

#11 (39), 2018 część 5

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w

Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze

wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo

publikowane jest w języku polskim, angielskim,

niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego
miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz
czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej
czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

#11 (39), 2018 part 5

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The
journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the

journal. Journal is published in **English, German, Polish**

and Russian.

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the
journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

Мельничук М.М., Пасевич Ю.В., Зейко В.О.

ЗАСТОСУВАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ПРИ РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО І
ДИТЯЧОГО ТУРИЗМУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 4

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Єрмак І. Ю.

ОСОБЛИВІ ПРИКРАСИ У ФЛЕЙТОВОМУ ВИКОНАВСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ XVIII СТОЛІТТЯ.
МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ТА ТЕХНІКА ВИКОНАННЯ НА СУЧАСНОМУ ІНСТРУМЕНТІ 11

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Билай Ю.В.

СИЛЫ И СРЕДСТВА ГОСУДАРСТВООХРАННЫХ ОРГАНОВ БЕЛОГО ДВИЖЕНИЯ НА ЮГЕ УКРАИНЫ..... 18

Сайпуллаев. М. А., Магомедова Р. М., Бехоева А. А

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАУЧНОЙ ПОЛИТИКИ
СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В СЕРЕДИНЕ 80-Х ГОДОВ 22

Ткачук А.

НАЦІОНАЛЬНІ ЗБРОЙНІ СИЛИ У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У 1989–1991 РР. 25

Шульга М.М.

ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛИЗМА В ИСТОРИИ XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ПРАВЫХ
НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В США В ГОД ВЕЛИКОЙ ДЕПРЕССИИ) 30

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Орел М.Г.

ПІДХОДИ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ВИКОНАННЯ СУБ'ЄТАМИ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАВДАНЬ У БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІ 34

Хитько М.М.

СВІТОВИЙ ДОСВІД СТРАТЕГІЧНОГО ДЕРЖАВНОГО ПЛАНУВАННЯ ОСВІТНЬОГО РОЗВИТКУ 40

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Івоняк В.В.

АУДИТОРІЯ ТА КОНТЕНТ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ МЕДІА НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕКАНАЛУ «НАДІЯ» 47

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Zuev Yu.

ON THE QUESTION OF DISINTEGRATION OF THE USSR FROM THE PERSPECTIVE
OF THE CLASS THEORY OF STATE 51

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

M. M. Melniichuk,

PhD (Geography), Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

Y. V. Pasevich,

PhD (Geography),
Volyn College of National University of Food Technologies

V. O. Zeiko,

postgraduate student of the Faculty of Geography,
Lesya Ukrainka Eastern European National University

Мельничук Михайло Михайлович,

кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії
Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

Пасевич Юрій Васильович,

кандидат географічних наук, викладач фахових дисциплін
Волинського коледжу національного університету харчових технологій

Зейко Віталій Олегович,

аспірант географічного факультету
Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

SWOT-ANALYSIS APPLICATION IN DEVELOPING THE STRATEGY FOR DEVELOPMENT OF YOUTH AND CHILDREN'S TOURISM OF THE VOLYN REGION

ЗАСТОСУВАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ПРИ РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО І ДИТЯЧОГО ТУРИЗМУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

SUMMARY. A detailed study of the factors of the external and internal environment of youth and children's tourism of Volyn region was accomplished in the article with the help of SWOT-analysis. The main advantages and disadvantages of its resource potential, opportunities and threats of further development are analyzed. The directions and priorities of sustainable development, the main problems hindering development and their causal relationships are revealed. The strategic goals and tasks, which are the components of the strategy of youth and children tourism development in the Volyn region are proposed. The priorities and directions of youth and children tourism development in the Volyn region are determined.

Key words: youth tourism, children's tourism, strategy, SWOT-analysis, advantages and disadvantages.

АНОТАЦІЯ. У статті за допомогою SWOT-аналізу, здійснено детальне вивчення чинників зовнішнього та внутрішнього середовища молодіжного і дитячого туризму Волинської області. Проаналізовано основні переваги та недоліки його ресурсного потенціалу, можливості та загрози подальшого розвитку. Визначено напрямки та пріоритети сталого розвитку, основні проблеми, які гальмують розвиток та виявлено їх причинно-наслідкові зв'язки. Запропоновано стратегічні цілі та завдання, які є складовими стратегії розвитку молодіжного і дитячого туризму Волинської області. Визначено пріоритети та напрямки розвитку молодіжного і дитячого туризму у Волинській області з огляду на суспільно-географічну специфіку регіону.

Ключові слова: молодіжний туризм, дитячий туризм, стратегія, SWOT-аналіз, переваги та недоліки.

Постановка наукової проблеми. Суспільно-географічне дослідження молодіжного і дитячого туризму окремого регіону має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дає можливість виявити їх особливості функціонування, тенденції та специфіку.

У ході такого дослідження, слід брати до уваги комплексний підхід, що розглядає систему молодіжного і дитячого туризму окремого регіону, як єдину систему макrorівня, а також здійснює комплексну оцінку різного роду процесів на рівні адміністративних районів та міст. Тобто, окрім кількісних показників, які безпосередньо стосуються молодіжного і дитячого туризму, слід враховувати також певні аспекти соціально-економічного і соціально-культурного розвитку території.

З огляду на це, та враховуючи необхідність різностороннього підходу до дослідження молодіжного і дитячого туризму Волинської області, при розробці стратегії, доцільним є використання SWOT-аналізу, особливістю якого є виявлення слабких та сильних сторін, а також можливостей та загроз подальшого розвитку.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у виявленні переваг та недоліків, можливостей та загроз, а також аналізу основних проблем молодіжного і дитячого туризму Волинської області, простеживши їх причинно-наслідкові зв'язки, за допомогою методології SWOT-аналізу. На основі результатів аналізу, запропонувати стратегічні цілі та завдання стратегії розвитку молодіжного і дитячого туризму Волинської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час, дослідженню молодіжного і дитячого туризму Волинської області приділено мало уваги. Що стосується дослідження у сфері дитячого і молодіжного туризму України, то слід відмітити наукові роботи таких українських науковців як: **О.В. Колотуха, В.В. Обозний, М.Ю. Костриця, О.О. Остапеч, Г.В. Палаткіна, І.Н. Пілат, О.О. Колесник.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення проблем молодіжного і дитячого туризму окремого регіону залежить не тільки від управлінської структури, а й від ряду його соціально-економічних та соціокультурних особливостей, а також від факторів зовнішнього та внутрішнього впливу.

Зважаючи на низку негативних явищ, які прямо або опосередковано впливають на розвиток молодіжного і дитячого туризму у Волинській області, доцільним є розробка стратегії розвитку молодіжного і дитячого туризму. Стратегія передбачає визначення цілей, завдань, пріоритетів та напрямків розвитку молодіжного і дитячого туризму у Волинській області з огляду на суспільно-географічну специфіку регіону.

На нашу думку, такого роду стратегія повинна мати системний підхід щодо вирішення проблем пов'язаних із негативними явищами і тенденціями в сегменті молодіжного і дитячого туризму. Для цього, в процесі її розробки, слід застосувати таку методику, яка дозволить проаналізувати умови та фактори розвитку, виявити причинно-наслідкові зв'язки, комплексно оцінити вплив внутрішніх та зовнішніх факторів. З огляду на це, при розробці стратегії розвитку молодіжного і дитячого туризму Волинської області було застосовано метод SWOT-аналізу.

Метод SWOT-аналізу дозволяє провести детальне вивчення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Результатом SWOT-аналізу є розробка можливих стратегічних дій, спрямованих на посилення конкурентних позицій, пріоритетних напрямків вдосконалення структури і територіальної організації системи молодіжного і дитячого туризму окремого регіону, характеристики наявних (стартових) умов, що дозволяє виявити конкурентні переваги та обмеження для його подальшого розвитку.

Назва SWOT – аналіз трактується як перелік та оцінка факторів розвитку:

- *Strengths* – сильні сторони – внутрішні можливості, особливості та переваги для розвитку;
- *Weaknesses* – слабкі сторони – особливості та недоліки що ускладнюють розвиток;
- *Opportunities* – можливості – умови та фактори які можуть сприяти та стимулювати розвиток;
- *Threats* – загрози – умови та фактори які можуть ускладнювати та уповільнювати розвиток.

Варто зазначити, що даний метод дає змогу оцінити різносторонні перешкоди та проблеми, негативні та позитивні чинники впливу, а також окреслити сильні сторони та переваги. Такого роду аналіз дозволяє визначити конкретні завдання та заходи, які слід вжити для реалізації поставлених цілей стратегії (Табл. 1).

Отже, першим кроком є аналіз визначення передумов, тобто сильних та слабких сторін наявного ресурсної бази молодіжного і дитячого туризму Волинської області. Сюди відносимо наявний потенціал рекреаційно-туристичних ресурсів, туристичну інфраструктуру, соціально-культурні особливості та еколого-географічні умови території (Табл. 1).

Таблиця 1.

Аналіз переваг та недоліків наявного ресурсного потенціалу молодіжного і дитячого туризму Волинської області

Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
1. Рекреаційно-туристичні ресурси	
- наявність значного оздоровчо-рекреаційного потенціалу для розвитку екологічного та сільського зеленого туризму; - наявність історико-культурної спадщини; - тенденція до збільшення числа туристичних подій, зокрема етнографічних фестивалів, ярмарків, спортивних змагань тощо; - збільшення числа об'єктів природо-заповідного фонду області; - етнокультурні особливості побуту області, зокрема населення сільської місцевості північних районів	- низький рівень освоєності окремих рекреаційно-туристичних ресурсів області; - значна частка рекреаційно-туристичних ресурсів області, знаходиться в зоні радіаційного забруднення; - концентрація історико-культурних туристичних ресурсів переважно в декількох населених пунктах області; - територіальна нерівномірність розподілу окремих рекреаційно-туристичних ресурсів в області; - недостатня реклама потенційно-привабливих туристичних об'єктів та подій на місцевому рівні.
2. Туристична інфраструктура	
- тенденція до росту чисельності об'єктів розміщення, громадського харчування в населених пунктах із значним рекреаційно-туристичним потенціалом; - відносно помірні ціни на послуги розміщення та харчування; - наявна матеріально-технічна база молодіжного і дитячого туризму та досвід у наданні оздоровчих та анімаційних послуг.	- недосконалість бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери; - недостатній розвиток екологічного та сільського зеленого туризму; - недостатня транспортна доступність рекреаційних об'єктів, зокрема у північних районах області.

3. Соціально-культурні особливості	
- вигідне транспортно-географічне положення області; - розгалужена система об'єктів соціальної сфери; - наявність науково-освітніх закладів, що здійснюють науково-дослідну діяльність, а також професійну підготовку працівників у сфері туризму; - трудова міграція, є також позитивним фактором подальшого розвитку туризму у цілому, оскільки сприяє формуванню географічного кругозору, оцінки якості життя населення сусідських країн, відповідних стандартів життя та культурних цінностей.	- історичні особливості розвитку господарства області, традиції зайнятості населення, виступають негативним чинником розвитку туристичної галузі, у першу чергу сільської місцевості; - високі інвестиційні ризики й недостатня інформованість потенційних інвесторів про можливості і туристичний потенціал області; - недостатня конкуренція в окремих сегментах на туристичному ринку послуг; - невисока престижність професій в сфері туризму, що продиктована історичними традиціями зайнятості населення.
4. Еколого-географічні умови	
- низький рівень забруднення атмосфери, водних об'єктів, висока якість питної води у переважній більшості районів області, в силу відсутності потужних промислових об'єктів; - досить високі темпи відновлення природних комплексів, зокрема флори та фауни.	- високий рівень забруднення побутовими відходами та відсутність сміттєпереробних промислових об'єктів, створює негативний ефект для розвитку туризму; - наявність радіаційно-забруднених територій.

Наступним кроком SWOT-аналізу є визначення можливостей, що виникають в процесі функціонування молодіжного і дитячого туризму

Волинської області, а також загроз, що спричинені різного роду негативними факторами (Табл.2).

Таблиця 2.

Аналіз можливостей та загроз розвитку молодіжного і дитячого туризму Волинської області

Можливості	Загрози
1. Туристично-рекреаційні ресурси	
- досить низький рівень освоєності рекреаційно-туристичних ресурсів у першу чергу північних районів області, що лишає значний потенціал для інвестиційної активності, розвитку інфраструктури та бізнес-ідей у сфері надання туристичних послуг.	- відсутність чіткого, системного підходу до розвитку туристичної галузі у цілому, зокрема молодіжного і дитячого туризму у Волинській області.
2. Туристична інфраструктура	
- досить високий попит споживачів на задоволення своїх потреб у туристично-рекреаційних послугах, зокрема в сегменті молодіжного і дитячого туризму, виступає передумовою подальшого формування конкурентоздатного туристичного комплексу Волинської області у цілому. У свою чергу, діяльність об'єктів туристичної інфраструктури сприяє наповненню бюджетів місцевих територіальних громад.	- відсутність чіткої молодіжної політики, зокрема стратегічного бачення розвитку туристичної галузі у цілому, у тому числі, молодіжного і дитячого туризму області;
	- підпорядкованість закладів розміщення туристів, санаторно-курортних, оздоровчих і рекреаційних закладів, дитячих оздоровчих таборів, різним міністерствам та відомствам, іншим центральним органам виконавчої влади.
3. Соціально-культурні особливості	
- прикордонне положення області, що позитивно впливає на соціально-економічну ситуацію, зокрема сприяє збільшенню туристичних потоків, розвитку міжнародного молодіжного туризму;	- соціально-економічна та політична нестабільність в державі;
- наявність населених пунктів у Волинській області із культурною самобутністю.	- низький рівень культури відпочинку.
4. Еколого-географічні умови	
- різноманітність природних комплексів території, їх високий рекреаційно-туристичний потенціал, що сприяє задоволенню рекреаційних потреб.	- високий ступінь туристично-рекреаційної освоєності території значно підвищує антропогенне навантаження на природні комплекси і негативно впливає на їх рекреаційний потенціал та темпи відновлення.

Важливою умовою розробки стратегії є визначення основних проблем які гальмують розвиток

молодіжного і дитячого туризму у Волинській області та виявлення їх причинно-наслідкових зв'язків (Табл. 3).

Таблиця 3.

Аналіз проблем молодіжного і дитячого туризму Волинської області

Причина проблеми	Проблема	Наслідки проблеми
1. Проблеми соціально-економічного характеру		
- відсутність дієвих програм соціально-економічного розвитку області. - погіршення рівня життя населення. - низький рівень фінансування соціальної сфери у цілому. - відсутність дієвих соціальних програм щодо регулювання ринку праці, низький рівень оплати праці офіційно зайнятих. - зниження престижності ряду професій.	1. Несприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу. 2. Ріст соціально-негативних явищ 3. Високий рівень офіційного безробіття	- негативно впливає на структуру туристичних послуг, притоку інвестицій; - низький рівень інвестицій, соціальної інфраструктури у сільській місцевості. - тенденція до росту соціальної напруженості у суспільстві. - трудова міграція; - низький рівень купівельної спроможності населення;
2. Проблеми інфраструктурного характеру		
- відсутність стабільних туристичних потоків, їх сезонність, що призводить до недостатньої конкуренції на ринку туристичних послуг. - низький рівень туристично-рекреаційної освоєності території, транспортної інфраструктури, негативні екологічні процеси. - одна із комплексних проблем соціально-економічного розвитку регіону, зокрема на місцевому рівні.	1. Низький рівень матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури 2. Недостатня кількість туристичних об'єктів і розважальних атракцій 3. Низька якість транспортної інфраструктури	- призводить до зниження популярності турів, втрату потенційних туристів. - втрата популярності туристичних напрямків, а відповідно до скорочення доходів від туризму в цій місцевості. - призводить до збільшення вартості туристичних поїздок і зменшення часу на відпочинок, екскурсій.
3. Проблеми системного характеру		
- недостатня нормативно-правова база регулювання молодіжного і дитячого туризму на місцевому рівні. - відсутність цільової, державної підтримки суб'єктів господарювання у сфері туризму, що орієнтуються на сегмент молодіжного і дитячого туризму.	1. Відсутність дієвих туристських, програм на місцевому рівні 2. Нерівномірна територіальна організація управлінської структури, молодіжного і дитячого туризму, зокрема його інфраструктури.	- не сприяє туристично-рекреаційній освоєності регіону, зменшує попит на рекреаційно-оздоровчі послуги. - низькі темпи розвитку пріоритетних різновидів молодіжного і дитячого туризму (лікувально-оздоровчого, спортивно-оздоровчого, культурно-пізнавального, екологічного туризму).

Враховуючи результати SWOT-аналізу сильних та слабких сторін, переваг та недоліків у розвитку молодіжного і дитячого туризму Волинської області, виникає необхідність розробки принципово нових підходів, щодо формування ефективних механізмів регулювання туристичної галузі. Зважаючи на функції молодіжного і дитячого туризму, його сучасний стан, функціонально-компонентну структуру, нами було визначено ряд напрямків та пріоритетів сталого розвитку молодіжного і дитячого туризму у Волинській області. На нашу думку,

пріоритетними напрямками реалізації даної стратегії мають бути:

- розробка і впровадження перспективних регіональних програм на місцевому рівні;
- державне регулювання розвитку молодіжного і дитячого туризму;
- створення інвестиційних умов для розвитку існуючої туристично-рекреаційної інфраструктури;
- розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури.

Таблиця 4.

Стратегічна ціль I. Розробка і впровадження перспективних регіональних програм на місцевому рівні

Чинники, які створюють конкурентні переваги регіону	- наявність науково-освітніх закладів, що готують фахівців та працівників сфери туризму належної кваліфікації.
Чинники, які створюють перешкоди у формування конкурентних переваг	- відсутність досвіду у реалізації програм розвитку новостворених територіальних громад.
Можливості, які сприяють досягненню стратегічної цілі	- нормативно-правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування у сфері туризму, зокрема розробки і впровадження місцевих програм;
Загрози, які ускладнюють досягнення стратегічної цілі	- потреба значних фінансових ресурсів для реалізації програм.

Регіональні програми розвитку рекреації і туризму, є ключовим фактором реалізації регіональної туристичної політики. Враховуючи негативні тенденції у системі молодіжного і дитячого туризму у цілому, зокрема відсутність регіональної державної програми оздоровлення учнівської молоді, яка б передбачала більш раціональне використання коштів, що виділяються державою на літнє оздоровлення дітей, та беручи до уваги наявні рекреаційні ресурси Волинської області, вважаємо за потрібне запровадити нові економічно-ефективні форми відпочинку та оздоровлення дітей. Для забезпечення змістовної організації короткотривалого та довготривалого відпочинку учнівської молоді на місцевому рівні необхідна системна взаємодія усіх органів місцевого самоврядування, за для концентрації управлінських, фінансових, трудових, матеріально-технічних ресурсів й рекреаційно-туристичних потенціалів, спрямованих на

покращення стану санаторно-курортного господарства, туризму і відпочинку та створення належних умов для забезпечення надання якісних туристичних послуг.

На нашу думку, основними напрямками в роботі і впровадженні перспективних регіональних програм на місцевому рівні мають стати:

- розробка місцевих туристських, рекреаційно-оздоровчих, екскурсійних програм, враховуючи місцеві рекреаційно-туристські ресурси;
- розробка та впровадження органами місцевого самоврядування програм розвитку туристичної сфери, враховуючи рекреаційно-туристичний потенціал території;
- підготовка нормативно-правової бази державного регулювання в сегменті молодіжного і дитячого туризму.

Таблиця 5.

Стратегічна ціль II. Державне регулювання розвитку молодіжного і дитячого туризму

Чинники, які створюють конкурентні переваги регіону	- впровадження адміністративно-територіальної реформи, що значно посилює повноваження місцевих об'єднаних територіальних громад у розробці та впровадженні регіональних програм соціально-економічного розвитку території.
Чинники, які створюють перешкоди у формування конкурентних переваг	- малоефективна система органів державного управління, які відповідають за різні аспекти молодіжного і дитячого туризму в області.
Можливості, які сприяють досягненню стратегічної цілі	- значний трудовий потенціал області та відносно не висока рекреаційно-туристична освоєність, залишає значне поле нереалізованих можливостей у подальшому розвитку молодіжного і дитячого туризму.
Загрози, які ускладнюють досягнення стратегічної цілі	- відсутність попередніх програм розвитку молодіжного і дитячого туризму; - негативний досвід реалізації програм регіонального розвитку соціальної сфери області.

Однією із ключових передумов успішного впровадження та реалізації Стратегії розвитку молодіжного і дитячого туризму у Волинській області, є власне, державне регулювання. Проте для максимальної ефективності реалізації запланованих заходів, спрямованих на розробку і впровадження перспективних регіональних програм, створення інвестиційних умов для розвитку існуючої туристично-рекреаційної інфраструктури, слід чітко окреслити завдання, враховуючи усі переваги та загрози.

На нашу думку, політика регулювання молодіжного і дитячого туризму окремого регіону, повинна бути зорієнтована не стільки на пряме втручання в реалізацію окремих регіональних програм, а на якість їх виконання. Проте наглядова функція з боку держави має також доповнюватися формуванням інвестиційної привабливості території, нормативно-правової бази, відповідно вимог сьогодення. Важливим на початковому етапі ефективного впровадження усіх стратегічних завдань, є контроль за цільовим використанням природних та

історико-культурних ресурсів, а також дотації з боку держави.

Враховуючи вищесказане, та зважаючи на всі конкурентні переваги та недоліки Волинської області (Табл. 5), основними завданнями Державного регулювання розвитку молодіжного і дитячого туризму мають бути такі:

- створення в кожному рекреаційно-туристичному вузлі, осередків туристсько-краєзнавчої та рекреаційно-оздоровчої діяльності учнівської молоді;

- державне регулювання і контроль за цільовим використанням природних комплексів, історико-культурної спадщини на законодавчому рівні;

- державні дотації суб'єктам туристичної діяльності відповідно до регіональних і місцевих програм розвитку;

- удосконалення існуючої Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини.

Таблиця 6.

Стратегічна ціль III. Створення інвестиційних умов для розвитку існуючої туристично-рекреаційної інфраструктури

Чинники, які створюють конкурентні переваги регіону	- хороші транзитні можливості регіону; - забезпеченість кваліфікованими трудовими ресурсами області; - достатній рівень транспортної інфраструктури.
Чинники, які створюють перешкоди у формуванні конкурентних переваг	- низький рівень оплати праці офіційно працюючих; - високий рівень бюрократії та нестабільна соціально-економічна та політична ситуація в країні; - тенденція до зниження рівня купівельної спроможності населення регіону та країни у цілому, а отже попиту на туристичні послуги.
Можливості, які сприяють досягненню стратегічної цілі	- розроблена державна програма розвитку туристичної галузі у цілому; - адміністративно-територіальна реформа, утворення територіальних громад, що дає змогу самостійно планувати і впроваджувати соціально-економічні проекти на місцях.
Загрози, які ускладнюють досягнення стратегічної цілі	- недосконалість нормативно-правового забезпечення що створює додаткові ризики інвестиційної діяльності у сфері туризму; - недостатня або ж відсутня туристична інфраструктура в окремих адміністративних районах, які в свою чергу мають значний туристично-рекреаційний потенціал; - низький рівень довіри, у першу чергу, іноземних інвесторів, щодо гарантій правового захисту підприємницької діяльності.

Важливим елементом у створення інвестиційних умов для розвитку існуючої туристично-рекреаційної інфраструктури, повинен стати кардинально інший підхід до організації молодіжного і дитячого туризму. На нашу думку, основою такого підходу має бути цільове інвестування інфраструктури, цільових програм розвитку окремих туристичних об'єктів, подій, їх популяризація тощо.

Насамперед слід визначити пріоритетні напрямки та сфери інвестиційної діяльності. На

нашу думку, зважаючи на конкурентні переваги та недоліки Волинської області (табл. 5), такими напрямками мають бути:

- створення нових сприятливих умов для залучення інвестицій;
- розвиток конкурентних переваг населених пунктів сільської місцевості з рекреаційно-туристичним потенціалом.

Таблиця 7.

Стратегічна ціль IV. Розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури

Чинники, які створюють конкурентні переваги регіону	- значні природно-кліматичні та рекреаційно-туристичні ресурси; - прикордонне положення регіону з країнами із високою купівельною спроможністю туристичних послуг населення; - об'єкти природно-заповідного фонду з унікальними ландшафтами та природними парками
Чинники, які створюють перешкоди у формуванні конкурентних переваг	- відсутність чіткого бачення стратегії розвитку туризму у цілому в області; - переважно низька якість туристично-рекреаційних послуг; - недостатня популяризація і рекреаційна освоєність туристично-рекреаційного потенціалу області.
Можливості, які сприяють досягненню стратегічної цілі	- збалансоване відновлення лісових ресурсів регіону. - розвиток сільського зеленого та екологічного туризму в регіоні. - достатній рівень професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери.

Загрози, які ускладнюють досягнення стратегічної цілі	- низький рівень купівельної спроможності населення регіону та суміжних областей; - економічний ефект від реалізації стратегічної цілі у середньо та довгостроковій перспективі.
---	---

На нашу думку, реалізація завдань розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури у цілому, зокрема молодіжного і дитячого туризму, позитивно вплине на соціально-економічну ситуацію у першу чергу сільської місцевості. Оскільки пріоритетними напрямками мають стати розвиток сільсько-зеленого туризму, створення дитячих таборів, рекреаційних пунктів та зон відпочинку, що в першу чергу слугують для задоволення рекреаційних потреб екскурсантів.

Слід зазначити, що в умовах соціально-економічної нестабільності, високого рівня безробіття, особливо у сільській місцевості, сфера туризму частково може бути альтернативою трудової міграції.

Враховуючи конкурентні переваги та недоліки регіону (Табл. 7), основними завданнями розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури Волинської області є:

- оптимізація використання існуючого туристично-рекреаційного потенціалу;
- популяризація туристсько-краєзнавчої екскурсійної діяльності територій місцевого рівня, які мають унікальні поєднання рекреаційних ресурсів;
- стимулювання розвитку екологічних видів туризму на базі національних природних парків.

Висновки. Аналізуючи переваги та недоліки, можливості та загрози розвитку молодіжного і дитячого туризму Волинської області, ми дійшли висновку, що важливою передумовою його подальшого розвитку, є формування ефективних механізмів регулювання туристичної галузі. Разом з цим, без стратегічно-орієнтованої політики молодіжного і дитячого туризму на місцевому рівні, його подальший конкурентоспроможний розвиток є неможливий. Результати SWOT-аналізу, зокрема характеристика переваг та недоліків наявного ресурсного потенціалу молодіжного і дитячого туризму Волинської області показав, що основним перевагами є:

- наявність значного оздоровчо-рекреаційного потенціалу для розвитку екологічного та сільського зеленого туризму;
- наявність історико-культурної спадщини;
- наявна матеріально-технічна база молодіжного і дитячого туризму та досвід у наданні оздоровчих та анімаційних послуг;
- вигідне транспортно-географічне положення області;
- розгалужена система об'єктів соціальної сфери;
- наявність науково-освітніх закладів, що здійснюють науково-дослідну діяльність, а також професійну підготовку працівників у сфері туризму.

Серед недоліків варто виділити:

- історичні особливості розвитку господарства області, традиції зайнятості населення, виступають негативним чинником розвитку туристичної галузі, у першу чергу сільської місцевості;

- високі інвестиційні ризики й недостатня інформованість потенційних інвесторів про можливості і туристичний потенціал області;

- значна частка рекреаційно-туристичних ресурсів області, знаходиться в зоні радіаційного забруднення;

- територіальна нерівномірність розподілу окремих рекреаційно-туристичних ресурсів в області;

- недостатня реклама потенційно-привабливих туристичних об'єктів та подій на місцевому рівні.

- недосконалість бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери.

З огляду на вищесказане, нами було запропоновано стратегічні цілі та завдання, при розробці яких враховувались результати SWOT-аналізу. Пріоритетними напрямками стратегії є: розробка і впровадження перспективних регіональних програм на місцевому рівні, державне регулювання розвитку молодіжного і дитячого туризму, створення інвестиційних умов для розвитку існуючої туристично-рекреаційної інфраструктури, розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури.

Список літератури:

1. Бейдик О. О. Картографування та критерії класифікації суспільно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів [Текст] : О. О. Бейдик // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : зб. наук. праць. – Харків, 2001. – Вип. 2. – С. 164–171.
2. Боруцак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів [монографія] / М. Боруцак. – Л. : ІРД НАН України, 2006. – 288 с.
3. Гулич О. Науково-методичні підходи та алгоритм розробки регіональних програм розвитку рекреаційної сфери [Текст] : О. Гулич // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова трансформація України: проблеми та перспективи (Збірник наукових праць) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Л., 2004. Вип. 1, 623 с.
4. Інформація про стан розвитку туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді в Україні (станом на 1 вересня 2002 року) [Текст] / Туризм і краєзнавство. Інформаційно-методичний вісник №16. – К., 2002. – С. 38–45
5. Колотуха О. В. Сучасні соціально-економічні чинники та передумови розвитку системи дитячо-юнацького туризму в Україні [Текст] : О.В. Колотуха // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К.: ДП „Національна туристична організація”. – 2002. – Вип. 4. – С.148–156.
6. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій [Текст] : навч. посіб. / за ред. Л. В. Балабанової. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 301 с
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів на 2016–2020 pp.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.knteu.kiev.ua/file>

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Yermak I. Y.

*Postgraduate student of the department of ancient music,
National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky*

Єрмак І. Ю.

*Аспірант кафедри старовинної музики,
Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського*

SPECIFIC EMBELLISHMENTS IN FLUTE PERFORMING ART OF 18TH CENTURY. POSSIBILITIES OF USE AND TECHNIQUE OF THEIR IMPLEMENTATION ON MODERN INSTRUMENT

ОСОБЛИВІ ПРИКРАСИ У ФЛЕЙТОВОМУ ВИКОНАВСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ XVIII СТОЛІТТЯ. МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ТА ТЕХНІКА ВИКОНАННЯ НА СУЧАСНОМУ ІНСТРУМЕНТІ

SUMMARY: Performing of the 18th century music inseparable connected with the use of a large number of embellishments. Most of them are applied in modern performing practice, others were forgotten. Today, the creation of a historically grounded version of musical works this period requires comprehensive knowledge of ornamentation. In this study on the material of ancient treatises, special embellishments that were using by flutists in the music of the 18th century were analyzed, namely: *flattement*, *messa di voce*, *glissando*. The article presents ways of performing this ornament on the one-keyed flute and gives recommendations on how to use it on the modern instrument.

Keywords: *flute performing art; musical art of the 18th century; flattement; messa di voce; glissando.*

АНОТАЦІЯ: Виконання музики XVIII ст. нерозривно пов'язане з використанням великої кількості прикрас. Більшість з них вживається в сучасній виконавській практиці, інші були забуті. У статті на матеріалі старовинних виконавських трактатів проаналізовані особливі прикраси, що використовувались флейтистами у музиці XVIII ст., а саме: *flattement*, *messa di voce*, *glissando*. Наведені способи їх виконання на одноклапанній флейті і подані рекомендації щодо використання даних прикрас на сучасному інструменті.

Ключові слова: *флейтове виконавське мистецтво; музичне мистецтво XVIII ст.; flattement; messa di voce; glissando.*

Постановка проблеми. Орнаментика у XVIII ст. була невід'ємною частиною виконавської практики. Автори тогочасних методичних джерел відзначали, що занадто мала кількість прикрас «суперечить усім основним принципам виконання зі смаком» [15, с. 158], і схвалювали додавання їх виконавцем. «Ніхто не сумнівається у необхідності прикрас <...> Вони зв'язують ноти, вони їх оживляють, надають їм, коли необхідно, особливу силу і вагу, роблять ноти привабливими і, як наслідок, викликають особливу увагу; допомагають прояснити зміст п'єси <...> завдяки їм можна покращити досить посередній твір і навпаки – найкраща тема без них буде здаватися пустою і безглуздою, а найясніший зміст – невиразним», – писав у 1753 році К.Ф.Е. Бах [1, с. 52-53].

Мелодія у XVIII ст. могла бути орнаментована двома шляхами: додаванням так званих «суттєвих» прикрас або варіюванням за допомогою «довільних» прикрас чи димінуцій¹.

Суттєвими вважалися всі прикраси, що були «позначені маленькими нотами перед чи між основними нотами, або певними знаками над ними» [6, с. 280]. Вони могли виписуватись композитором² або додаватися виконавцем. Вміле інкорпорування суттєвих прикрас вважалося неодмінною навичкою кожного гарного музиканта, адже «той, хто не знає, як вірно розставити невеликі мелізми і зіграти їх гідно, не впорається з великими прикрасами, а саме зі змішання цих дрібних і великих прикрас і складається гарний смак у грі і співі, що настільки цінується слухачами повсюдно» [5, с. 163]. Вирішальним фактором при виборі місця прикрашання мелодії суттєвими прикрасами був досвід музиканта, хоча іноді автори трактатів XVIII ст. і давали рекомендації щодо місць використання суттєвих прикрас³.

Приступати до виконання довільних прикрас німецькі музиканти Й.Й. Кванц і Й.Г. Тромліц радили тільки після досконалого вивчення гармонії

¹Димінування (лат. Diminution – зменшення) – заповнення мелодичного контуру нотами дрібних тривалостей переважно в поступеновому русі. Димінуції можуть бути як імпровізованими так і виписаними автором.

²Починаючи з середини XVIII ст. деякі види аподжіатур, групето та інших суттєвих прикрас повністю виписуються композиторами.

³ Наприклад, досить детальні рекомендації подані у анонімному трактаті під редакцією Дж. Волша і Дж. Хейре (J. Walsh, J. Hare) «The fifth book of the new flute master» (Лондон, 1706) [15, с.160].

[5, с. 163; 6, с. 349]. Для виконавця, який володів континуо, левова частка шляху до правильного димінювання вже була подолана. Як і у випадку з суттєвими прикрасами, при варіюванні мелодії велику роль відігравали досвід і гарний музичний смак. Численні приклади довільних прикрас подані у методичних працях XVIII ст., також їх можна знайти в багатьох творах, де композитори самі розробляють мелодичну лінію⁴.

Далеко не останню роль при виборі прикрас у XVIII ст. відігравала приналежність твору до тієї чи іншої національної музичної традиції.

Французький стиль передбачав часте використання найрізноманітніших суттєвих прикрас (*port-de-voix, coulement, accent, flattement, battement, chutes, tours de chant* і ін.) та їх комбінування. Причому французькі композитори вже з початку століття намагалися максимально виписувати всі прикраси, які вони хотіли почути. Італійський стиль спирався на димінювання, особливо в повільних частинах (*Adagio*)⁵. Для німецького, або мішаного стилю було характерним поєднання суттєвих прикрас і мелодичних зворотів.

Деякі з прикрас XVIII ст., такі як *трель* і *форшлаг*, пройшли через численні зміни стилів і з деякими корективами дійшли до нашого часу та з успіхом використовуються в сучасній музиці. Інші ж, наприклад *battement, coulement, accent*, з середини XVIII ст. почали поступово виходити з обігу, і до початку XIX ст. про деякі з них зовсім забули. Різноманітні орнаментальні комбінації втратили статус прикрас, коли композитори другої половини XVIII ст. почали виписувати їх повністю, вплітаючи в основну мелодичну лінію. Дана стаття присвячена прикрасам, які стоять осторонь всіх інших: *flattement, messa di voce, i glissando*. Розчинившись у вихорі віків більше століття тому, вони змогли повернутися на професійну музичну сцену XX ст. і заявити про себе з новою силою, але вже у зовсім іншому амплуа – як прийоми сучасного виконавського мистецтва. Саме за цим принципом вони були відібрані для даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними джерелами інформації для вивчення старовинної орнаментальної практики вже довгий час

залишаються монографії А. Бейшлага (1978) [2] та Ф. Ньюмана (1983) [14]. В цих наукових посібниках дане питання розкрито максимально широко. Однак прикраси, що будуть розглянуті в нашій статті, у вищезазначених працях згадуються лише побіжно.

Дж. Боланд (1998) [8] розглядає *flattement* тільки з практичної сторони, наводячи таблицю виконання даної прикраси на одноклапанній флейті. У роботі Т.Е. Ворнера (1964) *flattement (Bebung)* згадується у зв'язку з *messa di voce*, причому автор спирається лише на трактати Ж.-М. Оттєтера і Й.Й. Кванца. Р. Браун у книзі «The early flute» (2002) приділяє увагу всім видам прикрас описаним в нашій статті, однак не дає рекомендацій щодо використання їх на сучасному інструменті.

У вітчизняному мистецтвознавстві питання орнаментики у флейтовому виконавському мистецтві XVIII ст. розглядає В.П. Качмарчик. У його статті «Орнаментика Й. Кванца» [4] проаналізовано окремі види мелізмів, описаних у трактаті Й.Й. Кванца, і розглянуто технологію їх виконання на одноклапанній флейті. Прикраси ж, що будуть описані у даній статті, залишаються поза увагою українського вченого.

Невирішені частини проблеми. Таким чином, в більшості робіт *flattement, messa di voce i glissando* взагалі не згадуються. В роботі ж Р. Браун їм хоч і приділено увагу, але не подано жодних вказівок щодо використання на флейті сучасного зразка.

Мета статті – ознайомити сучасних музикантів з історією і особливостями виконання незвичайних прикрас XVIII ст. на одноклапанній флейті і дати рекомендації для їх виконання на сучасному інструменті.

Виклад основного матеріалу. Найбільш цікавою за звучанням і за технологією виконання у XVIII ст. був маловідомий більшості сучасних музикантів *flattement*. Сьогодні він дуже рідко використовується навіть фахівцями в галузі історично орієнтованого виконавства, хоча у XVIII ст. був досить поширеним, про що свідчать численні згадки у виконавських трактатах французьких, англійських та німецьких авторів⁶. Вперше про *flattement* для попереочної флейти написав Ж.-М. Оттєтер «Римлянин» у «*Principes de la flute traversiere, de la Flute a Bec,*

⁴ Показовим прикладом варіювання мелодії є три проведення основної теми рондо у третій частині Концерту G-dur В.А. Моцарта. В жодному з проведень композитор не повторює початкову мелодію, а вишукано її урізноманітнює.

⁵ Кванц писав з цього приводу так: «Adagio можна грати двома способами, а саме – або відповідно до французького, або відповідно до італійського стилю. Для першого характерним є ясне і зв'язне виконання мелодії разом з додаванням основних прикрас <...> В італійському стилі в Adagio застосовується безліч вигадливих прикрас, що співпадають з гармонією, поряд з невеликими французькими мелізмами» [5, с. 159]. К. Петеліна, автор перекладу трактату Й.Й. Кванца, вважає, що «під словом Adagio Кванц має на увазі усі види повільних п'єс, так само, як він використовує Allegro для усіх видів швидких п'єс» [5, с. 159].

⁶ Flattement згадується в трактатах: Жака-Мартена Оттєтера «Римлянина» (Jacques-Martin Hotteterre «Le Romain», 1674-1763) «Principes de la flute traversiere, de la Flute a Bec, et du Haut-bois» (Париж, 1707), Пітера Прілля (Peter Prellleur, 1705-1741) «The modern musick-master or, the universal musician» (Лондон, 1730), Йоганна Йоахіма Кванца (Johann Joachim Quantz, 1697-1773) «Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen» (Берлін, 1752), Мишеля Корретта (Michel Corrette, 1707-1795) «Méthode raisonnée pour apprendre aisément à jouer de la Flûte Traversiere» (Париж, 1753), Шарля Делюсса (Charles de Lusse (Delusse) «L'art de la flute traversiere» (Париж, 1761), Йоганна Георга Тромліца (Johann George Tromlitz, 1725-1805) «Ausführlicher und gründlicher Unterricht die Flöte zu spielen» (Лейпциг, 1791), Джона Ганна (John Gunn, 1765-1824) «The Art of Playing the German-Flute on new principles» (Лондон, 1793), Едварда Міллера (Edward Miller, 1735-1807) «The New Flute Instructor» (Лондон, 1799) Томаса Ліндсея (Willman, Thomas Lindsay, (1784-1840) «Elements of Flute-playing» (Лондон, 1828-1830) і ін.

et du Haut-bois» 1707 року видання [6, с. 66], а востаннє він згадується у роботі Дж. Клінтона «A school or Practical Instruction Book», що була написана приблизно в 1850 році у Лондоні [10, с. 111]. Дана прикраса має кілька назв. Французи іменували її «*flattement*» чи «*tremblement mineur*», німці – «*Bebung*» та «*Klopfen*», італійці – «*tremolo*», англійці «*softening*», «*sweetening*», «*close shake*» або «*lesser shake*» [8, с. 31].

Flattement – це коливання тону, схоже за технологією виконання на трель, а за звучанням – на вібрато, у зв'язку з чим його також називають «*пальцевим вібрато*». Виконується дана прикраса поперемінним «частковим або неповним закриттям і відкриттям наступного отвору від крайнього закриття

Амплітуда коливання діафрагмального вібрато

Амплітуда коливань *flattement*

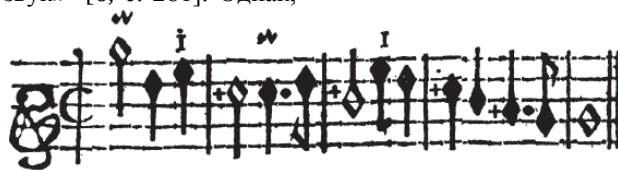
Приклад 1. Амплітуди коливань діафрагмального вібрато і *flattement* [8, с. 31].

Йоганн Георг Тромліц в своєму трактаті «*Ausführlicher und gründlicher Unterricht die Flöte zu spielen*» (1791 р.) у розділі «Прикраси» пише, що *flattement* міг виконуватись як з прискоренням або зі сповільненням коливань, так і з однорідною швидкістю. Але «дуже швидке пальцеве вібрато <...> є поганою прикрасою». Також він застерігає музикантів від неправильного виконання прикраси: «Не слід робити *flattement* диханням – це створює поганий ефект завивання. Кожен, хто так робить, шкодить грудній клітці і цілковито руйнує виконання, оскільки губиться твердість, і тому неможливо зберігати щільний і чистий звук»⁷ [6, с. 281]. Однак,

того отвору витриманої ноти, чи іншого отвору повністю, в залежності від обставин» [6, с. 281]. Такий спосіб виконання підходить для всіх нот одноклапанної флейти крім d', dis' і es', в яких всі отвори закриті. В цьому випадку автори барокових методик пропонують трясти флейту правою рукою, імітуючи ефект *flattement* [6, с. 66]. Дана прикраса виконується повільніше за трель, а інтервал, який утворюється під час коливання – вужчий за півтон (приклад 1). Від діафрагмального вібрато вона відрізняється як шириною амплітуди коливання (у *flattement* вона вужча), так і спрямованістю хвиль (хвиля діафрагмального вібрато захоплює як нижні, так і верхні сусідні тони, в той час, як хвиля *flattement* тільки нижні).

тим хто все ж хоче використовувати грудну клітку, Тромліц радить робити коливання повітря разом з рухами пальця. Коли палець підіймається – посилювати потік повітря, коли опускається – послаблювати [6, с. 282].

Композитори XVIII ст. зазвичай не позначали дану прикрасу в нотах, а залишали вибір місця її виконання за музикантом. Оттетер писав, що найчастіше її позначення зустрічається тільки в учбових п'єсах, що написані вчителем для своїх учнів [6, с. 68]. Автор наводить приклад, в якому виписані *flattement*, батмани⁸ і трелі (приклад 2).

Приклад 2. Ж.-М. Оттетер. Перша нота – *flattement*, третя – батман, четверта – трель [6, с. 68].

Також приклади позначення *flattement* можна знайти у роботах А.Д. Філідора, П. Прілля, М. Коретта і Ш. Делюса (приклад 3).

⁷ Далі в трактаті Тромліц ще не раз виражатиме своє негативне ставлення до діафрагмального вібрато. Наприклад, в продовженні розділу про прикраси він ще раз наголошує: «...на флейті *flattement* не можна виконувати за допомогою грудної клітки, оскільки через це з'являється постійне тремтіння звуку. Результатом стає виконання, гідне співчуття» [6, с. 282]. І далі: «Головна краса флейти – у стійкому, чітко окресленому і рівному звуці <...> Варто прагнути до нього і зберігати грудну клітку твердою і сильною, не допускаючи коливань» [6, с. 282].

⁸ Батман (фр. *battement*, ан. *beat*, дослівно – удар) – суттєва прикраса, різновид морденту, або короткої трелі, що складається з двох, чотирьох, іноді більше нот (як наприклад у прикрасі – «beat», описаній у трактаті Я. Врагга [16, с. 9]) і виконується, на відміну від трелі, на найближчій до основної нижній ноті. Згадується у більшості виконавських трактатів XVIII ст.

Ж.-М. Оттетер (1707)

А.Д. Філідор (1717)

П. Преллер (1730)

М. Коретт (1734)

Ш. Делюсс (1760)

Приклад 3. Позначення *flattement* у різних авторів [8, с. 33].

Не зважаючи на те, що остаточний вибір місця додавання *flattement* залишався на розсуд виконавця, автори флейтових трактатів XVIII ст. все ж окреслюють межі використання даної прикраси. Оттетер пропонує виконувати пальцеве вібрато «на довгих нотах, як, наприклад, на цілих <...> і половинних <...> чвертках з крапками <...> і так далі», як в прикладі 3 [6, с. 68]. Скоріше за все, пишучи «і так далі» автор мав на увазі більш короткі за тривалістю ноти в повільніших темпах. М. Корретт у своєму трактаті «*Méthode raisonnée pour apprendre aisément à jouer de la Flûte Traversière*» (1753 р.) притримується схожій думки і пише, що прикраса повинна виконуватись на довгих нотах, але тільки у нижніх творах [11, с. 30]. Очевидно, це пов'язано з тим, що *flattement* додає співучості виконанню, підкреслює ліричність твору.

Наприкінці XVIII ст. область застосування даної прикраси звужується. Г. Тромліц в 1791 році радив тільки зрідка використовувати *flattement* «на довгих нотах, ферматах і нотах перед каденцією...» [6, с. 281], адже якщо дану прикрасу виконувати надто часто, вона «викличе тільки огиду» [6, с. 282].

Через два роки після виходу «*Настанов...*» Тромліца, англійський флейтист Джон Ганн у трактаті «*The Art of Playing the German-Flute on New Principles*» (1793 р.) висловлюється різко негативно про використання *flattement*. Він каже, що прикраса не сумісна з гарною інтонацією і порівнює її з часто висміюваним тремтінням голосу деяких французьких оперних співаків [8, с. 32].

Виконання пальцевого вібрато на сучасній концертній флейті є цілком можливим. Однак, у зв'язку з тим, що на інструменті сучасного зразка використовується складний клапанний механізм, аплікатури для *flattement* одноклапанної і сучасної флейти будуть кардинально відрізнятися. Формат статті не дозволяє нам проілюструвати всі приклади використання даної прикраси. Отже, всім, кому цікава дана тема, радимо ознайомитись з таблицями аплікатур чвертьтонових трелей, що представлені у багатьох посібниках сучасних технік гри на флейті. Наприклад, дуже детальна таблиця з ве-

ликою кількістю альтернативних аплікатур представлена у книзі Х. Козумі «Техніка для сучасної флейтової музики» (Hiroshi Koizumi, «*Technique for contemporary flute music*», 1996) [13, с. 48-53].

Деякі автори старовинних трактатів розглядали *flattement* тільки в поєднанні зі ще однією незвичайною прикрасою XVIII ст., а саме з *messa di voce* або *swell*⁹. *Messa di voce* не звичайна прикраса у нашому розумінні, а, скоріше, динамічний ефект посилення і послаблення звуку на одній ноті, де на це є необхідна кількість часу. На відміну від *flattement* і *glissando*, про яке піде мова далі, *swell* не зникав повністю з музичного обрію. Частота його використання ближче до кінця XVIII ст. знизилась, а з XIX ст. *swell* перестав позиціюватись як прикраса. Однак, динамічний ефект, що ним створювався, ніколи не виходив з використання композиторів і виконавців минулих століть, більше того, він продовжує бути популярним до сьогоднішнього дня.

Технологію виконання об'єднаних *messa di voce* і *flattement* на ноті, рівній за довжиною половині чи цілому такту, описує Й.Й. Кванц у «*Versuch...*»: «... необхідно м'яко артикулювати її початок язиком <...> почати *pianissimo*, посилити звук до середини ноти, а потім зменшити звучання в тій же манері, вібруючи пальцем на найближчому відкритому отворі» [5, с. 165]. Л. Греном у трактаті «*Plain and easy instructions for playing on the german flute*» (1766 р.) подібно пише про *messa di voce*. Він пропонує починати ноту м'яко і ніжно, поступово посилюючи її до того, щоб «стало приємно слуху», потім зменшувати звучання до «початкової ніжності» [12, с. 92-93]. Й.Г. Тромліц не згадує окремо прикрасу під назвою *messa di voce*, однак зараховує до додаткових прикрас *crescendo* і *decrescendo* (*diminuendo*). Німецький автор пише: «[*crescendo* і *diminuendo* – С.І.] можна використовувати на одній ноті, особливо довгій...» [6, с. 299]. Що це, як не опис ефекту *swell*? Крім того, Тромліц наводить нотний приклад, всередині якого ілюструє такий спосіб виконання прикрас *crescendo* і *decrescendo* (приклад 4).

⁹З італійської «*messa di voce*» – введення, або постановка голосу. Англійське «*swell*» буквально означає набряк, розбухання, наростання.

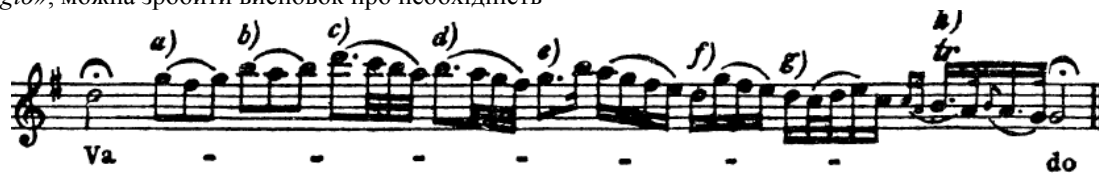
Приклад 4.

Й.Г. Тромліц. *Crescendo i decrescendo на одній ноті (перша половина третього такту)* [6, с. 299].

Як *flattement*, так і *swell* згадує наприкінці століття Е. Міллер у своїй праці «*The New Flute Instructor*» (1799 р.). Причому він пов'язує їх нерозривно і не розглядає окремо одне від одного. На його думку, ця комбінація створює «чудовий ефект на флейті» [12, с. 94].

Кванц не пише, в яких конкретно місцях твору можна використовувати *messa di voce*. Але, судячи з того, що пояснення виконання цього динамічного ефекту наведені у розділі «*Про манеру виконання Adagio*», можна зробити висновок про необхідність

використання прикраси саме в повільних частинах. Єдиний раз Кванц наводить приклад використання *messa di voce* у розділі «*Про каденції*»¹⁰. Він каже, що першу ноту каденції з ферматою «необхідно тримати *messa di voce* так довго, наскільки дозволяє дихання, посилюючи і послаблюючи силу звуку, при цьому необхідно залишити достатньо повітря для виконання наступних прикрас на одному диханні» [5, с. 191] (приклад 5).

Приклад 5. Й.Й. Кванц. *Messa di voce на першій ноті каденції* [5, с. 191].

Л. Греном об'єднує *messa di voce* з довгими аподжіатурами¹¹ і батманами та рекомендує використовувати на підготовчій ноті перед треллю. На його думку *swell* є «найвеличнішою прикрасою у співі чи виконанні на будь-якому інструменті» [12, с. 93], тому він не може рекомендувати її часте використання.

Й.Й. Кванц також пише: «Кожна нота, чвертка це, вісімка чи шістнадцятка, в межах її тривалості повинна містити в собі і *forte*, і *piano*» [5, с. 165]. Не до кінця зрозуміло, чи він мав на увазі дуже часте використання ефекту *messa di voce*, чи просто хотів сказати що ноти не повинні виконуватись статично і бути „мертвими“.

Виконання *swell* вимагає від флейтиста ідеального контролю над губним апаратом. Адже при нарощуванні і спаді динаміки інтенсивність подачі повітряного струменя в інструмент суттєво змінюється. Це призводить до підвищення (при виконанні *crescendo*) або пониження (при грі на *diminuendo*) висоти звуку. До такої інтонаційної нестабільності схильні всі види поперечних флейт, включно з сучасною.

Кванц у «*Досвіді...*» детально описує техніку керування амбушюром. Для запобігання підвищення чи пониження тону він пропонує «спочатку

підібрати губи чи відвернути від себе флейту, наскільки це необхідно <...> починаючи сильніше видувати повітря, висунути губи вперед чи повернути флейту до себе <...>, якщо необхідно закінчити ноту так само тихо, як почали, варто підібрати губи в правильній пропорції чи відвернути від себе флейту» [5, с. 58]. В такому випадку, пише німецький автор, «нота буде чисто строїти з акомпануючими інструментами, незалежно від сили звуку» [5, с. 165].

Й.Г. Тромліц і Л. Греном у своїх працях також акцентували увагу на інтонаційній чистоті при зміні динаміки і вважали техніку керування амбушюром неодмінною навичкою кожного професійного флейтиста [6, с. 300; 12, с. 93]. Тромліц, як і Кванц, рекомендував техніку повороту інструменту для чистого інтонування при виконанні *crescendo* і *decrescendo*.

Технологія виконання *messa di voce* без пальцевого вібрата однакова для обох видів флейт. Однак, зважаючи на те, що розмір амбушюрного отвору сучасного інструмента трохи більший за отвір в одноклапанній флейті, кут подачі повітря при зміні динаміки може бути трохи збільшений або зменшений відповідно до посилення чи послаблення звуку.

¹⁰Під словом «каденція» Кванц розуміє «не завершення чи зупинку в мелодії, і тим більше не трелі, які деякі французи називають *cadence*...». Він говорить про імпровізовані прикраси, які «виконавець відповідно до власної фантазії і бажання додає до сольюючого голосу в кінці п'єси на передостанній ноті в басу» [5, с. 176].

¹¹Іт. *appoggiatura*, фр. *portdevoix*, нім. *Vorschlag* – прикраса, що являє собою затримання на неакордовій ноті з подальшим розв'язанням у акордову. Може виконуватись, в

залежності від місця знаходження, або за рахунок тривалості наступної ноти, або за рахунок попередньої. Також може бути короткою і довгою, в залежності від музичного стилю і місця використання. У XVIII ст. більш розповсюдженою була довга аподжіатура, що виконувалась за рахунок основної (наступної) ноти (тобто за принципом сустрасції).

Ще однією незвичайною прикрасою XVIII ст. було *glissando* (іт. «*glissando*», англ. «*gliding*»). Такий сучасний у нашому розумінні виконавський прийом, здавалося б, не міг існувати у далекому минулому. Але, як не дивно, згадки про *glissando* з'являються саме три століття назад¹². Відомостей про точний період виникнення даної прикраси немає. Єдине джерело XVIII ст., в якому сказано про неї – це «*Ausführlicher und gründlicher Unterricht die Flöte zu spielen*» Й.Г. Тромліца, надрукований 1791 року в Лейпцигу. У найвизначніших працях з флейтового виконавського мистецтва початку і середини XVIII ст. *glissando* не згадується взагалі. Однак з трактату Тромліца дізнаємось, що наприкінці XVIII ст. прикраса стала вже аж занадто популярна і часто виконувана (особливо у співаків і скрипалів) [10, с. 116]. Німецький автор скаржиться на те, що її використовують «по десять разів в одній частині, при кожній можливості, і це стає нестерпним» і називає *glissando* «потворністю» в руках неумілих виконавців [6, с. 300]. Він пише, що ця прикраса «скоріше додаткова, аніж основна, і часто її можна зовсім опустити» [6, с. 300].

Glissando на одноклапанній флейті – це плавний перехід (ковзання) між двома нотами, коли пальці поступово прикривають або відкривають гральні отвори (насуваються чи зісковзують з них). Прикрасу можна виконувати у двох напрямках: а) при плавному переході до ноти, що знаходиться нижче, флейтист кладе трохи випрямлені пальці якомога ближче до отворів з тильної сторони флейти і поступово прикриває ці отвори, поки вони не будуть закриті і не буде досягнена бажана висота ноти; б) при виконанні *glissando* у висхідному напрямку, необхідно, навпаки, потрохи прибирати пальці, що глісандують, з отворів. Виконання даної прикраси вимагає від музиканта гнучкого керування інтенсивністю подачі повітря до інструменту. Ноту, від якої буде проводитися *glissando*, необхідно виконувати зі звичайною швидкістю подачі. При ковзанні варто «подавати трохи більше повітря, ніж зазвичай, для того щоб не змінювалась

сила звуку» [6, с. 301]. На останній ноті потрібно плавно повернутися до початкової швидкості подачі повітря.

Тромліц рекомендує використовувати *glissando* в мелодіях з півтоновими висхідними чи низхідними ходами, останні він вважає кращим варіантом. В другому такті прикладу 6а) представлене низхідне *glissando* між нотами g" і f". Для його реалізації автор трактату пропонує під час виконання ноти g", підготувати пальці для ноти f", і коли буде необхідно, поступово прикривати гральні отвори до їх повного закриття, начебто наповзати на них. В останньому такті між нотою форшлагу d" і основним тоном e" також можливе виконання *glissando*. Тромліц каже, що зазвичай цей четвертий форшлаг включає в себе дві восьмі ноти d" і dis" (!), що об'єднуються з e" [6, с. 301], хоч ми звикли до того, що тонові форшлаг, як верхні, так і нижні, одразу переходять в основну ноту, не зачіпаючи сусіднього півтону. Причому у попередніх параграфах розділу «Прикраси» він розв'язує подібні форшлаг безпосередньо в основну ноту, або обігруючи ноту форшлагу, але аж ніяк не додаючи півтон перед розв'язанням. Залишається загадкою, чи існувала традиція дробити довгі тонові нижні форшлаг (якщо на це вистачало тривалості) на півтони, чи Тромліц мав на увазі щось інше (наприклад поступове *glissando* d"-dis"-e", яке, однак, майже нерально зробити через застосування на ноті dis" клапана). Якщо ж в такому місці виконавець хотів зробити *glissando*, не зачіпаючи dis", він мав поступово підіймати палець з ноти d" до отримання e". В першому такті прикладу 6б) показано ще одне місце застосування цієї прикраси, а саме «на ферматах при переході до основної теми», наприклад перед поверненням теми рондо [6, с. 301]. Для кращого ковзання в обидві сторони пальці повинні бути сухими, щоб не прилипати до корпусу флейти. Головне правило – застосовувати цю прикрасу дуже рідко, щоб вона не «приїдалась», і «не створювався ефект завивання» [6, с. 301].

Приклад 6. Й.Г. Тромліц. Низхідне *glissando* [6, с. 301].

¹² Прикраси, які досить довгий час вважалися винаходом XX ст., а насправді вперше були використані набагато раніше, є не тільки у флейтовому виконавстві. Наприклад італійський скрипаль і композитор Карло Фаріна (іт. Carlo Farina, пр. 1600-1639) в передмові до твору «Capriccio Stravagante» (1627 р.) для скрипки і ансамблю описує звукообразні прийоми гри, які повинні «сприяти відтворенню звуків піфферіно (італійська на-

родна флейта), смичкової ліри, гітари, волинки, інструментів військового оркестру», а також «імітувати кудкудакання курки, кукурікання півня, нявкання кішки та собачий гавкіт» [3, с. 55]. За вказівками автора, подібні звукообразні завдання «потребують таких прийомів, як тремоло, pizzicato, portamento, glissando, sul ponticello, col legno і навіть поперемінної гри смичком перед підставкою і за нею» [3, с. 55].

Glissando може бути виконано між багатьма комбінаціями нот як на сучасній флейті з резонаторами¹³, так і без них. Однак, частіше за все звуковий результат на інструменті з резонаторами кращий, переходить між нотами більш плавні і виконуються зручніше. Але зрештою, на сучасних флейтах можна лише наблизитись до плавності і м'якості *glissando*, які легко досягаються на одноклапанному інструменті. Як і у випадку з *flattement*, всім, хто цікавиться технологією виконання *glissando* на сучасній флейті, ми рекомендуємо звертатись до метод виконавства сучасної флейтової музики. Наприклад, професор Паризької консерваторії П'єр Ів Арто (Pierre-Yves Artaud) у своєму трактаті «Сучасні флейти» («*Flûtes au présent*», 1995) надає покрокову фотоінструкцію руху пальців флейтиста при виконанні даної прикраси на флейті з резонаторами і наводить таблиці з усіма можливими півтоновими *glissando* [7, с. 42].

Не зважаючи на те, що *flattement* і *glissando* користувалися популярністю слухачів і були невід'ємною частиною флейтової виконавської практики XVIII ст., все ж таки вони не змогли витримати всіх змін, які принесли з собою наступні музичні стилі, і зникли з музичного мистецтва. Однак трохи більше століття потому цим яскравим прикрасам судилося повернутися до професійного виконавського мистецтва. *Glissando* спочатку проявило себе в новому виді музичного мистецтва – джазі, що виник на початку XX ст., і лише після цього до нього почали звертатися академічні композитори. *Flattement* також повернувся до академічної професійної музики у XX ст., але вже під назвою «*чвертьтонова трель*». *Messa di voce* в наш час не має аналогів як прикраса, однак динамічний ефект поступового *crescendo* і подальшого *diminuendo* на одній витриманій ноті, який лежить в її основі, використовувався і продовжує використовуватися композиторами і виконавцями XIX, XX і XXI століть.

Висновки. Після багатьох років досліджень старовинних трактатів і розвитку напрямку історично інформованого виконавства все більше його прибічників звертаються до *flattement*, *glissando* і *messa di voce* при виконанні музики XVIII ст. Сьогодні кожен виконавець як на *траверсо*, так і на *флейті сучасного зразка* повинен докласти певних зусиль та освоїти описані техніки чвертьтонового трелювання і глісандування. Знання цих особливих прикрас допоможе краще розуміти творчі задуми майстрів XVIII ст., а їх застосування у сучасній виконавській практиці дозволить створювати історично обґрунтовані версії музичних творів епохи.

Список літератури:

1. Бах К.Ф.Э. Опыт истинного искусства клавирной игры / К.Ф.Е. Бах – Санкт-Петербург: EARLYMUSIC PUBLISHING HOUSE, 2005. – 170с.
2. Бейшлаг А. Орнаментика в музыке / А. Бейшлаг – М.: Музыка, 1978. – 320 с.
3. Гинзбург Л., Григорьев В. История скрипичного искусства в трех выпусках. Выпуск 1 / Л. Гинзбург, В. Григорьев – Москва: «Музыка», 1990. – 360 с.
4. Качмарчик В.П. Орнаментика И. Кванца // Музыкаведение: Приложение к журналу «Музыка и время». – 2006. – № 1. – с. 17-22.
5. Кванц И.И. Опыт наставления в игре на флейте траверсо / И.И. Кванц. – Санкт-Петербург: EARLYMUSIC PUBLISHING HOUSE, 2013. – 387 с.
6. Хазанов Н.И. Старинные трактаты об искусстве игры на флейте: С. Ганасси, Ж.-М. Оттетер, И.Г. Тромлиц / Н.И. Хазанов // Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – М., 2009 – 423 с.
7. Artaud P.-Y., Geay G. *Flûtes au présent: traité des techniques contemporaines sur les flûtes traversières à l'usage des compositeurs et des flûtistes*. – Paris: Editions Jobert & Editions musicales transatlantiques, 1980. – 131 p.
8. Boland J.D. *Method for the one-keyed flute*. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 224p.
9. Bordet Toussaint, *Méthode raisonnée pour apprendre la musique*, Paris: l'auteur, 1755. – Режим доступу: <https://goo.gl/tE1HoX> (дата звернення 05.11.2018).
10. Brown R. *The early flute: a practical guide*. – New York: Cambridge University Press, 2002. – 179 p.
11. Corrette Michel, *Méthode pour apprendre à jouer la flûte*, Paris: [Undefined publisher], 1753. – Режим доступу: <https://goo.gl/vrNKa6> (дата звернення 05.11.2018).
12. Crown H. *Lewis Granom: his significance for the flute in the eighteenth century* / Helen Crown // Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. – Cardiff, 2013 – 237 p.
13. Kozumi H. *Technique for contemporary flute music: for players and composers*. – Japan: Schott. 1996. – 69 p.
14. Neumann F. *Ornamentation in Baroque and Post-Baroque Music* – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1978. – 602 p.
15. Warner T. E. *Indications of performance practice in woodwind instruction books of the 17th and 18th centuries* / Thomas Everett Warner // Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. – New York, 1964 – 459 p.
16. Wragg Jakob, *Improved Flute Preceptor; or the whole art of playing the German Flute*, London 1806. – Режим доступу: <https://goo.gl/N77a7f> (дата звернення 05.11.2018).

¹³ На сучасних флейтах розрізняють закриті (без резонаторів) і відкриті (з резонаторами) типи клапанного механізму. Отвори в клапанах, або резонатори, дають можливість виконавцю відчувати рух повітряного стовпа всередині інструменту і резонанс звуку під пальцями,

дозволяють працювати з інтонацією окремих нот, а також виконувати всі чвертьтонові трелі, *glissando* між багатьма нотами та більшість мультифоніків. У флейтах без резонаторів можливості в цьому плані значно обмеженіші.

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Y.V. Bilai

*PHD student, Department of History and Philosophy,
Berdyansk State Pedagogical University*

Билай Ю.В.,

*аспирант кафедры истории и философии
Бердянского государственного педагогического университета*

FORCES AND MEANS STATE PROTECTION BODIES OF THE WHITE MOVEMENT IN THE SOUTH OF UKRAINE

СИЛЫ И СРЕДСТВА ГОСУДАРСТВООХРАННЫХ ОРГАНОВ БЕЛОГО ДВИЖЕНИЯ НА ЮГЕ УКРАИНЫ

ABSTRACT. The author examines the impact of state protection bodies of the White Guard at social and political development of the Ukrainian South region. The author isolates the deployment of political terror in the occupied territories of Volunteer Army.

Key words: White movement, counterintelligence, state protection bodies, South of Ukraine.

АНОТАЦИЯ. В статье рассматривается проблематика строительства государственноохранных структур Белого движения на территории Юга Украины. Кроме того, автор акцентирует свое внимание на проблемах функционирования самих структур, а также законодательного сопровождения их деятельности.

Ключевые слова: Белое движение, контрразведка, государственноохранные органы, юг Украины.

Постановка проблемы. События 1917 г. в России привели к интенсификации процессов фрагментации российской государственности. Возникли два разных центра власти: во главе с белогвардейским офицерством и большевиками. Отдельно в данном случае стоят государства-лимитрофы, возникшие на территории границ бывшей имперской России. Одной из таких стран в то время была Украина (воплощением которой были режимы Украинской Народной Республики и Украинской Державы), существование государственности которой стала проблемой, как для большевиков, так и для белогвардейцев. И если первые хотя бы формально пытались прибегать к каким-то вариантам договоренностей или обещаний, то вторые – были категоричными противниками украинского государства.

Историография проблемы представлена работами украинских и российских исследователей Цветкова В. [20], Суетова Л. [18], Ковальчука М. [14], Кирмеля Н. [8-13], Виноградова В. [2], Абинякина Р. [1], в которых с разной степенью объективности и детализации затрагиваются вопросы определенной нами проблематики.

Источники исследования представлены документами украинских областных архивов [4-6], сборниками документов [7], мемуарами современников рассматриваемых нами событий [15; 16; 17; 19], а также периодической прессой того времени [16].

Цель публикации – проанализировать перечень сил и средств государственноохранных структур Белого движения на юге Украины.

Изложение основного материала. Военную составляющую противостояния Украины и белогвардейского режима можно разделить на две части, а именно: 1) открытая война на фронте; 2) деятельность государственноохранных органов (полиции

и контрразведки) на территории, которые были заняты в результате ряда украинско-белогвардейских военных конфликтов 1918-1920 гг.

Деятельность государственноохранных органов правительств А. Деникина и П. Врангеля ставила целью подавление украинского сопротивления и интеграцию земель, особенно юга Украины, в дореволюционную российско-имперскую модель. Отметим, что основными структурами, которые занимались борьбой с украинским движением, были полиция (Государственная стража) и контрразведка.

Так, начиная с 1918 г., руководство Белого движения встало перед проблемой немедленной организации контрразведки. Несмотря на то, что армия в условиях войны требовала укрепления тыла (борьба со шпионами, информаторами, агентами, криминалом), то соответственно и возникла необходимость создания структуры органов безопасности, как армейских так и правительственных. Процесс организации всех без исключения контрразведывательных структур можно разделить на две части: развитие тактического структур тактического уровня (спецслужбы, действующие на местах) и стратегического (центральное управление).

Общеизвестно, что любое государство, которое строит свои спецслужбы после крушения предыдущего государственного режима обречено совершать ошибки, резкие переформатирования структурных единиц. Структура спецслужб, как правило «болеет» теми же «болезнями», что государственный механизм и общество. Это необходимо учитывать при формировании системы органов безопасности.

Процесс образования белогвардейских спецслужб, в том числе и на юге Украины, проходил в сложной военно-политической обстановке. Уже в начале 1918 г. были созданы первые структурные единицы спецслужб белогвардейского режима. Например, была создана Политическая канцелярия,

на которую возлагалась задача формировать подпольные центры Добровольческой Армии (будущих контрразведывательных организаций) на местах [16, с. 19-20]. Этим было начато первый этап формирования спецслужб Белого движения.

Следующим этапом в процессе развития спецслужб стало формирование в апреле 1918 г. Разведывательного отделения штаба Добровольческой Армии (первая армейская спецслужба). Возглавил новую структуру Генерального штаба подполковник (с конца 1918 полковник) С.Н. Ряснянский. Особенность новосозданной структуры заключалась в том, что она сочетала функции разведки и контрразведки (что к началу XX в. было нормальным явлением для системы органов безопасности в мире).

В сфере контрразведывательной деятельности на это подразделение возлагались задачи соединения с подпольными антибольшевистскими организациями в Одессе, Николаеве, Херсоне, ведь именно в этих городах сосредоточивалась большое количество оружия и человеческих ресурсов [16, с.40]. В течение исследуемого периода на территории Южной Украины образовано центры контрразведки 1-го разряда в Одессе, Симферополе, Юзовке, Херсоне, Николаеве. По своему штатному расписанию они включали в себя 9 человек: начальник центра, начальник штаба, секретаря-казначей, заведующий разведкой, заведующий агитацией, 3 человека для поручений.

В Ялте, Феодосии, Керчи, Екатеринославе, Александровске, Мелитополе, Мариуполе [6, л. 1-6] в этот период созданы центры 2-го разряда, которые состояли из 8 сотрудников, а именно: начальник центра, начальник штаба, секретарь-казначей, заведующий разведкой, заведующий агитацией, 2 человека для поручений [10, с. 40-55].

Основными отличиями между центрами 1-го и 2-го разряда была их численность и то, что первые сосредоточивали свое внимание на крупных стратегических городах.

Главным направлением работы контрразведки определялось организованное ведение информационной войны и пропаганды идей политической программы российско-белогвардейских правительств. Так, летом 1918 г. Штабом Верховного командования было основано Осведомительное агентство (Осваг), которое подчинялось непосредственно Дипломатическому отделу (министерству) под управлением М. Алексева. Главное управление Освага располагалось в Ростове-на-Дону, а его отделы управления размещались в Одессе и Харькове. В то же время каждый отдел имел в подчинении отделение, которое в свою очередь руководило пунктами [18].

Каждая структурная единица имела линейную, упрощенную структуру. В подразделениях существовали: информационная, агитационная, организационная, литературно-публицистическая, художественно-агитационная, техническая и общая части.

Под фактическим управлением Освага находились все средства массовой информации и культурные учреждения (газеты, журналы, театры, типографии). В каждом из этих учреждений организация имела своего сотрудника, который получал оплату. В составе Освага отдельно существовало так называемое «Лекторское бюро» в которое входили известные преподаватели истории, философии, литераторы, актеры. Каждый из них имел свой пост в структурной модели организации и находился на полном бюджетном содержании. Бюро возглавлял известный редактор одной из властных газет С. Соколов [10, с. 56].

Несмотря на четкую структуру эта организация, по нашему мнению напоминает довольно неудачную схему построения министерства информации. Ведь пропагандистская сфера деятельности относилась как к штатным органам контрразведки так и к функциям Особого Совещания.

Итак, на первых этапах образования и становления контрразведки российско-белогвардейский генералитет создал так сказать «рамочные структуры», которые должны были наполняться существенными полномочиями и подготовленными кадрами в процессе собственной деятельности.

С приходом к власти Главнокомандующего Добровольческой армией А.И. Деникина происходит реорганизация системы спецслужб. Имея в своих руках всю полноту военной и гражданской власти, генерал 1 октября 1918 ликвидирует Военно-политический отдел. Органы разведки и контрразведки передаются в подчинение Военно-морского отдела как Особое отделение, во главе с полковником В. Крейтером. Ячейки в городах Южной Украины были ликвидированы, а их личный состав перешел на службу в Центры Добровольческой Армии, которые уже существовали [20].

Особое отделение правительственных спецслужб состояло из общего и особого подразделений, а также контрразведывательной части. Согласно штатного расписания, в отделении проходили службу 21 офицер и 11 солдат: начальник отделения, помощники по вопросам особого (тайного) делопроизводства, помощники по разведке (3 чел.), Заведующий частью, заведующий паспортным бюро, 4 переводчика, делопроизводитель из контрразведки, 8 обер-офицеров для поручений, а также делопроизводители и водители. 18 октября 1919 г. отделение сократили до 17 офицеров и 10 солдат, вместе с этим добавив 2 гражданских чиновника к ее части.

Согласно штатного расписания, ячейки контрразведывательной части в городах имели в своем составе 1 офицера, 8 чиновников и 5 солдат (начальника части, 2 помощника, переводчика, 2 делопроизводителей, 2 помощников делопроизводителей, регистратора, 2 писарей и 3 рядовых-связистов).

В свою очередь этой структуре подчинялись также паспортные пропускные пункты в Севастополе, Керчи, Одессе, Феодосии и Ялте. По штату пункт состоял из четырех офицеров (начальника,

его помощника и двух офицеров делопроизводства) [10, с. 28].

Несмотря на все меры по организации спецслужб необходимо отметить, что они были недостаточно укомплектованы и поэтому не могли активно противостоять шпионской деятельности большевиков и довольно успешной (на фоне остальных) разведке национальных правительств Украины.

Следующим решением, что имело непосредственное отношение к спецслужбам стал приказ № 2097 от 30 августа 1919 г., в котором были объявлены «Временные штаты армейской контрразведки ВСЮР», в состав которой вошли: контрразведывательная часть управления генерал-квартирмейстера штаба Главнокомандующего (центральное звено управления военной и правительственной спецслужбами), контрразведывательный отдел отдела генерал-квартирмейстера армии, штабов областей и военных губернаторов (губернские, областные ячейки правительственной контрразведки и штабные подразделения отдельных армий) контрразведывательные пункты 1-го и 2-го разрядов (ячейки городской контрразведки, которые функционировали почти в каждом городе); контрразведывательный пост (подчинялись городским ячейкам спецслужб, функционировали на уровне уездной контрразведки). В состав контрразведывательной части входило 18 офицеров, 11 военных чиновников, 12 секретарей и писцов и 33 рядовых военнослужащих.

Исходя из выше указанного, мы можем констатировать, что такой штатное расписание уже напоминает реальную спецслужбу, которая должна была стать опорой государственноохранной структуры сил безопасности российско-белогвардейского режима на оккупированных территориях.

Вместе с тем, контрразведывательные отделы не имели собственных структурных подразделений, кроме конвойной команды. Начальник отделения имел помощников с розыскной и судебной работы, заведующего агентурой и внешним наблюдением. В штате отделения находилось 16 офицеров, 6 военных чиновников, унтер-офицер, 16 солдат и 7 писцов. Кроме этого с отделением были закреплены агенты наружного наблюдения (филеры).

Контрразведывательные пункты были копией вышеназванных подразделений контрразведывательной отделов. Штаты их были невелики: 10 офицеров, 3 военных чиновника, 5 писарей, унтер-офицер и 12 рядовых.

Армейская контрразведка была представлена контрразведывательной частью Главнокомандующего ВСЮР, КРО при штабах Черноморского губернатора, Всевеликого войска Донского, Новороссийской области; КРП в, Мелитополе, Одессе, Севастополе, Ялте, Феодосии и других городах юга Украины [13].

С целью объединения деятельности уголовного розыска и контрразведки приказом № 3116 от 3 мая 1920 г. органы контрразведки штабов Главнокомандующего и Морского управления со всеми подведомственными учреждениями передавались в

подчинение начальника военного управления, образуя Особую часть (армейская контрразведка). Согласно этому приказу органы контрразведки превращались в наблюдательные пункты при штабах корпусов и дивизий, а мелкие структуры (на уровне штабов полка, батальона, отдельного роты) полностью ликвидировались [12 с. 60].

Кроме контрразведки в составе государственноохранных структур Белого движения существовали и другие органы. Так, второй структурной единицей государственноохранных органов была Государственная стража, созданная 25 марта 1919 г. для обеспечения правопорядка на территориях, подчиненных правительству А. Деникина. Отметим, что данная структура по своей сути была компиляцией старой царской полиции с жандармерией и имела военизированную структуру [8, с. 255].

Комплектование Государственной стражи не было чем-то особенным для вооруженного государственного образования. В ее состав переводили полковых офицеров, а низших чинов набирали за счет мобилизации в той или иной местности. Это приводило к дезертизму или невыполнению функциональных обязанностей.

С момента создания Государственной стражи ее главой стал генерал-майор Отдельного корпуса жандармов Л. Бардин. Уже 19 сентября 1919 г. он был смещен генералом от инфантерии М. Мартосом [3, с. 233].

В губерниях стража подчинялась вице-губернатору, а в городах были созданы отдельные части и участки Государственной стражи. На уездном уровне также создавались отдельные небольшие подразделения, губернская же бригада была по численности до трех с половиной тысяч человек.

В структуре Государственной стражи существовали отдельные специальные подразделения: железнодорожная, морская стражи и уголовная милиция [19 с. 221].

Функции Государственной стражи закреплялись законом, принятым Особым Совещанием 25 марта 1919 г. На данную структуру возлагались обязанности по охране общественного порядка. Кроме того, именно она контролировала выполнение приказов Главнокомандующего и губернатора [2, с. 587]. Государственная стража занималась проверкой документов, возвращала имущество, которое было незаконно реквизировано. Отдельными приказами ей надлежало разрешать или запрещать выезды граждан с определенной территории.

Учитывая огромную территорию, которую контролировал правительство А. Деникина, численность формирований Государственной стражи также была немалой. На юге Украины Екатеринославское отделение имело в своем штате более 1000 офицеров и отдельную бригаду, Черноморское отделение насчитывало 1920 человек и отдельную бригаду. Харьковская губерния (была одной из крупнейших по территории) имела наибольшую численность стражи - 3000 человек и отдельную

бригаду [3, с. 233]. Общая численность стражи составляла более 80 000 человек, более половины из которой было сосредоточено на юге [4, с. 29].

Но несмотря на численность, деятельность стражи на юге осложнялась тем, что украинское население не поддерживало армию (как белогвардейскую так и большевистскую). Кроме того, значительная часть населения поддерживала Н. Махно, а жители городов (в подавляющем большинстве) - украинский режим.

В городах юга Украины российско-белогвардейская Государственная стража должна была не только обеспечивать общественный порядок. В ее задачи входило противодействие повстанческим намерениям части населения [20, с. 108].

Однако подходы к формированию стражи говорят о том, что своими действиями белогвардейцы подталкивали населения к вооруженной борьбе. Например, в Бердянске Екатеринославской губернии белогвардейская Государственная стража на 100% сформирована из гетманской структуры, то есть произошло просто переименование. Этот факт спровоцировал социальное напряжение, ведь гетманская стража к тому дискредитировала себя коррупцией карательными акциями [15].

В самой же Государственной страже Екатеринослава и губернии ощущалась нехватка кадров. Например, когда развернулось махновское движение, данная структура не смогла сопротивляться адекватно противостоять ему ни в одно из городов юга Украины. Исключением стал лишь Бердянск, однако и там махновцы, подговорив местных рыбаков, смогли захватить город.

В Харькове Государственная стража занималась в основном лишь бюрократической работой, выдавая разрешения на выезд из города [7, л. 26-39].

Выводы и предложения. Таким образом, проанализировав компоненты государственных органов белогвардейского режима, их структуру и специфику деятельности автор пришел к выводу, что в течение 1918-1920 гг. были созданы структуры, призванные упростить задачу восстановления «единой и неделимой России». Данные органы по своей сути должны были стать мощным инструментом в военно-политическом противостоянии с украинской государственностью. Созданная в 1918-1920 гг. сеть государственных органов Белого движения функционально представляла собой силы спецслужб (контрразведка) и полиции (Государственная стража). Каждая из этих структур подразделялась на тактический (местный) и стратегический (центральное управление) уровень. Контрразведка на югу Украины представлена структурами, подчинявшимися лично командующему армией, в то же время политическая контрразведка (Центры Добровольческой Армии) были подотчетны руководителю правительства. Одним из особых подразделений контрразведки был Осваг, выполнявший роль рупора пропаганды и проводника основополагающей идеологии восста-

новления «единой и неделимой» России. Вторая составляющая державоохранных структур белогвардейских правительств - Государственная стража де-юре была полицейской структурой, однако на нее возлагались и нехарактерные для нее функции, как борьба с подпольем, и тому подобное.

Предлагаемый обзор не исчерпывает темы, заявленной в публикации. В нем указаны основные хронологические и тематические компоненты развития государственных органов Белого движения на юге Украины в 1918-1920 гг., определено состояние научной разработки проблемы. Из приведенного выше изложения вытекают принципы дальнейшей разработки темы, которые заключаются в выявлении и обработке новых источников и работ с целью углубленного осмысления заявленной темы, выяснении приоритетных направлений дальнейшего развития.

Литература и источники:

1. Абинякин Р. М. Офицерский корпус Добровольческой армии: социальный состав, мировоззрение. 1917-1920 гг. / Р. М. Абинякин. – Орел.: Издатель А. Воробьев, 2005. – 204 с.
2. Виноградов В. К. Всероссийский национальный центр / В. К. Виноградов. – М.: РОССПЭН, 2001. – 606 с.
3. Волков С. В. Белое движение в России: организационная структура. / С. В. Волков. – М.: РОССПЭН, 2000. — С. 233.
3. Греков Б. Д. Исторические записки / Б. Д. Греков – Т. 12. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1941. – 322 с.
4. Державний архів Донецької області (ДАДО) Ф. – Р-128 . Оп. 2. Спр. 2. Телеграми розвідвідділам, комендантам станцій, про військові замовлення, співробітників розвідувальних пунктів, продовольче постачання, обмундирування Добровольчої армії, масові захворювання робочих військовополонених. – 1.05. – 1. 12. 1919. – 140 арк.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДВОВУУ) Ф. 269 Оп. 1 Спр. 1 «О розыске военно-пленных и др. лиц. Циркуляр отдела Управления о борьбе с контрреволюционной агитацией духовенства» – 8 арк.
6. ЦДВОВУУ Ф. 446 Оп. 1 Спр. 3 «О выдаче разрешений на право выезда из гор. Харькова» – 147 арк.
7. Додонов Б. Ф. Журналы заседаний Особого совещания при Главнокомандующем Вооруженными Силами на Юге России А. И. Деникине: сентябрь 1918-го--декабрь 1919 года / Б. Ф. Додонов М.: РОССПЭН, 2008. – 1002 с.
8. Кирмель Н. С. Борьба деникинской контрразведки против большевистского подполья в годы Гражданской войны [Электронный ресурс] / Н. С. Кирмель – Режим доступа – <http://www.naukaxxi.ru/materials/130/>
9. Кирмель Н. С. Деятельность контрразведывательных органов белогвардейских правительств и армий в годы Гражданской войны в России (1918-1922 гг.) / Н. С. Кирмель – М.: ВУ, 2007. – 136 с.

10. Кирмель Н.С. Деятельность разведки белогвардейских правительств и армий в годы Гражданской войны в России (1918 – 1922 гг.): монография / Н.С. Кирмель. М.: ВУ, 2008. – 162 с.
11. Кирмель Н.С. Документы спецслужб белогвардейских правительств и армий 1918–1922 гг. в федеральных архивах России / Н.С. Кирмель // М.: Отечественные архивы, 2008. – № 3. – С.55 – 64.
12. Кирмель Н.С. Организационное строительство белогвардейских спецслужб на Юге России (1918-1920 гг.) [Электронный ресурс] / Н.С. Кирмель // Чекист. 2005. – 8 мая. – Режим доступа – <http://www.chekist.ru/article/791>
13. Кирмель Н.С. Разведывательные и контрразведывательные органы Белой армии. 1918 – 1920 гг. [Электронный ресурс] / Н.С. Кирмель // Военно-исторический журнал. – 2006. – № 1. – Режим доступа: <http://www.mil.ru/info/1068/11278/11845/25231/15824/11842/index.shtml>
14. Ковальчук М. Повстансько-партизанський рух та операції білогвардійських військ в Україні у першій половині 1919 року / М. Ковальчук // Український історичний журнал, № 5, К., 2009. – 106-121
15. Лисовой Я.М. Белый архив Т. 1 / Я.М. Лисовой – Париж: Мелуэ, 1930. – 240 с.
16. Лукомский А.С. Воспоминания / А.С. Лукомский – Берлин: Отто Кирхнер и Ко, 1922. – 320 с.
16. Новая Россия. Харьковская ежедневная газета. – 3 ноября 1919 года
17. Соколов К. Н. Правление генерала Деникина: (Из воспоминаний) / К.Н. Соколов – София: Российско-болгарское книгоиздательство, 1921 – 290 с.
18. Суев Л.А. Белое дело / Л.А. Суев – Т. 1 – М.: Наука, 2000. – 160 с.
19. Устинов С.М. Записки начальника контрразведки / С.М. Устинов – Белград: М. И. Стефанович и Ко, 1922. – 146 с.
20. Цветков В.Ж. Государственная стража Екатеринославской губернии в борьбе с повстанческим движением в Новороссии (август — начало октября 1919 г.) / В.Ж. Цветков // Белая гвардия, № 1, М., 1997.

ББ 63. (2) 6
УДК 947. 084
С14

*Сайнуллаев. М. А.
Магомедова Р. М.
Бехоева А. А*

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАУЧНОЙ ПОЛИТИКИ СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В СЕРЕДИНЕ 80-Х ГОДОВ

В середине 80-ых годов XX века наука стала частою экономической политики региональных властей. В отличии от предыдущих лет научные изыскания были ориентированы на решение конкретных проблем в сфере экономике определенного региона. С созданием Сибирского отделения Ан СССР, научных центров на Урале, Дальнем Востоке, Северном Кавказе, углубилась научная проработка местных проблем с использованием программно-целевого планирования и привлечением к этой работе все большего числа вузов и отраслевых научно-исследовательских институтов.

Однако управление наукой усложнялось масштабностью задач, стоящих перед ней. Неудачи в области науки во многом объяснялись тем, что управления научными учреждениями и организациями, стимулирование их осуществлялось по образцу можно по образцу обычных производственных предприятий. Академия наук СССР, отраслевые НИИ и координирующие органы науки и техники по линии Совета Министров СССР в определенной степени дублировали научные исследования, что в отсутствие конкуренции и рынка научной продукции действительно вело к распылению средств. Ввести конкуренцию и рыночные отношения в научную сферу властям не позволял плохо изученный, но сильно догматизированный

марксизм, господствовавший в общественном сознании, и его стержень - классовый подход к самой философии науки. Общественные и гуманитарные науки, связанные с научной проблематикой XX века, несмотря на крупные достижения, оказались лишь в роли комментаторов расхожих теорий и идей, исходящих из аппарата ЦК КПСС.

В сборнике "Наука в условиях рынка" (начало 90-х годов), например, говорится: "Для стимулирования НТП необходима система государственных льгот, которая включала бы: льготное налогообложение прибыли, направляемой на развитие инновационной и инвестиционной деятельности; освобождение от налогов прибыли, получаемой в первые годы освоения техники; отчисление от себестоимости продукции для создания внебюджетных фондов финансирования научно-технических программ, формируемых на различных уровнях управления; стимулирование размерами налогообложения ресурсов и энергосбережения, роста технического уровня и качества выпускаемой продукции, разработки и производства экологически чистых технологий и продуктов; венчурное финансирование осуществления мероприятий.

Важнейшими рычагами стимулирования НТП должны стать также: льготное кредитование инновационной деятельности, технического перевооружения и реконструкции.

К сожалению, необходимых выводов о последствиях этого разрушительного процесса не было сделано. Реформирование в сфере науки начиналось с чистого листа. Ответственность государства за сохранение и развитие научно-технической сферы, а также отведенная ему роль в предлагаемом реформировании понимались авторами проекта и главным реформатором - вице-премьером В.Б.Булгаком, весьма узко. Даже в определении цели реформирования была видна его генетическая близость с прежней губительной политикой, что выражалось, прежде всего, в том, что важнейший элемент государственного регулирования - определение научно-промышленных приоритетов ставился в решающую зависимость от частного банковско-промышленного капитала.

Народное хозяйство СССР представлял собой сложный социально-экономический организм. Гигантские масштабы общественного производства, номенклатуры производимой продукции обуславливают чрезвычайную сложность межотраслевых производственно-экономических связей в народном хозяйстве. В орбиту экономического развития непрерывно вовлекаются все новые и новые производственные ресурсы, материалы, источники энергии. Непрерывно растут потребности членов социалистического общества. Все увеличивающееся влияние на экономику оказывают социальные, научно-технические, экологические факторы, экономическое развитие страны становится все более многовариантным. Это объективно обуславливает необходимость перехода к качественно новому типу воспроизводства, к важнейшим чертам которого можно отнести следующие:

- ориентация экономики на всестороннее удовлетворение постоянно растущих материальных и духовных потребностей членов социалистического общества, на решение важнейших социальных проблем общественного развития;
- обеспечение высоких, устойчивых темпов роста народного хозяйства в решающей мере за счет повышения эффективности использования материальных, трудовых и природных ресурсов на основе ускорения научно-технического прогресса;
- обеспечение сбалансированности развития народного хозяйства, отдельных сфер, отраслей, экономических районов на базе роста эффективности и интенсификации общественного производства;
- рациональное использование природных ресурсов, экологических условий проживания человека, оптимальное развитие в системе «общественное производство — окружающая среда»;
- создание хозяйственного механизма, обеспечивающего сочетание централизованного планирования с оперативно-хозяйственной самостоятельностью объединений, предприятий, стимулирующего повышение эффективности использования производственных ресурсов, достижение максимальных результатов в народном хозяйстве, ориентирующего процесс расширенного воспроизводства на неуклонный подъем уровня народного благосостояния.

Органическое единство этих коренных характеристик воспроизводственного процесса обеспечивает его соответствие экономике развитого социалистического общества.

Новый этап развития народного хозяйства нашей страны определяет важность научного анализа социально-экономических процессов, протекающих в социалистическом обществе. Объективно возрастает потребность в использовании методологии системного анализа, базирующегося на органическом единстве достижений экономической теории, философии, социологии, кибернетики, математического моделирования, междисциплинарной организации исследований.

В результате застойных явлений — в стране снизился общественный статус науки и престиж научной деятельности, а по ряду ведущих направлений произошло не только отставание науки, но и сформировалась ориентация на «догоняющее» развитие. «Ненормальным является то обстоятельство, что на долю академического сектора науки, выполняющего основной объем фундаментальных исследований, приходится всего лишь 6,8 процента средств, выделяемых для научных исследований».

Недостаточная в целом обеспеченность советской науки ресурсами привела к отставанию в развитии опытно-экспериментальных баз науки, быстрому моральному старению материально-технического оснащения, снижению мобильности целей и методов науки, а в результате — к ряду отмечавшихся диспропорций в формировании НП и недостатков в уровне эффективности использования потенциальных сил науки. Особенно быстро это сказалось на академическом и вузовском секторах науки и на научном заделе, формируемом фундаментальными исследованиями.

Практика последних лет показала, что возрастающая инерционность материально-технического и информационного обеспечения советской науки увеличивает и без того немалый риск неудач при переключении на новые цели, а система материального стимулирования в ряде случаев попросту поощряет тематический «бег на месте», ориентируя коллективы на выполнение работ с минимальной новизной, по гарантированным и близким результатам и с соответствующим «экономэффектом».

В стране назрела потребность и в изменении политики в отношении финансирования НИОКР. Эти изменения должны трактоваться как настоятельная потребность создания реальных условий для своевременного и эффективного решения социальных и экономических проблем советского государства.

Отсутствие или слабость организованного взаимодействия научных сил на местах приводит к неоправданному дублированию работ, отсутствию какой-либо кооперации в использовании дефицитного оборудования и в развитии маломощной экспериментально-производственной базы, к эпизодичности в обмене научным опытом, искусственно усугубляемой нехватке научных кадров по отдель-

ным отраслям, недопустимо низкому уровню реализации возможностей многократного использования имеющегося научного задела и др. Все это относится к числу важнейших социальных резервов эффективности науки в решении как отраслевых, так и региональных проблем. Безраздельная ведомственность в руководстве НП не дает возможности более полно на деле реализовать перспективы соединения достижений научно-технической революции с преимуществами перестраиваемой социалистической системы хозяйствования.

Следует отметить, что науке нередко навязывались исследования, не вытекающие из логики ее собственного развития. Действительно, «многие перспективные области исследований не получали своевременной поддержки или даже запрещались. Постановка ряда обоснованных задач не обеспечивалась материально и организационно, что компрометировало научную политику в целом» [1.С.25].

Какой характер приобретала государственная политика в области науки и НТП в процессе генезиса перестройки? Если вчитаться в главный Документ начала 80-х годов - "Основные направления экономического и социального развития СССР на 1981-1985 годы и на период до 1990 года", утвержденный XXVI съездом КПСС, то легко обнаружить исключительно "мирную", гражданскую направленность перспектив "Развития науки и технического прогресса" (Раздел 2 документа): оно "должно быть в еще большей мере подчинено решению экономических и социальных задач советского общества, ускорению перевода экономики на путь интенсивного развития, повышению эффективности общественного производства" [2.С.143].

Во главу угла ставилась задача обеспечения разработки и реализации комплексной программы научно-технического прогресса, целевых программ по решению важнейших научно-технических проблем. В качестве других направлений НТП выделялись: усиление связи науки с производством; расширение автоматизации самих НИР; усиление взаимодействия общественных, естественных и технических наук; повышение эффективности использования научного потенциала вузов; совершенствование организационной структуры научных учреждений; улучшение системы научно-технической информации и патентно-лицензионной работы; развитие массового творчества изобретателей и рационализаторов.

Действительно, реформа 1985 г. началась с экономики, по существу не затрагивая политическую систему. В докладе Генерального секретаря ЦК КПСС М.С.Горбачева на апрельском (1985 г.) Пленуме ЦК говорилось лишь об активизации системы политических и общественных институтов. Заметим: активизации существовавшей системы политических и общественных институтов, то есть ломки системы власти даже не предполагалось, мысли об изменении положения господствующей партии не было. А вот достижение нового качественного состояния общества виделось советскому и партийному руководству в экономике и

НТП.

Прогнозирование научно-технического прогресса, как справедливо отмечает Добров Г.М., - дело сложное и ответственное. Оно требует не только глубокого проникновения, в сущности, и закономерности развития науки и техники, но и ясного представления о взаимодействии их с общественными условиями использования достижений НТП [3.С.10].

11 июня 1985 г. в ЦК КПСС состоялось совещание по вопросам ускорения НТП. В нем приняли участие крупные ученые, партийные и правительственные функционеры, производственники. Они и стали адресатами, которым Генеральный секретарь ЦК партии М.С.Горбачев направил свои размышления, оценки и рекомендации. В докладе "Коренной вопрос экономической политики партии" он нарисовал пеструю картину научно-технического развития страны. Острые критики М.С.Горбачев направил в основном в производство, отталкивавшее, по существу, достижения науки и техники. Причиной такого положения, по мнению генсека, являлись: жесткость плана, отсутствие маневра в финансово-хозяйственной деятельности предприятий, погоня за количеством, рост себестоимости и цены продукции, большой риск внедрения разного рода новшеств, слабое знание своей компетенции Госкомитета по науке и технике и др. Отметив важную роль создаваемых в рамках Академии наук СССР комплексных межотраслевых научно-технических центров, М.С.Горбачев высказал надежду на более полное использование возможностей АН СССР, вузовской и отраслевой науки [4.С.70-101].

12 июля 1985 года было принято постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О широком распространении новых методов хозяйствования и усилении их воздействия на ускорение научно-технического прогресса», которое оставило в стороне проблемы собственно науки [5.С.2-35]. Мероприятия, указанные в нем, были направлены исключительно в производство, касались лишь промышленных предприятий и объединений. Никаких заданий и предложений Академии наук СССР, Минвузу СССР, соответствующим республиканским органам дано не было. Даже Госкомитету СССР по науке и технике было поручено лишь одно - принять меры по улучшению работы по аттестации продукции. Но, учитывая атмосферу всеобщего оптимизма, можно отметить: данное постановление ЦК партии и правительства явилось для того времени достаточно радикальным, его меры виделись средством серьезного прорыва в области НТП.

Кроме того, расширяя самостоятельность предприятий, постановление разрешило их руководителям перераспределять средства фонда развития производства и единого фонда развития науки и техники. Устанавливался порядок, при котором средства фонда развития производства могли накапливаться для осуществления необходимых мероприятий в следующие плановые периоды (раньше - списывались в конце года или, правило,

тратились на мелочи). Эти временно свободные средства фонда развития производства могли использоваться банками в качестве ресурсов для выдачи кредитов на техническое перевооружение и реконструкцию производства

Эффективность науки в качестве производительной силы прямо пропорциональна «объему внедряемых знаний, умноженному на глубину их усвоения и широту распространения среди трудящихся» [6.С.45].

Стыковка вузовской науки с предельно централизованной промышленностью оказалась сложной, а главная причина этого - маловосприимчивость производства к научным достижениям. Экстенсивная экономика не в состоянии органично соединить науку и производство, она мало заинтересована в научных разработках.

Анализируя ситуацию, академик Л.И.Абалкин писал в 1984 г.: "Становится все более ясным и очевидным, что советское общество подошло к рубежам, которые в определенном смысле имеют переломный характер. Назрели глубокие, революционные сдвиги в материально-технической базе и во всей сфере общественных отношений. Необходимость осуществить эти преобразования, и отражает идеи слияния двух революций научно-технической и социальной"[7.С.68].

В целом, делался упор, и довольно серьезный, на техническое перевооружение производства. Однако о том, как должна развиваться наука и что она

могла дать производству, в указанных документах не говорилось. Но надежда на некоторое усиление экономических рычагов самофинансирования науки, по образу и подобию других отраслей хозяйства, была. За 1985-1986 гг. государственные расходы на науку были резко снижены - с 28,6 до 21,2 млрд.руб., причем на гражданский сектор науки расходы составили только 6,8 млрд.руб. [8.С.25].

Уже первые публичные выступления М.С.Горбачева показали, что руководство страны не видело перспектив развития собственно региональной науки.

Своеобразие рассматриваемого периода состоит в том, что "обходя" собственно научные проблемы на союзном уровне, руководство страны все-раз занялось наукой в регионах.

Литература

1. Горбачев М.С. О ходе реализации решений XXVII съезда КПСС и задачи по углублению перестройки // Коммунист. 1988. №10. С.16.
2. Материалы XXVI съезда КПСС. М., 1981. С.143.
3. Добров Г.М. Наука о науке. Киев 1989.С.10.
- 4.См.: КПСС в резолюциях М. Т.15. С.31-32.
- 5.См.: Проблемы мира и социализма. М. 1963. №4. С.45.
- 6.Абалкин Л.И. Формирование современного экономического мышления // Коммунист. 1984. №18. С.68.
7. Наука СССР в цифрах: 1990 г. М., 1991. С.25.

Tkachuk Andriy

*Candidate of Historical Sciences, Defense Attaché
Embassies of Ukraine in the Republic of Austria*

Ткачук Андрій

*К.і.н., аташе з питань оборони
Посольства України у республіці Австрія*

NATIONAL ARMED FORCES IN THE POLITICAL ACTIVITIES OF THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE IN 1989-1991'ТН

НАЦІОНАЛЬНІ ЗБРОЙНІ СИЛИ У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У 1989-1991 РР.

ABSTRACT. In this general article the development of the idea of the formation of the Armed Forces of Ukraine in the activities of the People's Movement of Ukraine (NRU) by the 1990's is discussed. The influence of the socio-political situation in the USSR on the change of the political rhetoric of the NRU and the activation of the process of creating national armed forces is considered. Particular attention is paid to the decisions of the congresses of the NRU, which played a key role in the process of formation of the Ukrainian Army. Conclusion are drawn that under the influence of socio-political circumstances, the NRU's rhetoric on the idea of the creation of the Ukrainian army was evolving. If at the beginning of their activities the NRU leaders acted exclusively for the democratization of the existing system, with the rise of the crisis trends in the USSR, they began to actively promote the idea of full independence of Ukraine and the formation of a full-fledged national armed forces as the guarantor of this independence.

Key words: People's Movement of Ukraine, army, USSR, politics

АНОТАЦІЯ У статті досліджено розвиток ідеї утворення Збройних сил України у діяльності Народного Руху України на зламі 1990-х рр. озглянуто вплив суспільно-політичної ситуації в СРСР на зміну політичної риторики діячів НРУ та активізацію процесу створення національних збройних сил. Особлива увага приділена рішенням з'їздів НРУ, які відіграли ключову роль у процесі утворення української армії. Зроблено висновки про те, що під впливом суспільно-політичних обставин риторика НРУ стосовно ідеї створення української армії пройшла еволюцію: якщо на початку своєї діяльності діячі політичної сили

виступали виключно за демократизацію існуючого державного устрою, то з ростом кризових тенденцій в СРСР вони почали активно пропагувати ідею незалежності України та утворення повноцінних національних збройних сил, як її гаранта.

Ключові слова: Народний Рух України, армія, СРСР, політика

У процесі становлення та розбудови Збройних сил України особливе місце належить діяльності українських політичних партій, громадських рухів та об'єднань. Завдяки активній позиції їхніх членів у вирі суспільно-політичних перетворень на зламі 1990-х рр. було покладено початок для створення повноцінної армії незалежної Української держави.

Зважаючи на різну політичну вагу в українському суспільстві, яку мали на той час громадські об'єднання та рухи цікавим, на наш погляд, є вивчення ролі Народного Руху України (Рух, НРУ) у процесі становлення збройних сил відновленої Української держави. Таке дослідження є актуальним, особливо якщо брати до уваги той факт, що в українській історіографії фактично відсутні комплексні праці, що розкривають взаємозв'язок між процесами розбудови ЗСУ та перебігом суспільно-політичних процесів в Україні.

Діяльності НРУ на початку 1990-х рр. присвячено чимало наукових та публіцистичних праць. Спільним фактично для усіх таких досліджень є акцентування уваги на опозиційності НРУ та його ключовій ролі в процесі об'єднання національно-демократичних елементів, які з своєю програмою суспільно-демократичних перетворень вийшли далеко за межі так званої «перебудови». Побіжно в таких працях зустрічається висвітлення ролі НРУ в формуванні Збройних сил України. Серед них, на наш погляд, на увагу праці Г. Гончарука [5], М. Вівчарик [18], О. Гараня [4], В. Ковтуна [10] та ін. В них всебічно проаналізовано питання історії національно-демократичного руху, в діяльності якого активну участь брали «рухівці», передумови виникнення, ідеологічно-політичні витоки суспільно-політичних рухів і партій в Україні, розкрито участь НРУ у процесі формування демократичної політичної опозиції, піднесення української національної свідомості громадян, початків процесів становлення української політичної нації тощо. Втім, діяльність Народного Руху України в контексті будівництва збройних сил кінця 80-х – початку 1990-х рр. XX століття залишається малодослідженою темою і досі не була, за невеликим винятком, предметом наукових досліджень.

Завданням даної статті є дослідження ідеї формування та розбудови українських збройних сил у діяльності НРУ як громадсько-політичної організації у 1989–1991 рр.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. у Радянському Союзі відбувалося переосмислення нових життєвих реалій. Поруч із проголошеною «перебудовою» суспільно-політичного життя, віхи лібералізації торкнулися і військової сфери. Серед представників військової професії значно активізувався процес національного самоусвідомлення. У випадку УРСР це питання набуло особливого значення, оскільки значна частина офіцерів

СРСР були українцями за національністю, які в умовах існування радянського політичного устрою перебували поза її межами. Зважаючи на кризові явища у радянській армії (високий рівень не бойових втрат, дідівщину) вихідці з України дедалі більше воліли проходити службу на території своєї землі, що звісно не могло не викликати спротиву з боку вищого партійного керівництва та окремих представників військового командування.

Ключову роль в формуванні та становленні української армії на початку 1990-х рр. відіграли учасники численних громадських організацій та партій, які виступали під гаслами суверенітету та державної самостійності України. Поруч із вимогами демократизації суспільно-політичного життя та поліпшення життєвого рівня населення, на порядку денному української суспільно-політичної думки дедалі частіше поставало питання доцільності створення національної армії в Україні. Зараз важко простежити тяглість ідеї формування українських національних збройних сил, адже впродовж майже 70-літнього перебування України в складі СРСР у різні роки до неї звертались ціла низка діячів національно-визвольного руху. Проте з високою долею імовірності можемо стверджувати, що в умовах радянського тоталітарного режиму середини 1980-х рр. чи не вперше така ідея прозвучала у середовищі Народного Руху України, який став головним чинником консолідації для формування широкої коаліції різного роду національно-демократичних сил. Відкрито заперечивши монополію Компартії на участь у суспільно-політичному житті держави НРУ окреслив вектор подальшого розвитку національно-демократичного руху, а його ідеологія увібрала в себе усі наявні сподівання українського національно-визвольного руху.

На початковому етапі діяльності НРУ мова не заходила про формування національних збройних сил. Підготовлений ініціативною групою НРУ проект програмового документу отримав своє схвалення на загальних зборах 31 січня 1989 р. [14, с. 15]. У відозві «До народу Української Радянської Соціалістичної Республіки» були визначені напрями подолання репресивної державної системи. НРУ переконував у необхідності об'єднання зусиль всіх патріотичних сил задля уникнення загальнонаціональної катастрофи [7, с. 4]. Головною метою було названо перетворення УРСР в демократичну правову державу, покликану забезпечити вільний розвиток людини, захист прав людини і нації на основі здійснення основних демократичних свобод [16]. Цілком імовірно, що така поміркована позиція була продиктована необхідністю очікування вдалого моменту задля подальшого «просування» ідеї демократизації суспільно-політичного устрою в державі у межах проголошеної політики «перебудови».

На Установчому з'їзді НРУ, що проходив 8–10 вересня 1989 р. у Києві, було ухвалено постанову під назвою «Народний Рух України за перебудову» були порушені питання відродження української культури, обґрунтовувалась необхідність демократизації усіх суспільно-політичної а соціально-економічної сфер життя. Домінування національної ідеї стало основним критерієм, який дозволив однозначно ідентифікувати Народний Рух України як виразника інтересів українського народу [12, с. 74]. Установчий з'їзд НРУ у багатьох аспектах став ключовим етапом мобілізації населення у боротьбі за національні права. На ньому порушувалися питання незалежності і суверенності України, про що говорили деякі делегати [6, Арк. 197].

Зважаючи на те, що на час проведення з'їзду в НРУ виокремились дві течії – поміркованих (виступали за здійснення демократичних перетворень) та радикалів (наполягали на цілковитій незалежності) не викликає подиву, що велика увага була привернена до питання формування національних збройних сил. Зокрема, лідер Української Гельсінської спілки Л. Лук'яненко виступав за повну самостійність України та її вихід зі складу СРСР [6, Арк. 197].

На доцільності та своєчасності ідеї державної незалежності наполягав також В. Чорновіл, який вказував на те, що єдиним порятунком суспільства від тотального краху є цілковита державна незалежність України, отримана виключно мирним та конституційним шляхом [2, с. 1]. Активно підтримував ідею самостійності України Г. Петрук-Попик, який вказував, що спільною метою для українського народу є суверенна Україна. Однак умовою політичної незалежності України, за його словами, було створення «сильної української армії» [16, с. 268]. Зрештою, після численних виступів делегати З'їзду ухвалили «Звернення до військовослужбовців УРСР, працівників української міліції та КДБ». Підписанти цього важливого, з точки зору державотворення, документу закликали прихильників «перебудови» серед армійських чинів та органів правопорядку до консолідації, взаємної толерантності, процесу демократизації суспільства.

Після брутального розгону мирної демонстрації у Львові спецпризначенцями МВС 1 жовтня 1989 р., стало цілком очевидним, що тоталітарна система не гребуватиме жодними методами для знищення українського самостійницького руху. Тоді ж керівництво Львівського НРУ ухвалило рішення про формування організації, здатної захистити своїх прихильників від свавілля правоохоронних органів. Положення НРУ «Про львівський загін підтримки громадського порядку» стало правовою основою діяльності організації, відомої в подальшому як «Варта Руху». У подальшому цей загін брав участь у підтриманні порядку під час масових демонстрацій у Львові та Києві, формуванні «живого ланцюга» з Львова до столиці України 21 січня 1990 р [20, с. 229].

На початку лютого 1990 р. у Львові було створено Український Військовий Комітет, який займався пропагандою створення Українських збройних сил. Комітет свою мету вбачав у спробі допомогти проходження військової служби українців на території республіки, з правом користуватися українською мовою. Крім того було запропоновано встановити заборону на проходження військової служби в Україні вихідців з інших республік, заміни існуючої присяги присягою на вірність народу України. Зрештою, в ухвалені резолюції було визначено головну мету Комітету – «створення професійних Українських Збройних сил на території Самостійної Соборної Української Держави» [20, с. 230–231]. 20 червня 1990 р. Комітет був переформований у Львівський громадський комітет за відродження Української Національної Армії. Його діяльність поширилась по всій Україні, а в Тернополі, Ужгороді, Житомирі, Києві, Кривому Розі, Херсоні, Чернівцях було засновано територіальні осередки.

На тлі хвилі національно-визвольних рухів в радянських республіках дедалі частіше проявлялися незалежницькі тенденції, які по своєму змісту були утопічними та не містили практичних кроків у сфері державотворення. Використання владою тоталітарної держави військових формувань проти діячів національно-визвольних рухів лише посилювало кризові тенденції в самій партії та наочно продемонструвало доцільність формування національних збройних формувань, які б перебували в республіканському, а не загальносоюзному управлінні. Представники Української Гельсінської Спілки, Руху, СНУМ та студентських братств у лютому-березні 1990 р. провели низку акцій протесту проти використання українських юнаків, які служили в армії, в кривавих сутичках у Вірменії, Душанбе та Азербайджані [20, с. 230].

Відомий український інтелектуал М. Брайчевський активно виступав за формування національних збройних сил оскільки був переконаний, що в ситуації, яка склалася станом на 1989 р. Москва була готовою задусити прагнення України до суверенітету [21, с. 102]. На тлі цього в Україні відбувалося поглиблення та радикалізація поглядів політиків та активістів щодо ідеї незалежності [5, с.37].

Дедалі наочнішою ставала еволюція Народного Руху України, яка полягала в еволюції організації, що прагнула до співробітництва з керівною партійною верхівкою на шляху встановлення справжньої демократії, в антикомуністичну, опозиційну до КПРС–КПУ організацію. Іншої потужної сили опозиційної Компартії України на той час не існувало [13, с. 37–38].

Стрімкий розвиток подій стимулював українську громадськість до активізації пошуку шляхів формування національного війська. Варіантів створення армії було небагато: або його мала сформувати Верховна Рада республіки, або ж сфор-

мувати структури з патріотично налаштованих громадян, які б існували паралельно до радянської армії.

Істотним кроком боротьби НРУ на шляху здобуття незалежності стала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., постанова Верховної Ради УРСР про проходження військової служби громадянами України на території республіки та інші незалежницькі чинники. 12 листопада 1990 р. уряд УРСР припинив відправлення новобранців за межі України.

Декларація про державний суверенітет України проголошувала, що єдиним джерелом державної влади в УРСР є народ України. Українські закони були пріоритетними над загальносоюзними. Важливим у Декларації були положення Третього та Дев'ятого розділів декларації, які вказували на те, що Україна має право на власні збройні сили, внутрішні війська та органи держбезпеки. Проголошуючи право мати власні Збройні Сили, внутрішні війська й органи держбезпеки, українські парламентарі декларували намір формувати у майбутньому нейтральну державу, яка не братиме участі у військових блоках і зобов'язується дотримуватися трьох неядерних принципів: не виробляти, не застосовувати і не набувати ядерної зброї [3, с. 429].

Суверенітет не давав належного підґрунтя для формування самостійної України, а тому це обумовлювало подальшу роботу над створенням незалежної української держави. Цій головній проблемі були присвячені всеукраїнська зустріч «рухівців», яка відбувалася 25–28 жовтня 1990 р. в Києві. За різними оцінками, саме на Другому з'їзді Народний Рух України сформував ту самостійницьку платформу, що відіграла вирішальну роль в боротьбі за державну незалежність [15, с. 96]. Рух відійшов остаточно від ідеї демократичних гасел доби «перебудови» до позиції відстоювання ідеї повної незалежності України. У виступах делегатів з'їзду лунала цілковита відмова від співпраці з КПРС, курс на створення незалежного передвиборчого блоку з метою усунення від влади партійної верхівки [19, арк. 108–110]. Головна увага у доповідях, звітах та виступах була зосереджена на таких питаннях: неприйняття Союзного договору, повна незалежність України, створення української національної армії, міжрелігійні справи, звинувачення КПРС і КПУ у «війні проти власного народу», тотальна критика центру і його керівництва. У виступах неодноразово пропонувалося оголосити КПРС та КПУ злочинними організаціями [19, с. 107–112].

Другі Всеукраїнські збори Руху розглянули питання про створення комітетів відновлення Української національної армії. На першу сесію Великої ради Руху, яка відбулася 1 грудня 1990 р., було подано концепцію будівництва ЗСУ, що передбачала перетворення угруповань Збройних Сил Радянського Союзу на території України у ЗСУ зі збереженням їхньої бойової готовності. Значною мірою, Другі збори НРУ дали основу для подальшого існування Спілки офіцерів України [17, с. 41–

42]. Зрештою, учасники з'їзду погодились на вилучення слів «за перебудову» та сформулювали головну мету – відновлення державної незалежності України. Про переорієнтацію НРУ писала тодішня преса, яка вказувала, що «відбувся поворот керма на повну незалежність» [8, с. 2].

Відтак, Програма Руху пройшла своєрідну політичну еволюцію. Якщо у її першому варіанті передбачалося, налагодження відносин з іншими державами союзного утворення на підставі нового Союзного договору, то у новому її варіанті йшлося про наміри цілковитої незалежності, отриманої ненасильницькими методами [9, с. 4–5]. Рухівці вказували на необхідність не реформувати, а цілковито змінити систему та утвердити в державі політичний плюралізм [1, с. 84].

На початку лютого 1991 р. в актовому залі Спілки письменників України відбулась науково-практична конференція «Зовнішня і внутрішня безпека України», на якій було ухвалено рішення про створення Республіканського Комітету за відродження Української національної армії. Через декілька місяців після цього український парламент створив Комісію з питань оборони і державної безпеки. Крім того, в уряді України з'явилася посада державного міністра з питань оборони, національної безпеки і надзвичайних ситуацій УРСР. На думку НРУ, умовою перетворення України в суб'єкт міжнародного права була відмова від Союзного договору. Саме в цьому, на думку лідерів НРУ, було головне завдання демократичних організацій і політичних партій. Вона мала забезпечити в Україні міжнаціональний мир, активізувати демілітаризацію життя [9, с. 44].

Під час численного мітингу (23 червня 1991 р., Київ), співорганізатором якого був НРУ, проти підписання Україною нового Союзного договору, учасники мітингу поряд із гаслами утворення незалежної демократичної України виступали за формування національних збройних сил. Його учасники з числа «рухівців» закликали українців об'єднатися на тлі загрози, що нависла над Україною. Згодом опісля проведення такого мітингу Рада Колегії Народного Руху України та Колегія Руху з військових проблем виступили з ініціативою провести Установчий з'їзд Республіканського Комітету за відродження української армії. Зрештою, на I з'їзді офіцерів України (27–28 липня 1991 р. в Києві) було ухвалено постанову про створення Спілки офіцерів України (СОУ) з чітко визначеною метою – створення національного війська. СОУ ж відіграла важливу роль у створенні Збройних Сил України як одного з атрибутів незалежної держави. Утвердження Верховною Радою УРСР державного суверенітету України та створення всеукраїнської громадської організації «Спілка офіцерів України» наближали крах СРСР. Саме так НРУ став провідником демократизації суспільства, природно трансформувався з руху за перебудову в рух за державну незалежність України, став справжньою опозиційною силою КПУ і тоталітарній державно-партійній системі.

Важко тут не погодитись із дисидентом Л. Лук'яненком, який стверджував, що мотив національного визволення був присутнім весь час, проте тільки в 1989–1991 роках боротьба за демократизацію переросла в боротьбу за самостійну Україну і стала головною серед інших [11, с. 7].

Висновки: В часи національного відродження Народний Рух України став ініціатором створення не лише Української держави, але й взяв безпосередню участь в формуванні основи Збройних сил України. Ідея національних збройних утворень знайшла своє втілення в програмних документах Руху впродовж його діяльності. Особливе значення в ньому відіграв Другий Всеукраїнський з'їзд НРУ, який запрограмував вимогу повної незалежності України, та передбачив формування необхідного атрибуту державності – національного війська.

Список використаних джерел та літератури

1. Бондаренко С.В. Народний Рух України та його роль у національно політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Бондаренко Сергій Васильович. – Тернопіль, 2006. – 191 с.
2. В'ячеслав Чорновіл – патріот – державник // Український Південь. – 2000. – 6 квітня. – С. 1.
3. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №31. – С. 429.
4. Гарань О. В. Убити дракона (3 історії Руху та нових партій України). – К.: Либідь, 1993. – 200с.
5. Гончарук Г.І. Народний Рух України : Історія / Г.І. Гончарук. – Одеса : Астропринт, 1997. – 380 с
6. ДАІВО. – Ф. П-1. Івано-Франківський обласний комітет Комуністичної партії України / ОК КПУ/ (1939–1991). – Оп. 1. – Спр. 5513. Прес-бюлетень товариства «Україна» товариство культурних зв'язків з українцями з-за кордоном № 7/ 418/-12/423/ від 6 липня до 6 грудня 1989 р. – 251 арк.
7. До народу Української Радянської Соціалістичної республіки // Літературна Україна. – 1989. – 21 вересня. – С. 4.
8. Драч І. Рух не вичерпав себе і має майбутнє / І. Драч // Народна газета. – 1992. – Лютий. – С. 2.
9. Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України 25–28 жовтня 1990 року : документи. Народний Рух України. Секретаріат. – К., 1990. – 71с.
10. Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К., 1995. – 382 с.
11. Лук'яненко Л. Де добрий шлях? / Л. Лук'яненко. – К. : УРП, 1994. – 64 с.
12. Народний Рух України. Всеукраїнські Збори (1990; Київ) / Документи. – Нью-Йорк, Нью-Джерсі: Пролог, 1991. – 74 с.
13. Пилипенко О.О Внесок Народного Руху в становлення незалежної України / О.О. Пилипенко // Народний Рух України: місце в історії та політиці : тези доп. першої Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 14–16 вересня 1994 р.). – К., 1994. – С. 37–38.
14. Поровський М. Вірю, що Рух оживе / М. Поровський // Розбудова держави. – 1993. – № 5. – С. 14–22.
15. Треті Всеукраїнські Збори Народного Руху України 28 лютого – 1 березня 1992 року: Стенографічний звіт / Народний Рух України. Секретаріат. – К. : Фірма «Віпол», 1995. – 351 с.
16. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову / [редрада М. Горинь, І. Драч, В. Дончик та ін.]. – К. : НРУ, 2000. – 496 с
17. Тронько С.П. Діяльність Руху по створенню Збройних Сил України у 1990–1991 рр. // Народний Рух України: місце в історії та політиці.
18. Українська нація: шлях до самовизначення / М. М. Вівчарик та ін. – К.: Вища школа, 2001. – 287 с.
19. ЦДАГОУ. – Ф. 1. Документи загального відділу ЦК Компартії України. 1986– 1991 рр. – Оп. 32. – Спр. 2768. Записки, довідки, інформаційні листи «Про Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України». – 218 арк.
20. Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. Львів, 1996. – 360 с.
21. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Відп. ред. В. Смолій; Кер. авт. кол. Г. Боряк; Авт. кол.: В. Головка (коорд. проекту), В. Даниленко, С. Кульчицький, О. Майборода, В. Смолій, Л. Якубова, С. Янішевський. НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 796 с.

Shulga M.M.candidate of history, senior lecturer,
Smolensk State Medical University**Шульга Марина Михайловна**Кандидат исторических наук,
старший преподаватель кафедры философии,
биоэтики, истории медицины и социальных наук
Смоленского государственного медицинского университета**THE PROBLEM OF NATIONALISM IN THE HISTORY OF THE XX CENTURY (ON THE
EXAMPLE OF RIGHT WING NATIONALISTIC ORGANIZATIONS IN THE USA IN THE YEARS
OF THE GREAT DEPRESSION)****ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛИЗМА В ИСТОРИИ XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ПРАВЫХ
НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В США В ГОД ВЕЛИКОЙ ДЕПРЕССИИ)**

SUMMARY: The article examines the problems of interpretation of the term “nationalism”, its connection with such terms as Nazism, fascism and chauvinism. The author deals with different interpretations in foreign and Russian sources. The author reviews the reasons of growth of nationalism in the USA in the 1930's, the connections of the nationalistic organizations in the USA with the similar organizations in Germany and Italy, and also the ways of interaction of the American government, led by President F.D. Roosevelt, with the nationalistic organizations to cope the economic and political crisis in the USA during the Great Depression. The article also examines the means of practical use of the results of the author's research.

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются вопросы толкования понятия национализм, его взаимосвязь с такими понятиями как нацизм, фашизм, шовинизм. Автор рассматривает различные толкования понятия, как в иностранных источниках, так и в российских. Автором рассматриваются причины развития национализма в США в 30-е гг. XX в., взаимосвязь националистических организаций США с подобными организациями в Германии и Италии, а также пути взаимодействия американского правительства во главе с президентом Ф.Д. Рузвельтом с националистическими организациями для преодоления экономического и политического кризиса в США годы Великой депрессии. В статье также рассматривается возможность практического применения результатов исследования автора.

Key words: *nationalism, Nazism, fascism, right wing organizations, President F.D. Roosevelt, Great Depression, “New Deal”.*

Ключевые слова: *национализм, нацизм, фашизм, организации правого толка, президент Ф.Д. Рузвельт, Великая депрессия, «Новый курс».*

Постановка проблемы. XX век – столетие бурных и резких изменений во всем мире и по всем направлениям. Особенно насыщенным он оказался в плане войн и кризисов. События в Европе и мире развивались стремительно. Все противоречия, накопленные за многовековую историю человеческих и государственных взаимоотношений, обнажились и обострились, что и привело к глобальным конфронтациям и конфликтам. Одной из проблем, появившейся много столетий назад, но заявившей о себе именно в XX веке, стал национализм.

Явление национализма для истории не ново: вместе со складыванием государств зарождаются и национальные и межнациональные проблемы. В ходе исторического процесса национализм развивался и эволюционировал. В XX веке идеология национализма не стояла на месте, появлялись все новые и новые формы, подчас уродливые и неправильно интерпретированные. Толчком к появлению новых форм национализма, безусловно, стала Первая мировая война, которая не только не решила накопившихся проблем, но и добавила новые. Нации, потерпевшие поражение в войне были раздавлены и унижены победительницами, но и среди победителей оказались изгои, такие как Италия. Именно такое отношение к Германии, Австрии и Италии спровоцировало столь мощный всплеск

националистических настроений, которые в последующем позволили Б. Муссолини и А. Гитлеру установить антидемократические политические режимы на основе резко выраженного национализма. Вместе с эмигрантами, которые в поисках лучшей доли отправлялись за океан, национализм стал развиваться в Северной и Южной Америке.

Понятие национализма в разные времена и в разных государствах наполнялось разным содержанием. В свете событий прошедшего XX века термин «национализм» приобрел сугубо негативную окраску, его неоднократно путали с нацизмом, фашизмом, шовинизмом и другими близкими понятиями. Для того, чтобы понять его современное значение, необходимо дать объективное толкование данному термину.

Анализ последних исследований и публикаций. Наиболее авторитетный словарь Вебстера, которым пользуются во всех без исключения странах мира, включая Россию, трактует понятие национализма как преданность своему народу и защиту национального единства и независимости[6].

В Британской энциклопедии имеется следующее определение: «Национализм - это верность и приверженность к нации или стране, когда национальные интересы ставятся выше личных или групповых интересов»[5].

В американском политическом словаре национализм отождествляется с социальными и психологическими силами, которые зародились под действием уникальных культурных, исторических факторов, для того чтобы обеспечить единство, воодушевление в среде данного народа посредством культивирования чувства общей принадлежности к этим ценностям. Национализм объединяет народ, который обладает общими культурными, языковыми, расовыми, историческими или географическими чертами или опытом и который обеспечивает верность этой политической общности [1].

Большая советская энциклопедия дает свое понимание термина «национализм» и характеризует его как буржуазную и мелкобуржуазную идеологию и политику. В целом, сам термин трактуется с точки зрения классового подхода (общенациональные интересы выдаются за устремления класса или социальной группы, выступающих в данных конкретно-исторических условиях носителем и проводником националистической идеологии и политики буржуазии)[2, с.358-359] и окрашен в негативные тона (идеи национального превосходства и национальной исключительности)[2, с.358-359].

Краткая российская энциклопедия дает уже менее идеологизированное понятие национализма. Согласно ей, национализм – это идеология и политика в национальном вопросе, основанные на понимании нации как высшей ценности и формы общности. В статье энциклопедии также указано, что национализм может сопровождаться идеей национального превосходства и национальной исключительности, но это проявляется не всегда. Кроме того, краткая российская энциклопедия говорит и о том, что национализм нередко принимает крайние формы, такие как шовинизм, сближается с расизмом и ведет к острым внутренним или межгосударственным конфликтам[3, с. 649].

От понятия «национализм» следует отличать «фашизм» и «национал-социализм» или «нацизм». Фашизм понимается как социально-политическое движение, идеология или государственный режим тоталитарного типа. Фашизм противопоставляется демократическим ценностям и институтам. Опорой фашизма выступает массовая тоталитарная партия и непререкаемый авторитет вождя (дуче, фюрер, каудильо и проч.). Элементами фашизма выступают идеологический террор, шовинизм, переходящая в геноцид ксенофобия по отношению к «чужим» национальным и социальным группам. Организации и движения фашистского типа широко используют демагогию, популизм, лозунги имперской державности, пропагандируют агрессивную внешнюю политику[4, с. 557].

Национал-социализм или нацизм является крайней формой национализма, заявляющей о превосходстве и исключительности «арийской расы»[3, с. 649]. Составляющие элементы нацизма – жесткий контроль государства над экономикой, общественной и частной жизнью, физическое уничтожение по признаку принадлежности к «низшей расе».

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Не раз на протяжении прошедшего столетия национализм становился причиной различных конфликтов, политических и экономических событий в отдельно взятых странах. В каждом государстве с национализмом боролись по своему: кто-то предпочитал данное явление не замечать, кто-то боролся с ним, а кто-то смог взять лучшее и поставить национализм на службу государству и всем его гражданам.

Цель статьи. К числу политических деятелей, которые сумели поставить национализм под контроль, относится тридцать второй президент США Франклин Делано Рузвельт. Он смог в сложный момент американской истории проанализировать программы и требования националистических организаций правого толка, поднявших головы в 20-30 гг. XX в. в США, и включить в свою программу преобразований «Новый курс» некоторые видоизмененные требования (введение страхования по старости и безработице, создание трудовых лагерей для молодежи и т.п.). На примерах США, автором ставится цель рассмотреть возможность не силового, а законного способа преодоления проблем разрастания националистических организаций правого толка, а также способов «переключения» общественного внимания.

Изложение основного материала. В период глубочайшего экономического кризиса президент Ф. Рузвельт смог не только мобилизовать народ своей страны, но и оградить американскую нацию от перехода в крайность национализма. На сегодняшний день в мире бушует не один национальный конфликт, все громче заявляют о себе неонацистские и неофашистские организации, некоторые государства ставят под сомнения итоги Второй мировой войны. Для того, чтобы предотвратить повторение прошлых ошибок, необходимо изучать столь сложные и многогранные проблемы как национализм во всех его проявлениях и рассматривать его особенности в каждой отдельно взятой стране. США – одно из немногих государств, которое смогло справиться с проблемой национализма демократическим и правовым путем, а не через применение силы. Подобный опыт разрешения столь важных проблем является актуальным в связи с тем, что силовой вариант решения проблемы на первый взгляд всегда выглядит проще. Но проще – не значит правильнее. Национализм – не всегда зло, основополагающей и положительной чертой национализма является возвеличивание собственного государства, но то, как будет проходить возвеличивание, – это другой вопрос. Именно правовое и демократическое государство должно способствовать тому, чтобы национализм обрел здоровую форму и смог сплотить граждан государства для созидания во имя государства и нации.

Во время Депрессии американская экономика не смогла справиться с кризисом перепроизводства, за экономическим кризисом последовал кризис политический, психологический, моральный, этический. Все американское общество сверху донизу

оказалось парализованным, оно принялось искать не выход, а виноватых. И виноватыми оказывались все вокруг: богатые и бедные, «черные» и «желтые», вообще все вновь прибывшие эмигранты. Единственным выходом из сложившейся ситуации, по мнению «исконных американцев», было уничтожить тех, кто виноват в Депрессии, тогда все вернется на свои места. Следует отметить, что поиск виновных в подобных процессах происходил не только в США, но и в других странах (в Германии винили всех неарийцев, особенно евреев, в СССР это были наиболее предприимчивые и успешные люди, которые были представлены в образе «кулака» и «врага народа»).

Другой важной составляющей американского национализма является появление фашистских и нацистских организаций на территории США. Итальянские и немецкие фашисты и нацисты были крайне заинтересованы в том, чтобы подобные организации появлялись и развивались в самой экономически и политически развитой стране, они стремились подорвать оплот мировой демократии, доказать, что демократия – это миф, который не выдерживает испытаний кризисами. И Италия, и Германия были заинтересованы в том, чтобы США вступили в войну, в которой уже в 30-е гг. никто не сомневался, на их стороне. А. Гитлер и Б. Муссолини не жалели сил и средств для появления националистических организаций правого толка в США, они оказывали им как моральную, так и материальную поддержку. В ход также шла как тайная, так и явная дипломатия. В период кризиса национализм казался единственной идеологией, способной спасти погибавшую Америку. Все националистические организации заявляли, что Америка погибает, и если не дать националистам ее спасти, то на их место придут коммунисты, а тогда уж ни о каких правах и свободах говорить не придется. На глобусе мог появиться второй Советский Союз. Красная угроза пугала простых американцев куда больше, чем черная или коричневая. Американцы были готовы согласиться с любым планом действий, ограждавших их от «красных».

В один из переломных моментов истории к власти в стране пришел политик, сумевший внушить разочарованной нации, что все не так уж плохо. Ф. Рузвельт считал, что демократические свободы в США можно не только сохранить, но и приумножить, причем, не прибегая к помощи извне, в особенности к помощи от агрессивно настроенных государств Европы. Америка, по мнению Ф. Рузвельта, сохранит свой принцип изоляционизма, она будет решать свои проблемы сама. США ни в коем случае не отвергают помощи, но только если эта помощь разумна, если взамен не придется пожертвовать самым ценным, что есть у Америки – независимостью и демократией.

Кандидат от демократической партии Франклин Рузвельт сумел убедить миллионы американцев проголосовать за него, его команду и те мероприятия, которые он предлагал для восстановления

экономики. Президент Рузвельт смог привести в состояние равновесия не только американскую экономику, но все американское общество, смог заложить прочные основы его благополучия и процветания. Начинания эти были продолжены его последователями: Трумэном, Кеннеди, Клинтоном.

Мировое сообщество уже несколько лет переживает экономический кризис, причины которого во многом схожи с Великой Депрессией. Протекание кризиса также схоже, он начался в экономике, но перекинулся и на другие сферы, в том числе и политическую. Экономические трудности спровоцировали появление трудностей социальных. Резко активизировались существовавшие и в огромном количестве появились новые националистические организации, пытающиеся в очередной раз найти не выход из кризиса, а виновных. Для того, чтобы понять, как государству необходимо вести себя с подобными организациями, нужно знать историю вопроса, а именно, как развивались отношения между националистическими организациями и правительственными структурами, необходимо выявить положительный опыт сотрудничества и принятия компромиссных решений, учесть национальные особенности каждого государства. В эпоху глобализации не следует забывать об уникальности каждого государства и национальностях, но не нужно возводить национальный вопрос в ранг национализма, необходимо найти такое компромиссное сочетание факторов, которое способствовало бы и сохранению национальных государств и помогало бы им глубже интегрироваться в мировое сообщество. Опыт США здесь, несомненно, может послужить положительным примером. Проблема национализма имеет кроме практического и теоретический аспект. Национализм изучают многие дисциплины, такие как история, социология, политология, юридические науки, психология и др. Для того, чтобы выяснить, как следует предотвращать крайние проявления национализма, необходимо изучить и проанализировать генезис, развитие, функционирование и гибель националистических организаций.

Выводы и предположения. Изучение проблемы национализма внесет значительный вклад в развитие наук гуманитарного цикла. Изучение американского общества в столь нестабильный период как Великая Депрессия может дать ответы на вопросы, как бороться с подобным явлением в других странах, какие методы и средства могут быть использованы для того, чтобы государство не сползло в бездну политического хаоса и анархии. В нашем сложном многонациональном мире необходимо принимать разумные решения, которые не будут ущемлять человеческие интересы, демократические права и свободы. Любое политическое решение должно быть взвешено и тщательно проанализировано, не следует стремиться к самоутверждению одной нации за счет и в ущерб другой. Изучение темы национализма поможет лучше оценивать геополитическую обстановку в мире в условиях возрождения национализма и неонацизма.

Национализм – явление не только политическое, но и экономическое, и психологическое. Необходимо четко понимать, что такое национализм, отличать его от национальной гордости и патриотизма.

Следует проводить четкую грань между этими понятиями. Выявлением закономерностей национализма, законов его развития и форм проявления занимаются многие науки, но для успешного искоренения его негативных черт и последствий необходимо комплексное изучение вопроса, всестороннее изучение проблемы и анализ развития националистических идей в мировой политической мысли.

Тема национализма имеет и прикладной характер. Проблема национализма должна рассматриваться при изучении истории в школе и вузе, в частности при рассмотрении таких тем как «Национал-социализм и фашизм, их разновидности в других странах мира (на примере США)», а также для изучения истории США в 20-30е гг., в частности Великой депрессии и «Нового курса» Ф.Д. Рузвельта. Изучать национализм можно и на уроках и занятиях по философии, рассматривая национализм как форму сознания людей, как своеобразное отражение ими действительности; проблеме национализма могут быть посвящены занятия и по правоведению, на которых следует рассматривать правовые основы появления подобных организаций, а также законные способы противостояния им; изучать национализм можно и на уроках обществознания, где к данной проблеме применим комплексный подход, т.е. изучение всей совокупности причин возникновения и развития подобных организаций, здесь же можно исследовать альтернативы национализму, изучать разумные идеи национализма, а также разграничивать национализм и патриотизм. На занятиях по политологии и социологии тема национализма может изучаться в нескольких аспектах: и как разновидность политического течения, и как разновидность тоталитарного режима, т.е. как альтернатива демократии. Национализм можно изучать как социальное явление,

как образ мыслей, сплотивший вокруг себя самые незащищенные слои населения, его, отчасти, можно назвать маргинальной идеологией.

Не следует забывать, что на пустом месте нацистские и фашистские организации не возникают. Подобные идеи должны на протяжении многих лет формироваться в умах подрастающего поколения, следовательно, вопрос возникновения национализма затрагивает и педагогическую, т.е. воспитательную сторону становления личности. Ребенок должен с ранних лет воспитываться в условиях веротерпимости и национальной терпимости и взаимоуважении. Только путем разъяснения причин возникновения национализма, возможно поставить процесс его развития под контроль, найти достойный ответ вызовам неонацизма, расизма и неофашизма. Критика должна быть конструктивной, следовательно, взамен национализма следует предложить альтернативные варианты, такие как национальная идея.

Список литературы:

1. Американский политический словарь. Национализм. URL: <http://www.libereya.ru/public/nacionalism.html>
2. Большая советская энциклопедия. / Гл. ред. А.М. Прохоров. В 30 т. М.: Советская энциклопедия, 1970. Т. 17. М.: Советская энциклопедия, 1974.
3. Краткая российская энциклопедия. / Сост. В.М. Карев. В 3 т. Т.2. М.: Оникс 21 век, Большая Российская энциклопедия. 2004. С. 649.
4. Краткая российская энциклопедия. / Сост. В.М. Карев. В 3 т. Т.3. М.: Оникс 21 век, Большая Российская энциклопедия. 2004.
5. Encyclopedia Britannica. History and Society: Nationalism
URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/405644/nationalism>
6. Webster's Revised Unabridged Dictionary. URL: <http://www.websters-online-dictionary.org/definition/nationalism>

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Орел Марія Григорівна,

*кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри глобалістики, євроінтеграції та
управління національною безпекою
Національної академії державного управління
при Президентові України*

Orel M. G.,

*PhD (Public administration),
Doctoral candidate of the Department of globalistics,
European integration and the national security,
National Academy of Public Administration,
The President of Ukraine*

ПІДХОДИ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ВИКОНАННЯ СУБ'ЄТАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАВДАНЬ У БЕЗПЕКОВІЙ СФЕРІ

APPROACHES TO THE STUDY OF THE SUSTAINABILITY OF THE STATE IN THE CONTEXT OF THE FULFILLMENT OF TASKS IN THE SECURITY SPHERE BY PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES

АНОТАЦІЯ: У статті обґрунтовано, що під стійкістю держави доцільно розуміти її певний стан, за якого вона, незважаючи на збурення, зумовлені змінами середовища існування, завдяки ефективному публічному управлінню здатна впродовж тривалого часу зберігати та відновлювати свої основні параметри, структурні елементи та взаємозв'язки між ними, які визначають її основні характеристики та спроможність виконувати завдання у сфері безпеки. Встановлено, що досить важко уникнути суб'єктивізму при визначенні переліку суб'єктів і, відповідно, параметрів, які є визначальними для стійкості держави та показано що ними, зокрема, можуть бути ціннісні уподобання дослідника, його мета та завдання, що й зумовлює концептуальну основу його дослідження у виборі "суб'єкта стійкості" держави (Глави держави, провладної еліти, ті чи інші соціальні інститути тощо). Пропонується визначати параметри та характеристики стійкості держави у контексті її спроможності до виконання функціональних завдань у сфері безпеки. Обґрунтована доцільність здійснювати їх системний аналіз у межах підходів, які запропоновано називати класичним, інституційним та цивілізаційним. Класичний передбачає виявлення та аналіз параметрів і характеристик стійкості з огляду на здатність перебування при владі Глави держави та провладної еліти в межах існуючої політичної системи. Інституційний – головним чином зосереджується на територіальній спільноті, об'єднаній у великій державі або імперії, з характерними для неї усталеними формами поведінки та політичних інститутах, в яких матеріалізується влада. Згідно цивілізаційного – головним "суб'єктом стійкості" розглядається макросоціальна спільнота, яка суттєво вирізняється від інших культурним кодом, специфічними соціальними інститутами та механізмами взаємодії (інституціями), сформованими в процесі свого історичного розвитку. Показано, що перехід від класичного до інституційного і від останнього до цивілізаційного значно розширює перелік параметрів стійкості держави та ускладнює вирішення проблеми її забезпечення.

Ключові слова: стійкість соціальних систем, стійкість держави, функції держави, суб'єкти публічного управління, національна безпека, загрози національній безпеці, безпекова сфера.

ABSTRACT: The article substantiates that under the sustainability of the state it is appropriate to understand its certain state in which, despite the perturbations caused by changes in the living environment, thanks to effective public management, it can, for a long time, maintain and restore its basic parameters, structural elements and interrelationships between them, which determine its main characteristics and the ability to perform security tasks. It has been established that it is rather difficult to avoid subjectivity in determining the list of subjects and, accordingly, the parameters that are crucial for the sustainability of the state and shown by them, in particular, may be the value preferences of the researcher, its purpose and purpose, which determines the conceptual basis his research in the choice of the "subject of stability" of the state (the Head of State, the pro-government elite, certain social institutions, etc.) It is proposed to determine the parameters and characteristics of state sustainability in the context of its ability to perform functional tasks in the sphere of security. It is justified expediency to carry out their system analysis in the framework of the approaches proposed to be called classical, institutional and civilizational. The classic involves identifying and analyzing the parameters and characteristics of sustainability in view of the ability to stay in the power of the Head of State and the pro-government elite within the existing political system. Institutional - focuses on the territorial community united in a large state or empire, with its characteristic forms of behavior and political institutions in which the authorities materialize. According to the civilization - the main "subject of stability" is considered a macro-social community, which is significantly different from other cultural

code, specific social institutions and mechanisms of interaction (institutions), formed in the process of its historical development. It is shown that the transition from the classical to the institutional and from the last to the civilization considerably extends the list of parameters of state sustainability and complicates the solution of the problem of its provision.

Key words: sustainability of social systems, sustainability of the state, functions of the state, subjects of public administration, national security, threats to national security, security sphere.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими завданнями теорії і практики публічного управління щодо забезпечення національної безпеки. Аналіз наукових публікацій та аналітичних оглядів дає підстави стверджувати про активізацію зусиль щодо концептуального осмислення та вирішення комплексної проблеми забезпечення стійкості держави. Основними причинами цього є характер розвитку, невизначеність, взаємозалежність факторів, які визначають економічні, політичні, соціальні та культурно-історичні детермінанти розвитку держав, системність компонентів, які зумовлюють суперечливі тенденції формування безпекового середовища їх функціонування, а також те, що держави залишаються основним інструментом реалізації національних інтересів. Однією із передумов вирішення проблеми забезпечення стійкості держави є обґрунтування концептуальних підходів щодо її дослідження. З огляду на зростання переліку та рівня загроз життєдіяльності сучасних держав, напруги у міждержавних стосунках, ці підходи є також визначальною ґносеологічною складовою теоретичних засад підвищення ефективності функціонування систем управління у сфері національної безпеки. Проте до цього часу проблема забезпечення стійкості держави у контексті забезпечення національної безпеки, як об'єкт самостійних наукових досліджень у проблемному полі наукової галузі "Публічне управління та адміністрування", фактично залишалася поза увагою науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. У загальному випадку уявлення дослідників щодо сутності соціального явища, яке вони позначають поняттям "стійкість системи" зводяться до її здатності зберігати або відновлювати свої основні параметри або характеристики незважаючи на зовнішні та внутрішні впливи. Сьогдні поняття "стійкість держави" часто використовуються політиками та експертами при оцінюванні стану справ у різних сферах її життєдіяльності. Проте, як на наш погляд, широке використання цього поняття більшою мірою свідчить не стільки про його універсальність, як про відсутність релевантної інформації, яка б дозволяла зменшити рівень невизначеності у процесі прийняття тих чи інших стратегічних управлінських рішень. В свою чергу відсутність вказаної інформації є наслідком недостатнього наукового опрацювання концептуальних підходів щодо визначення параметрів та характеристик, які б дозволяли оцінювати динаміку розвитку явищ, які інтерпретують поняттям "стійкість держави". Певною мірою теж саме можна стверджувати й про поняття "безпека держави".

Держава є надскладною соціальною системою, стійкість якої, як свідчать результати виконаних досліджень, залежить від багатьох чинників, але передусім тих, які визначають якість управління та виконання функціональних завдань щодо забезпечення безпеки індивіду та соціуму в цілому. Тому багато мислителів, філософів, соціологів та науковців з інших галузей знань досліджували різні аспекти стійкості держави та безпеки суспільного розвитку, серед них, зокрема, Аристотель [1], Т. Гоббс [2], А.Тойнбі [3], С.Хантінгтон [4], У.Бек[5], Л.Гумільов[6], В.Петров та С.Селіванов[7], Н.Чап-лигін [8], Г.Ситник[9], С.Курін та В.Вороб'єв [10] та ін. Разом з тим, виконаний нами аналіз дозволяє дійти висновку, що при дослідженні проблеми забезпечення стійкості держави поза увагою науковців, як правило, залишаються питання її спроможності щодо виконання функціональних завдань у сфері безпеки. Про це свідчать і результати аналізу керівних документів стратегічного рівня управління у сфері національної безпеки, де вирішення проблеми забезпечення стійкості держави не розглядається, як пріоритет суб'єктів публічного управління. Це актуалізує необхідність визначення набору когнітивних ознак, які б дозволяли виокремити концептуальні підходи, в межах яких можна було б отримувати комплексну інформацію про перелік параметрів та характеристик, що адекватно відображають "стійкість" держави у контексті виконання нею завдань у безпековій сфері.

Метою статті є концептуалізація підходів щодо дослідження стійкості держави у контексті виконання суб'єктами публічного управління завдань у безпековій сфері, тобто визначення когнітивних ознак, які дозволяють обґрунтувати підходи в межах яких доцільно визначати перелік параметрів, що адекватно відображають якісні та кількісні характеристики вказаної стійкості.

Виклад основного матеріалу. У дискурсах, які стосуються проблематики забезпечення національної безпеки, як правило, виділяють три групи національних цінностей та взаємопов'язаних з ними національних інтересів, які визначаються у контексті таких соціальних концептів як: "безпека", "добробут", "справедливість", та базові умови стійкого розвитку держави: збереження державного суверенітету, територіальної цілісності та гарантування недоторканості її кордонів [9]. Захист національних цінностей та створення цих умов значною мірою залежить від функціональної спроможності держави як соціальної системи та унікального продукту загально-цивілізаційного розвитку, а саме її політичних, правових, безпекових, економічних та інших інститутів та суб'єктів, які уособлюють но-

сійв соціальної влади, щодо забезпечення на належному рівні безпеки держави, соціуму та індивідів. Очевидно, що ефективність їх діяльності у безпековій сфері вирішальною мірою визначає і ступінь (міру) стійкості держави у процесі її взаємодії із середовищем свого існування, оскільки свідчить про їх реальну спроможність виконувати функції держави, які визначаються з огляду на її місію (роль) у суспільстві та мету діяльності, яка зумовлює сенс її існування.

Існує думка, з якою погоджуємося, що “структура будь-якого організму є результат історії взаємного структурного сполучення організму і середовища, а динаміка організму у кожний певний момент є когнітивна структура, описом якої виступає та або інша дія, яка інтерпретується спостерігачем” [11, 99 с.]. У такому випадку та чи інша модель діяльності структур держави та суб’єктів, які уособлюють носіїв влади у суспільстві та на які покладаються функціональні завдання щодо виконання місії держави та досягнення нею її головної мети, є когнітивною структурою та атрибутутом, тобто невід’ємною властивістю, яка забезпечує цілісність держави, як передумову її стійкості. Це означає, що на кожному етапі розвитку держави вказана когнітивна структура визначає динаміку та особливості взаємодії державного утворення, як структурно детермінованої системи із внутрішнім та зовнішнім середовищем. З огляду на викладене вище, під когнітивною структурою стійкості держави, як соціальної системи, ми розуміємо модель дій, яка лежить в основі її поведінки (вона визначається взаємодією її організаційних структур та суб’єктів) і є її атрибутутом, як структурно детермінованої системи. У процесі розвитку держави когнітивна структура визначає динаміку її взаємодії із внутрішнім та зовнішнім середовищем і є теоретичним соціальним конструктом – породженням конкретної культури (суспільства), який існує виключно в силу того, що люди – жителі тієї чи іншої країни - згодні діяти за тими чи іншими правилами, тобто це опис (інтерпретація) певної реляційної області взаємовідносин держави із середовищем свого розвитку. Тому побудова когнітивної структури стійкості держави, тобто моделі дій, яка лежить в основі її поведінки, як структурно детермінованої системи та визначає динаміку її взаємодії із внутрішнім та зовнішнім середовищем у контексті виконання функціональних завдань у сфері безпеки, зумовлює необхідність визначення переліку параметрів та характеристик, що адекватно відображають стійкість держави при виконанні цих завдань. Разом з тим визначення вказаного переліку для конкретної держави до цього часу залишається досить складною проблемою в силу різних причин.

По-перше, традиційно, під стійкістю будь-яких систем розуміють її здатність повертатися в стан рівноваги після того, як вона була з нього виведена під впливом збурюючих впливів, особливо зовнішнього середовища, яке постійно змінюється через безперервного потоку різних подій, явищ та проце-

сів. При цьому розрізняють здатність системи повертатися у початковий стан після виходу із рівноваги (статична рівновага) та її здатність здійснювати перехід у новий рівноважний стан (динамічна рівновага), які обумовлюються статикою явищ і динамікою процесів, що відбуваються в складних системах. Держава є системою з активними елементами. В таких системах згідно загальновідомого закону необхідної різноманітності, сформульованого У.Ешбі, різноманітність збурень, які здійснюють вплив на неї передбачає адекватне різноманіття її можливих станів, а відтак вимагає управління, яке саме володіє адекватною різноманітністю. Обмеження різноманітності в поведінці об’єкта управління (у даному випадку - суспільства) досягається за рахунок збільшення різноманітності рішень суб’єкта управління (у даному випадку - системи публічного управління та адміністрування). Для цього суб’єкт управління повинен бути здатним до вироблення певного мінімуму рішень, як передумову забезпечення досягнення мінімуму різноманітності вихідних реакцій системи. Тому зі збільшенням складності об’єкта управління (керованої системи) складність суб’єкта управління також повинна підвищуватися. В кінцевому підсумку, процес управління зводиться до зменшення різноманітності станів об’єкта управління, тобто до зменшення його невизначеності. При цьому, відсутність необхідної різноманітності того чи іншого органу управління свідчить про необхідність вдосконалення його організаційно-функціональної структури, зокрема, шляхом передачі прийняття певних рішень на нижні рівні. Таким чином, для адекватного реагування на зміни середовища складність та оперативність прийняття управлінських рішень у системі має відповідати складності та швидкості змін зовнішнього середовища.

Не менш важливою для оптимізації системи управління є також її загальновідома властивість, яку називають емерджентністю, а саме: чим більше розходження в розмірах між елементами (частинами) і цілим (системою), тим вище ймовірність того, що властивості утвореної системи можуть відрізнятися від властивостей її елементів (мати нові властивості, непритаманні складовим елементам, з яких вона утворена). Наслідком цього є можлива розбіжність (розбалансування) цілей елементів системи та її мети (загальної цілі), що може стати важливим чинником дестабілізації у системі, і як наслідок - втрати її стійкості. Тому для забезпечення досягнення мети держави необхідно приймати рішення, які б дозволили узгодити цілі її структурних елементів з головною метою держави (у даному випадку йдеться про певне узгодження інтересів щодо забезпечення безпеки індивідів і соціуму та держави). Таким чином, доходимо висновку, що з’ясування сутності явища, яке позначають поняттям “стійкість держави” передбачає обов’язкове врахування того, що: стійкість держави є змінною величиною, яка характеризує ту чи іншу ступінь її відхилення від стану рівноваги, зумовленого впливом внутрішніх та зовнішніх збурень; існує певна межа

відхилення від стану рівноваги, перевищення якої зумовлює перехід в інший рівноважний стан; для адекватного реагування на зміни середовища функціонування держави, складність та оперативність прийняття управлінських рішень суб'єктами публічного управління має відповідати складності та швидкості змін середовища, а сам процес управління зводиться до зменшення різноманітності станів об'єкта управління (суспільства), тобто до зменшення його невизначеності, як передумову забезпечення стійкості держави; забезпечення стійкості держави передбачає певну інваріантність, яка полягає в тому, що деякі її властивості, залишаються незмінними деякий час (наприклад, політичні інститути та зв'язки між ними); організаційно-функціональна структура системи публічного управління, не адекватна змінам зовнішнього середовища, є дестабілізуючим фактором для держави, тобто вона має змінюватися або радикально або шляхом реформування її елементів; більш швидке реагування держави на зміни середовища її існування, а отже і її стійкість, забезпечують більш гнучкі структури системи публічного управління.

З огляду на викладене вище, під стійкістю держави ми розуміємо її певний рівноважний стан, за якого вона, незважаючи на збурення, зумовлені змінами внутрішнього та зовнішнього середовища, завдяки ефективному функціонуванню системи публічного управління та адміністрування здатна впродовж відносно тривалого часу зберігати та відновлювати свої основні параметри, певні структурні елементи та взаємозв'язки між ними, які визначають її основні характеристики та спроможність виконувати завдання у безпековій сфері. У контексті такого розуміння стійкості держави під *стабільністю* держави варто розуміти її здатність впродовж відносно тривалого часу зберігати свої основні параметри, які визначають її основні характеристики незважаючи на зовнішні та внутрішні впливи, тобто поняття стійкості більш широке, оскільки включає в себе стабільність.

По-друге, досить важко уникнути суб'єктивізму при визначенні переліку параметрів та характеристик, які є головними (визначальними) для стійкості держави у контексті виконання нею функціональних завдань у сфері безпеки на тому чи іншому етапі її розвитку. Науковий доробок інших дослідників, які розглядали різні аспекти стійкості держави дозволяє стверджувати, що вони, як правило, акцентують увагу на тих, які, на їх думку є визначальними з огляду на власні уявлення щодо стійкості держави як соціальної цінності, а також наукових завдань, які перед ними ставилися. Тобто вирішуючи проблему забезпечення стійкості держави та обираючи параметри, збереження або відновлення яких необхідно забезпечити, науковці можуть відштовхуватися від власної системи цінностей, цінностей якоїсь соціальної групи, цільових установок керівника (Глави) держави тощо. Тому, наприклад, один дослідник може вважати визначальними чинниками забезпечення стійкості держави збереження та відновлення параметрів, від яких залежить якість

життя та безпека соціуму, а інший буде їх розглядати виключно у контексті того, як вони здійснюють вплив на стійкість політичного режиму. Це дозволяє дійти висновку, що вибір параметрів та характеристик стійкості держави принципово залежить від обраного "суб'єкта стійкості", який на думку дослідника, є визначальним у контексті мети та завдань його дослідження. Очевидно, це повною мірою стосується й щодо спроможності держави виконувати завдання у сфері безпеки. Таким чином, визначення набору когнітивних ознак, які б дозволяли виокремити комплексну інформацію про перелік параметрів та характеристик, що адекватно відображають стійкість тієї чи іншої держави у контексті її спроможності щодо виконання нею функціональних завдань у безпековій сфері має бути окремим об'єктом наукових досліджень.

Системне ж врахування наведених вище чинників та розгляд стійкості держави і безпеки, як суспільних цінностей, які утворюють дуалістичну єдність першооснов буття держави, а саме: її місії (ролі) та сенсу (мети) дозволяють виокремити у проблемному полі дослідження стійкості держави три концептуальні підходи щодо вибору параметрів її стійкості, які, з огляду на характер розвитку, невизначеність, взаємозалежність факторів, що визначають політичні, економічні та інші детермінанти розвитку сучасних держав та системність компонентів, які зумовлюють тенденції формування безпекового середовища їх функціонування, можуть бути досить продуктивними при проведенні наукових досліджень та здійснення політичних, правових та інших заходів з метою забезпечення стійкості держави.

Перший підхід, пропонується називати *класичним*, оскільки він передбачає відносно традиційний набір та аналіз параметрів і характеристик стійкості держави, дослідження яких дозволяє отримати комплексну оцінку щодо спроможності перебування при владі Глави держави та провладної еліти в межах існуючої політичної системи, сформованої специфічними політичними інститутами, механізмами їх взаємодії з державними інститутами, політичними і правовими нормами. При цьому однією з визначальних передумов перебування їх при владі розглядається ефективне виконання ними основних функцій, пов'язаних із забезпеченням прийняттого для соціуму (громадян) рівня безпеки. В таких державах правителі та владні еліти можуть змінюватися, але принципи, мотиви, методи прийняття політичних рішень залишаються незмінними, навіть у разі державного перевороту чи повного усунення від влади керівної еліти. Тому в межах цього підходу головною метою дослідників має бути визначення низки передумов (у тому числі безпекового характеру) та характеристик політичної системи, наявність яких гарантує реалізацію бажання цих суб'єктів залишитися при владі в деякій історичній перспективі.

Другий підхід, пропонується називати *інституційним*, оскільки в ньому робиться акцент як на

територіальній спільноті, об'єднаній в межах досить великої держави або імперії, з характерними для неї усталеними формами поведінки, так і політичних інститутах, які можуть виступати суб'єктами політики та в яких матеріалізується влада. Тому цей підхід передбачає розширення переліку параметрів та характеристик стійкості держави. У даному випадку, окрім параметрів та характеристик, які дозволяють оцінити ймовірність спроможності подальшого перебування при владі Глави держави та керівної еліти в межах існуючої політичної системи (за умови гарантування виконання ними основних функцій держави у сфері безпеки), мають бути виявлені та досліджені параметри, які дозволяють оцінити (за тих чи інших умов) ступінь та ймовірність впливу на стійкість держави вказаної територіальної спільноти, яка у даному випадку розглядається як визначальний суб'єкт стійкості. Очевидно, що цей підхід зумовлює перехід на більш високий рівень наукового аналізу стійкості держави, оскільки значно розширює коло параметрів, дослідження яких дозволяє визначити низку взаємопов'язаних та взаємозумовлених передумов та характеристик держави, які гарантують як відносну єдність територіальної спільноти, так і належне функціонування політичних інститутів, які забезпечують прийнятний для неї рівень безпеки. При цьому, у випадку, коли перебування при владі Глави держави (президента, монарха тощо) стає неможливим, основні суб'єкти політики (політичні лідери, партії, фінансові-промислові групи та ін.), які зацікавлені у збереженні свого статусу, будуть розглядати як головну передумову збереження стійкості держави недопущення зміни політичного режиму. У випадку ж, коли зберегти існуючу політичну систему не уявляється можливим, переважаюча частина територіальної спільноти і, як правило, деякі політичні актори будуть вважати передумовою збереження стійкості держави навіть зміну форми правління та діючої політичної еліти. Це означає, що недотримання передумов стійкості держави на більш низькому рівні не обов'язково порушує основи вказаної стійкості на більш високому рівні.

В кінцевому підсумку, результати системного аналізу стійкості держави, отримані в межах інституційного підходу можуть дати підстави дійти висновку, що навіть зміна радикальним (революційним) шляхом форми правління, типу режиму, правлячої еліти, методів управління, хоча й може призвести до нестабільності та хаосу у всіх сферах суспільного життя, але стійкість держави зберігається. Історичний досвід розвитку багатьох держав підтверджує такий висновок. Так, наприклад, було під час Англійської революції в процесі якої відбувався перехід від абсолютної монархії до республіканської форми правління у 1640-1660 рр. та під час Великої французької революції у 1789-1799 рр. Як на наш погляд, фундаментальною причиною стійкості держави у даному випадку є інстинкт виживання соціуму, тобто його бажання недопущення

ситуації, яку, умовно кажучи, можна охарактеризувати "війна всіх проти всіх", а без ефективно функціонуючих державних інститутів її не уникнути.

Третій підхід, пропонується називати *цивілізаційним*. Він передбачає виявлення та дослідження параметрів та характеристик стійкості держави, від яких залежить її стійкість, у контексті дуалістичної єдності процесів формування та функціонування соціальних інститутів, які можуть виступати суб'єктами політики та в яких матеріалізується влада, та основних концептів і характеристик розвитку цивілізацій сформованих, зокрема, А.Тойнбі, Л.Гумілевим, С. Хантінгтоном, У.Беком [3-6]. Цей підхід передбачає подальше розширення кола параметрів і характеристик стійкості держави. У даному випадку, окрім параметрів та характеристик, які дозволяють оцінити ймовірність спроможності подальшого перебування при владі Глави держави та керівної еліти в межах існуючої політичної системи (за умови гарантування виконання ними основних функцій держави у сфері безпеки), мають бути виявлені та досліджені ті, які дозволяють оцінити ступінь та ймовірність впливу на стійкість держави проживаючого на її території народу, який розглядається як макросоціальна спільнота, яка вирізняється від інших культурним кодом, специфічними соціальними інститутами та механізмами взаємодії, сформованими в процесі історичного розвитку під впливом природних, економічних, релігійних та інших чинників, які й визначають ті чи інші усталені форми соціальних взаємодій та ставлення до зовнішнього середовища. Таким чином при цивілізаційному підході макросоціальна спільнота зі сформованим характерним культурним кодом, розглядається як визначальний суб'єкт забезпечення стійкості держави. Тому цей підхід є переходом на більш високий рівень наукового аналізу стійкості держави. Він передбачає вибір більшого переліку параметрів, дослідження яких дозволяє визначити низку взаємопов'язаних та взаємозумовлених передумов та характеристик держави, які гарантують прийнятний рівень її стійкості. При цьому, системний аналіз результатів дослідження стабільності держави, отриманих в межах цивілізаційного підходу може дати підстави стверджувати, що навіть повна втрата державного суверенітету в історичній перспективі це ще не означає безповоротну втрату стійкості держави (її загибель), оскільки при певних умовах державність досить швидко відновлюється. Це, наприклад, неодноразово відбувалося у Китаї. Так, у XIII ст. на його територію вторглися монголи, які знищили Сунську імперію і Китай втратив суверенітет аж до середини XIV ст., коли він знову став незалежною країною. У 1683 р. вже маньчжурської імперії Цін аж до 1911 року, коли він знову став незалежною країною. Цікавою у цьому контексті є й історія Польщі, яка після розділу її території між Пруссією, Австрією та Росією в 1772-1795 рр. припинила своє існування, але у 1918 р. знову відродилась як суверенна держава.

При цьому, як нам уявляється, досить важливими при цивілізаційному підході є вибір параметрів, які дозволяють оцінювати ступінь суспільної злагоди щодо вирішення принципових питань суспільного розвитку, наприклад, пріоритетів політичних чи економічних реформ. Це обумовлено тим, що їх проведення, як зазначає Г.Ситник, часто супроводжується руйнацією традиційних ідеологічно-світоглядних уявлень про безпеку життєдіяльності як на рівні індивіда, так і суспільства, а принципова важливість досягнення суспільної злагоди, в свою чергу, обумовлена тим, що ці уявлення проявляють себе на рівні соціальних взаємодій елементів соціальної системи [9].

Таким чином, врахування у запропонованих підходах щодо дослідження стійкості держави дуалістичної єдності першооснов буття держави, а саме: її ролі та мети, яка лежить у площині її спроможності виконувати завдання щодо забезпечення безпеки, підвищують якість обґрунтування пропозицій суб'єктам публічного управління щодо політичних, правових, економічних та інших заходів, метою яких є зміцнення стійкості держави. Очевидно також, що ці заходи одночасно сприяють реалізації завдань у безпековій сфері і, навпаки. При цьому у складних взаємодіях подій, явищ, суперечливих та неоднозначних за своїми наслідками процесів, які здійснюють вплив на стійкість держави та ефективність виконання нею завдань у сфері безпеки, ту чи іншу роль можуть відігравати різні "суб'єкти стійкості". Це означає, що між класичним, інституційним та цивілізаційним підходами можуть бути проміжні, коли при неможливості вирішити завдання у межах обраного підходу необхідно буде корегувати набір параметрів і характеристик стійкості у контексті концептів іншого підходу. Іншими словами, існує низка варіантів збереження держави, її територіальної цілісності та функціональності системи публічного управління, навіть коли відбувається крах режиму, зміна політичної еліти, кардинальне реформування організаційних та функціональних інститутів держави. Наприклад, у разі неможливості збереження існуючої політичної системи переважна частина населення буде вважати визначальною ознакою стійкості збереження держави, ігноруючи долю тих чи інших політичних лідерів і навіть може підтримати радикальну зміну політичного режиму чи форми правління. Тому скоріш за все в сучасних умовах формування глобального постіндустріального (інформаційного) суспільства найбільш адекватним при дослідженні стійкості конкретної держави буде комплексний підхід, який дозволить запропонувати низку заходів, реалізація яких дозволить забезпечити її здатність виконувати функціональні завдання у безпековій сфері навіть в умовах суспільно-політичних та соціально-економічних криз.

І насамкінець, очевидно, що можливості сучасної віртуальної мережевої структури суспільства не тільки забезпечують миттєве обговорення будь-якої події або ініціативи (влади, громадськості) та можуть консолідувати різні думки щодо неї, а й, як

показує досвід багатьох країн, особливо тих, в яких були реалізовані технології так званих "кольорових революцій", породжують суттєві загрози стабільності держави, її національній безпеці, що спонукає науковців, аналітиків та управлінців до пошуку відповіді на низку принципових питань. Передусім необхідно мати чіткі уявлення щодо того як оперативно виявляти, адекватно інтерпретувати та оцінювати трансформації у політичній, соціальній, економічній та гуманітарній сферах життєдіяльності суспільства, які в кінцевому підсумку є чинниками дестабілізації та призводять до втрати стійкості держави та її спроможності виконувати завдання у сфері безпеки. Це означає, що в державі має бути сформована ефективна система виявлення та моніторингу загроз стійкості держави на стадії їх зародження, в основі функціонування якої мають бути покладені науково обґрунтовані переліки параметрів та характеристик перебігу вказаних трансформацій та методика їх системного аналізу. Очевидно, передумовою її формування є розробка методологічних основ прогнозування розвитку тенденцій, які призводять до дестабілізації держави та вирішення низки питань щодо вибору методів і технологій публічного управління, ефективних на тих чи інших стадіях розвитку дестабілізаційних процесів, їх організаційно-правове забезпечення та опанування ними представниками владних структур у процесі своєї поточної діяльності. Вирішення цих питань дозволить значною мірою знизити ризики негативних наслідків вказаних процесів, які призводять до втрати стійкості держави, а відтак і до зниження рівня національної безпеки, більш якісно оцінювати ті чи інші процеси і трансформації у суспільстві у контексті зміни середовища її функціонування. Разом з тим, це далеко не всі питання, які належать до предметного поля проблеми забезпечення стійкості держави. Тому когнітивна структура стійкості держави має стати окремим об'єктом наукових досліджень наукових галузей знань "Публічне управління та адміністрування" та "Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону".

Висновки.

1. Під стійкістю держави доцільно розуміти її певний рівноважний стан, за якого вона, незважаючи на збурення, зумовлені змінами середовища свого існування, завдяки ефективному публічному управлінню здатна впродовж відносно тривалого часу зберігати та відновлювати свої основні параметри, певні структурні елементи та взаємозв'язки між ними, які визначають її основні характеристики та спроможність виконувати завдання у сфері безпеки.

2. Побудова когнітивної структури стійкості держави, тобто моделі дій, яка лежить в основі її поведінки, як структурно детермінованої системи та визначає динаміку її взаємодії із внутрішнім та зовнішнім середовищем у контексті виконання функціональних завдань у сфері безпеки, зумовлює не-

обхідність визначення переліку параметрів та характеристик, що адекватно відображають стійкість держави при виконанні цих завдань.

3. При дослідженні стійкості держави важливим є те, яке значення дослідник надає змінам, які відбуваються у соціальному середовищі. Тому визначення когнітивних ознак, які б дозволяли виокремити комплексну інформацію про параметри та характеристики, що адекватно відображають стійкість тієї чи іншої держави у контексті її спроможності щодо виконання нею функціональних завдань у безпековій сфері має бути окремим об'єктом наукових досліджень.

4. Дослідження стійкості держави у контексті її спроможності до виконання завдань у безпековій сфері доцільно здійснювати у межах: класичного підходу, який передбачає виявлення параметрів і характеристик стійкості з огляду на здатність перебування при владі Глави держави та керівної провладної еліти в межах існуючої політичної системи; інституційного підходу, коли головним "суб'єктом стійкості" розглядається територіальна спільнота, об'єднана у великій державі або імперії, з характерними для неї усталеними формами поведінки; цивілізаційного підходу, який передбачає головним "суб'єктом стійкості" макросоціальну спільноту, яка суттєво вирізняється від інших своїм культурним кодом, соціальними інститутами та механізмами взаємодії (інституціями), сформованими в процесі історичного розвитку.

5. Принципово важливим є забезпечення балансу між статистичною та динамічною стійкістю держави у процесі ефективного виконання нею функціональних завдань у сфері безпеки, тобто раціональної межі (ступеня) децентралізації її структури, яка б стимулювала її стійкий розвиток і водночас забезпечувала цілісність та безпеку в сучасному середовищі її функціонування.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку універсальних закономірностей, які лежать в основі дуалістичної єдності першооснов буття держави, а саме: її місії (ролі) та сенсу (мети) у контексті її спроможності виконувати завдання у безпековій сфері.

Список літератури

1. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О.Кислюка. – К.: Основи. – 2000. – 239 с.
2. Гоббс Т. Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковного і цивільного. твори: У 2 т. Т.2. – М.: Мысль, 1991. – 736 с.
3. Тойнби А. Исследование истории: возникновение, рост и распад цивилизаций. Том 1. – М.: АСТ, АСТ Москва. – 2009. – 355 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. — М: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В.Седельникова и Н.Федоровой; Послесл. А.Филиппова. – М.: Прогресс – Традиции, 2000. – 384 с.
6. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степь. М.:Изд-во Эксмо, 2006.- 1050 с.
7. Петров В. К. Устойчивость государства / В.К. Петров, С.Г. Селиванов; [науч. ред. А.И. Селиванов]. – науч.изд. – М.: Экономика, 2005. – 496 с.
8. Чаплыгин Н.Ю. О соотношении понятий «устойчивость», «стабильность», «безопасность» в контексте исследования устойчивости государства // Вестник международного юридического института. – № 1 (60), 2017. – С.108-116.
9. Ситник Г.П. Інституційно-цивілізаційна парадигма дослідження проблем та державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки // Вісник НАДУ – 2011. – вип. 2. – С.25-34.
10. Курін С.Я., Воробьев В.П. Болезни государства. Диагностика политической системы государственного управления и права / С.Я.Курин, В.П. Воробьев [монограф.]. – М.: Изд-во «МГИМО (У) МИД России». – 2009. – 472 с.
11. Кравченко А.В. Что такое "когнитивная структура", или об одном распространенном заблуждении. – Взаимодействие когнитивных и языковых структур. – Сб.науч.тр. – М: Инст.языкознания РАН; ТГУ им. Г.Р.Державина. – 2011. – С. 96-104.

Хитко М.М.,

*старший викладач кафедри публічного управління та права
Дніпровської академії неперервної освіти, Дніпро, Україна*

Khitko M.M.,

Senior Lecturer of the Department of Public Administration and Law of the Dnipro Academy of Continuing Education, Dnipro, Ukraine

СВІТОВИЙ ДОСВІД СТРАТЕГІЧНОГО ДЕРЖАВНОГО ПЛАНУВАННЯ ОСВІТНЬОГО РОЗВИТКУ

WORLD EXPERIENCE OF STRATEGIC PUBLIC PLANNING FOR EDUCATIONAL DEVELOPMENT

АННОТАЦІЯ.

У статті розглянуто особливості стратегічного державного планування функціонування та розвитку національних систем освіти та можливості використання світового досвіду у процесі реформування системи державного управління галуззю в Україні. Показано механізми впливу управлінських інновацій на

ефективність освітньої діяльності. Визначено роль структурно-організаційних реформ у процесі модернізації освітньої системи. Обґрунтовано необхідність формування спеціалізованих структур стратегічного планування в освіті.

Ключові слова: державне управління, стратегічне планування, освіта, реформи, світовий досвід управління.

The article considers the peculiarities of strategic state planning of the functioning and development of national education systems and the possibilities of using world experience in the process of reforming the system of state governance in Ukraine. The mechanisms of influence of managerial innovations on the efficiency of educational activity is shown. The role of structural and organizational reforms in the process of modernization of the educational system is determined. The necessity of formation of specialized structures of strategic planning in education is substantiated.

Key words: public administration, strategic planning, education, reforms, world experience of management.

Постановка проблеми. Вітчизняна система стратегічного державного планування в освіті формується в умовах інтеграції до світового освітнього та управлінського простору. Як справедливо вказують дослідники, «побудова нової ефективної моделі стратегічного планування неможливо без дослідження свого історичного досвіду, а також методів, технологій і практики, що реалізуються в зарубіжних державах. Аналіз і виявлення сильних і слабких сторін стратегічного планування системи освіти в різних країнах може сприяти вдосконаленню практики вітчизняного стратегічного планування в освітній сфері» [2, с.94].

Глобалізаційні процеси інноваційного характеру і перехід до динамічної постіндустріальної моделі розвитку стали вирішальними факторами інноваційних змін у системі державного управління освітою. Серед найбільш принципових новацій – гуманізація та суб’єктна переорієнтація управління, системні організаційні зміни з пріоритетом менеджменту персоналу, засади інтеграції та суб’єкт-об’єктної взаємодії на системному та організаційному рівнях. З огляду на те, що нова соціокультурна обстановка змушує освітні системи та установи функціонувати, спираючись на раціонально обрані та унікальні концепції, обумовлені безпосереднім соціальним оточенням, виникають потреби аналізу освітніх стратегій розвитку та соціокультурних змін середовища у різних країнах [3, с.23]. Адже саме такий аналіз дозволяє виявляти загальні тенденції оптимізації державного управління освітнім розвитком у контексті потреб здійснення соціальних інновацій.

Стан дослідження проблеми. Шляхи удосконалення управління освітніми процесами за допомогою інструментарію стратегічного планування у різних країнах досліджували М.Барбер, Т.Ішук, Н.Левінська, Д.Леслі, І.Семенець-Орлова, Дж.Тейлор та інші вітчизняні і зарубіжні автори. На основі їх досліджень відкриваються можливості узагальнення глобальних тенденцій успішного розвитку стратегічного планування в освіті та механізмів використання даної управлінської функції у процесі успішного здійснення освітянських реформ. Разом з тим аналіз міжнародного досвіду стратегічного планування в освіті у контексті вітчизняних потреб оптимізації державного управління галуззю є мало-дослідженим аспектом проблеми.

Мета дослідження. Узагальнення позитивного досвіду стратегічного планування в освіті у контексті потреб реформування вітчизняної освіти.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне планування освітнього розвитку здійснюється у розвинених країнах фактично з початку становлення так званого постіндустріального суспільства, основними рисами якого стала увага до людського капіталу, інновацій, нових технологій, систем комунікації. У США цей феномен дослідники чітко фіксують з 1980-х років. На початковій стадії освітнє стратегічне планування мало винятково адаптивний характер, ґрунтувалося на екстраполяційних методиках і мало своєю метою узгодження розвитку освітніх систем та закладів з інноваційними потребами навколишнього соціального середовища. Проте вже протягом наступних 20 років у сферу освітнього стратегічного планування прийшли інноваційні технології корпоративного управління [18], менеджменту якості [15], а також ефективні галузеві системи компетентнісних показників [14] та концептуальних засад формування освітніх стратегій [17].

Для України у процесі децентралізації корисним є досвід стратегічного планування в США, пов’язаний з діяльністю регіональних органів управління та місцевого самоврядування. На рівні кожного штату розробляється дуже детальний стратегічний план розвитку освіти з чітким формулюванням цілей та механізмів їх досягнення. Серед базових стратегічних цілей – доступність освіти, формування компетентностей випускників, забезпечення наступності та неперервності освіти, формування і підтримка механізмів соціального партнерства в освітній сфері, поєднання освітньої та науково-дослідної діяльності тощо. Цілі стратегічного планування є чітко верифікованими і містять показники для оцінки ефективності управління стратегічним розвитком освітньої діяльності. Важливо, що стратегічне планування включає в себе політику кредитування навчання, систему взаємодії влади та освітніх закладів, інструментарій владного управління процесом створення інфраструктури та технологічного базису освітньої діяльності. Для вітчизняної практики дуже цікавою є технологія зведеної освітньої стратегії регіонального рівня, у межах якої увесь процес стратегічного

управління освітою групується навколо кількох магистральних цілей (якість освіти, ефективність, ліберство) з відповідною розробкою показників-індикаторів їх досягнення.

Муніципальні плани в США також є достатньо стратегічно цільними, конкретними і з чітким визначенням цілей, засобів їх досягнення і вимірними індексами успішності досягнення цілей. Останні концентруються навколо вирішальних для розвитку муніципальної освіти напрямів: управління освітнім процесом, підтримка суб'єктів освіти, кількісні і якісні параметри освітнього процесу, розвиток ресурсної основи освітньої діяльності та її технічно-інфраструктурного забезпечення, взаємодія в освіті та формування системи неперервної освіти, соціальне партнерство в освітній сфері з виходом на вирішення проблем взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці. Подібна конкретика відзначає і стратегічні плани розвитку освітніх закладів, проте з більшою орієнтацією на розвиток персоналу, індивідуалізацію освітньої діяльності, маркетингово-іміджеві стратегії та досягнення лідерства за рахунок розкриття нових організаційних можливостей.

Для вітчизняної практики стратегічного планування освітнього розвитку в умовах децентралізації доцільно використати американський досвід стратегічного галузевого менеджменту узгодження стратегічних планів освітнього розвитку усіх рівнів на основі єдиної системи ціле покладання та показників-індикаторів (матеріально-фінансова та технологічно-інфраструктурна основа; області знання та дисципліни, технологічні інновації, нормативно-правова основа освітнього процесу, взаємодія освіти та економіки, особистісна орієнтація, включаючи після освітній супровід випускників; соціополітичний контекст тощо).

У Європі стратегічне планування освітнього розвитку виокремилася у один з пріоритетних напрямів управлінської діяльності на рубежі XX-XXI століть. Ініціаторами стали об'єднання європейських вищих навчальних закладів і звернення до даного управлінського механізму стало одним з напрямів підготовки і здійснення Болонського процесу [19]. Сьогодні практично всі розвинені європейські країни використовують стратегічне планування для управління розвитком національних освітніх систем та формування єдиного європейського освітнього простору.

Великобританія започаткувала цей процес у 2000 році з розробкою спеціального керівництва зі стратегічного планування в освіті [11]. На сьогодні вже розроблено чимало конкретних управлінських технологій у цій царині з розробкою узагальнених стратегій, інтегрованих стратегій за напрямками діяльності, планами управління різними освітніми проектами та напрямками тощо. На організаційному рівні широко використовується стратегічне планування на основі узагальнених вимірних показників-індикаторів та використання методології BSC. Франція відзначається, з одного боку, централізованим стратегічним управлінням в освіті, а з іншого –

упровадженням ефективних систем регіонального індикативного планування і розробкою збалансованої системи показників освітнього розвитку [13]. Для нашої країни дуже цікавим є досвід загальнодержавного стратегічного планування розвитку освіти Франції, а також практика стратегічного планування на рівні шкіл [16]. Ефективна модель стратегічного планування освітнього розвитку на основі збалансованої системи показників може бути запозичена з управлінської практики Швейцарії. У Німеччині успішно використовується стратегічне планування, у якому фінансування освітніх закладів здійснюється на основі показників успішності досягнення стратегічних цілей. Це формує конкурентне середовище, сприятливе для активізації діяльності з удосконалення процесу виробництва освітніх послуг. Як і в Англії, заслуговує уваги досвід розробки стратегічних планів розвитку освітніх закладів Німеччини на основі індикаторів і структури BSC. Стратегічне управління системою освіти Фінляндії здійснюється у межах загального процесу інтернаціоналізації, тому цей досвід є корисним для України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Також останнім часом фінська система освіти привертає увагу інноваціями та успішним здійсненням освітніх проектів, що опираються на чітке структурування процесу стратегічного планування у єдності інформаційної системи, механізму стратегічного планування, організаційної системи та інструментарію впровадження, а також системи зовнішнього та внутрішнього моніторингу [19].

Сьогодні стратегічне планування освітнього розвитку є загальноосвітньою тенденцією і успішний досвід у цій царині є у багатьох країнах за межами Європи. Добре зарекомендувала себе практика стратегічного управління освітою в Австралії на основі побудови карти стратегії в BSC з акцентуванням особистісного виміру освітнього процесу, потенціалу щодо використання ресурсів та інтегративної здатності щодо соціокультурного середовища. У деяких країнах стратегічне планування має глобальний характер – наприклад, у Малайзії освітня стратегія розроблена до 2057 р. і опирається на діяльність спеціальних проектних команд. У багатьох азіатських країнах діють жорсткі державні плани стратегічного розвитку освіти, на основі яких розробляються численні інноваційні проекти та програми, що орієнтуються на поєднання засад менеджменту якості та цінностей людського розвитку. Все ширше застосовується сценарне планування стратегічного розвитку освітньої галузі з використанням вимірних показників на основі декомпозиції за рівнями єдиної стратегії галузевого розвитку [2, с. 96-97].

Найбільш ефективна технологія стратегічного планування, побудована на основі узагальнення зарубіжного досвіду, на сьогодні виглядає наступним чином. Здійснюється аналіз здатностей ресурсів, можливостей, кореневих компетенцій освітніх суб'єктів і визначається цілепокладальна основа сценарного проектування. На основі співставлення

внутрішніх цілей і ресурсів та визначення особливостей зовнішнього середовища у межах аналізу SWOT чи PEST визначається соціально орієнтована освітня стратегія та програма дій щодо її реалізації. З використанням портфельних технологій та інструментарію галузевого аналізу здійснюється конкретизація освітньої стратегії, і на цій основі - розробка стратегічної карти як поетапний процес дій суб'єктів управління щодо досягнення стратегічних цілей. Розроблена стратегічна карта стає вихідною основою для визначення сукупності цільових індикаторів, які групуються і систематизуються у вигляді стратегічного плану. Вказаний план адаптується для управління процесом реалізації у вигляді процедури декомпозиції, результатом чого стає сукупність конкретних проектів, програм та короткострокових планів.

Чеснотою даної технології є спрямованість на верифікації цілей стратегії у вигляді конкретних емпірично зафіксованих та вимірних індикаторів, якими можуть керуватися управлінці на всіх рівнях у процесі розробки перспективних програм і проектів галузевого розвитку, формування механізмів та акумуляції ресурсів для їх реалізації, контролю виконання планів та моніторингу. Така технологія сприяє зростанню керованості об'єкта управління та прозорості прийняття стратегічних рішень. Не останню роль у контексті переорієнтації на зовнішні показники ефективності освіти відіграє і поява можливості усіх зацікавлених суб'єктів оцінити ресурси розвитку освітньої системи чи установи. У цілому слід констатувати, і це важливо для розуміння значущості стратегічного планування розвитку вітчизняної освіти, що ефективний розвиток практично всіх національних освітніх систем здійснюється на основі детально розроблених стратегій, які мають чіткі та вимірні цільові показники і ресурси та інструментарій їх досягнення.

Слід звернути увагу на актуалізацію в розвинених країнах проблеми стратегічного планування не лише розвитку систем освіти різного рівня та вищих навчальних закладів, а й загальноосвітніх установ. Це є відображенням низки нових чинників розвитку сучасних шкіл, пов'язаних зі зростанням ролі наукового планування для забезпечення конкурентоспроможності освітнього закладу; потребами реагувати на динамічні трансформації освітнього середовища і самого освітнього простору; ускладненням процесу управління освітніми установами та необхідністю розвитку інтегрованих зв'язків у системі освіти; появою нових форм освітньої діяльності та нових організаційних форм освітніх установ з новими засадами управління; зростанням організаційної та фінансової самостійності освітніх установ і відповідно відповідальності за результати освітнього процесу.

У стратегічному плануванні діяльності загальноосвітніх закладів застосовуються численні стратегії організаційного управління, які засвідчили свою ефективність на корпоративному рівні, особливо на поприщі забезпечення якості управління з

використанням інноваційних інформаційних технологій. Одна з найбільш поширених - BPM-система, яка використовується у багатьох розвинених країнах для управління великими школами.

Найбільш поширеними у сучасних загальноосвітніх закладах за рубежом програми, що дозволяють здійснювати бюджетно-фінансове планування, від якого залежить якість та ресурсна забезпеченість стратегічного управління освітньою діяльністю. Для бюджетного планування широко використовується система Hyperion з додатками бізнес-інтелекту, прогнозні програми Oracle Hyperion Strategic Finance та Oracle Hyperion Financial Management. У якості ефективного засобу стратегічного планування зарекомендували себе управлінська модель Balanced Scorecard та інформаційна система Oracle Hyperion Performance Scorecard. Саме на їх основі здійснюється узгодження цілей освітньої установи зі стратегічними цілями розвитку освіти національного та регіонального рівня та моніторинг успішності розвитку освітнього закладу; ефективний розподіл управлінських функцій на організаційному рівні з оптимальним рівнем делегування повноважень та корекції процесу прийняття і реалізації управлінських рішень; системне представлення управлінського процесу в освітньому закладі. На жаль, у вітчизняних школах вони не використовуються.

На сьогодні однією з найбільш вживаних у практиці стратегічного планування розвитку загальноосвітніх закладів у розвинених країнах є модель школобазованого менеджменту (SBM — School-Based Management), місцевого менеджменту або самоменеджменту (найбільш відомі розробники моделі — Д.Мерфі, Б.Келдвелл, Д.Маєрс). Вона вважається стратегічною технологією подолання бюрократизму та демократизації усієї системи організаційного управління в освітньому закладі, оскільки SBM забезпечує домінування найнижчого операційного рівня у якості основного центру прийняття управлінських рішень, при цьому стимулюючи максимізацію процесів громадського управління школою.

Модель SBM лежить в основі сучасних освітніх реформ на Заході, забезпечуючи радикальне зростання ролі шкільного рівня управління. Вона стимулює процеси децентралізації управління в освітній галузі, переносить процес вирішення проблем стратегічного розвитку на рівень освітнього закладу, надаючи шкільному колективу та громадськості основних повноважень щодо використання ресурсів, кадрової політики, самостійного вибору навчальних планів і матеріалів тощо. Результатом є формування так званого "організаційного інтелекту" школи, що формується на основі унікальних місії, організаційної культури, сумісних дій педагогів, учнів та громадськості.

Школа повністю інтегрується в управління на рівні територіальної громади, навіть структури управління освітою на місцевому рівні. Тут цікавим для наших територіальних громад є досвід США, де

на рівні громади школами керує освітній офіс (освітнє бюро), що управляється виборними шкільними радами, які призначають і його керівника - суперінтенданта. Основні управлінські повноваження знаходяться у виборних шкільних рад, які є самостійними складовими місцевого самоврядування і визначають стратегію освітнього розвитку на рівні громади, делегуючи управлінські функції суперінтендантові у царині забезпечення ресурсами кожного освітнього закладу. Для цього освітній офіс структурує свою діяльність за напрямками: бізнес, персонал, навчання, технічне забезпечення [10, с.222]. Увага концентрується на функціях забезпечення діяльності освітніх закладів, у той час як стратегічні рішення щодо власного розвитку приймаються на рівні самої школи.

Децентралізація стосується і фінансування шкіл, яке прив'язується до кількості учнів, при цьому школа вільно розпоряджається своїми ресурсами, які можуть направлятися на вирішення стратегічних цілей розвитку освітнього закладу у межах цільових проектів, що реально контролюються громадськістю. У межах моделі SBM керівник школи виконує переважно роль конструктора та координатора системи шкільного самоуправління в умовах якнайширшого залучення усіх суб'єктів освітньої діяльності до прийняття та реалізації управлінських рішень. Створюються також передумови для автономії та реалізації власного управлінського потенціалу кожного педагога, оскільки саме за конкретним вчителем закріплено право самостійно обирати шлях реалізації державних освітніх стандартів. У цілому дана модель, на нашу думку, є найбільш оптимальною для використання вітчизняними школами у процесі створення самостійних територіальних громад.

Слід також вказати на повсюдне використання в стратегічному плануванні на Заході моделі CAF (Common Assessment Framework), яка відіграє роль механізму загального управління якістю (TQM), об'єднуючи кілька управлінських моделей, зокрема, модель досконалості Європейського фонду управління якістю (EFQM). Використання моделі CAF дає розуміння цілісності процесу стратегічного розвитку освітнього закладу і забезпечує системний підхід до стратегічного планування, виходячи з пріоритетності якісних показників освітньої діяльності. У межах даної моделі розроблено інструментарій комплексної оцінки стратегії розвитку освітнього закладу за дев'ятьма критеріями; систему оцінювання динаміки розвитку з орієнтацією на найкращий результат; механізми чіткої орієнтації стратегії розвитку на визначені цілі та удосконалення стратегічного планування без виходу за межі установлених цілей; способи забезпечення взаємозв'язку різних напрямів стратегічного розвитку освітнього закладу з оптимальним розподілом ресурсів; технології моніторингу процесу розвитку з поєднанням механізмів об'єктивного вимірювання та суб'єктивних оцінок [1, с.20].

Використання моделі CAF є достатньо прос-

тим на інструментальному рівні, проте воно забезпечує суттєве зростання якості стратегічного управління та планування у вітчизняній системі освіти з орієнтацією на стандарти європейського освітнього простору. Крім того, саме вказана модель вважається найбільш дієвим механізмом упровадження на будь-якому рівні стратегічного планування у систему державного управління освітою, з її допомогою доцільно здійснювати стратегізацію діяльності органів державного управління галуззю у контексті глобальної переорієнтації діяльності органів державної влади на якісні показники розвитку.

Разом зі змінами інструментально-технологічного характеру слід звернутися і до проблеми структурно-функціональної оптимізації. Одним з напрямів удосконалення стратегічного планування в освітній галузі є реформування державних та муніципальних структур, що здійснюють галузеве управління. «В даний час в багатьох розвинених країнах світу в міністерствах освіти функціонують управління та відділи, які займаються визначенням того, якою буде якість освіти після десяти років, які потенційні проблеми можуть виникнути перед системою освіти, а також які заходи слід вжити для їх запобігання» [9, с. 277].

Ці структури суттєво відрізняються від традиційних, що здійснюють оперативне планування в освіті. Якщо останні зайняті плануванням повсякденної освітньої діяльності з метою досягнення максимального використання наявного потенціалу галузі та керування поточними справами на основі бюрократичних методів управління, опори на минулий досвід та низькими ризиками прийнятих рішень, то структури стратегічного планування орієнтовані на досягнення узагальнених цілей, планування оптимальних варіантів дій щодо інноваційного розвитку, розкриття перспективних можливостей на основі використання ініціативних, адаптивних форм управління і пошуку нових методів в умовах високих ризиків. Для визначення напрямів вітчизняних освітніх реформ доцільно використати досвід розвинених країн щодо формування та діяльності управлінських структур, що здійснюють стратегічне планування розвитку освіти.

У центральному органі управління освітою (департаменті освіти) США стратегічне планування є прерогативою спеціального Управління планування, оцінки та освітньої політики, яке включає у себе Бюджетне управління й Управління освітньої політики та аналізу програм. Саме в останньому управлінні здійснюється стратегічне планування освітньої діяльності за різними напрямками, що здійснюється насамперед у відділі програм і аналітичних досліджень й групі політики та технічного аналізу [4]. У плані стратегічного планування управління забезпечує загальне інформування стосовно тих чи інших проблем стратегічного розвитку галузі з використанням консультацій та експертних оцінок провідних фахівців; описовий та концептуальний аналіз освітніх проблем з виходом на розробку інструментально-технічної документації щодо їх

вирішення; розробку та узгодження напрямів короткострокових рішень і стратегічної політики розвитку галузі; системний аналіз освітніх концептуальних та нормативних документів (програм, законодавчих проєктів, концепцій та проєктів); узагальнені дослідження освітньої практики та формування на цій основі пропозицій щодо освітніх програм та проєктів; розробка моделей та прогностичних сценаріїв розвитку освітньої галузі з наданням експертних оцінок стосовно вірогідності тих чи інших тенденцій розвитку; аналіз ефективності освітньої діяльності та впливу на цю діяльність тих чи інших нормативно-правових документів.

У міністерстві освіти Німеччини стратегічне планування є одним з пріоритетних напрямів діяльності. Воно здійснюється Головним управлінням з питань стратегії та політики (одним із семи у міністерстві) зусиллями Управління інноваційних стратегій та Управління з питань освітньої і дослідницької політики, які всього включають 14 відділів. У межах даного структурного підрозділу здійснюється консультування стосовно усіх аспектів роботи міністерства і визначення шляхів вирішення найбільш загальних освітніх проблем. У центрі уваги знаходяться проблеми створення інноваційної моделі розвитку освіти у контексті потреб та тенденцій формування суспільства знання, організація взаємодії між центром та регіонами при вирішенні освітніх проблем, формування інформаційних баз даних розвитку галузі, впровадження хай-тек стратегій, розробка концептуальних засад реалізації інноваційної державної політики в освітній сфері, впровадження механізмів переорієнтації освітнього процесу на особистість і відповідно стимулювання саморозвитку кожного освітнього суб'єкта. Здійснюються також розробка конкретних інноваційних програм та інструментарію інноваційної трансформації освітньої галузі, обґрунтування стратегічних прогнозів освітнього розвитку, налагоджування співпраці науковців у освітній царині; аналітичні дослідження глобального освітнього простору та національних освітніх систем. Особливу роль у розробці стратегічних планів розвитку освіти відіграють відділи стратегії, розробки перспектив майбутнього суспільства, заснованого на знаннях та цифровий трансформації освіти, науки і досліджень [8].

З-поміж інших європейських держав зв'язок між успіхами в освітній діяльності та впровадженням стратегічного галузевого планування найбільш очевидно проявляється в Фінляндії, де в його основі лежать принципи децентралізації. Міністерство освіти і культури Фінляндії зосереджує свою діяльність на розробці і реалізації стратегії освіти країни, забезпечує тісну взаємодію ринку освітніх послуг та праці, у той час як оперативне управління освітою здійснюється на місцях. В основі розвитку національної системи освіти лежить «Стратегія Міністерства освіти» 2015 року, у якій не тільки визначені основні цілі галузевого розвитку та інструментарій їх досягнення, а й виокремлені реальні та потенційні ризики успішній реалізації стратегічних цілей і відповідно механізми їх подолання. У 4 з 5 головних управлінь міністерства функціонують відділи, які здійснюють стратегічне планування та управління, основна робота зосереджена у

відділах стратегічного управління та освітньої політики, а також у групі стратегічного управління [5].

За межами Європи також багато країн намагаються вирішити свої проблеми за рахунок стратегічного планування розвитку освіти і формування відповідних управлінських структур у системі державного керування галуззю. Один з лідерів успішного використання механізмів стратегічного планування – Сінгапур, де радикальні успішні реформи здійснені саме завдяки ефективній освітній стратегії та впровадженню процесу стратегічного планування. Відповідно у національному міністерстві освіти важливу роль відіграють підрозділи, що здійснюють стратегічне планування та управління галуззю. Одне з чотирьох головних управлінь – освітньої політики – повністю орієнтовано на вирішення стратегічних проблем. У його межах існують спеціалізовані структурні підрозділи, такі як Управління планування й розвитку майбутніх талантів, відділи освітньої політики й корпоративного планування. За рахунок їх діяльності розроблена ефективна стратегія освітнього розвитку та механізми координації усіх зацікавлених сторін у процесі здійснення реформування галузі. Як результат – система освіти цієї країни займає одне з найвищих місць за показниками і темпами розвитку у світі [12, р. 13, 17].

Сьогодні цим же шляхом іде один із сусідів Сінгапуру – Малайзія. У її Міністерстві освіти провідну роль відіграє Управління планування освіти і досліджень, яке здійснює розробку освітньої стратегії, включаючи і її інформаційно-технологічну складову; обґрунтування шляхів взаємодії системи освіти та суспільства на державному та регіональному рівнях; супровід та моніторинг процесу реалізації освітніх інноваційних проєктів; наукове обґрунтування освітніх проєктів у контексті використання міжнародного досвіду, адаптованого до місцевих умов; формування інформаційних банків даних з використанням інформаційно-програмних систем EMIS, SMEP, GIS і MASA; прогнозування стратегічного розвитку освіти і на цій основі координації інноваційної діяльності освітніх суб'єктів; підготовка, експертиза концептуальних та нормативних документів в освітній сфері стратегічного характеру [7].

На пострадянському освітньому просторі спостерігається та ж тенденція – формування спеціалізованих структур державного стратегічного управління та планування. У Міністерстві освіти Росії, наприклад, також функціонує Департамент стратегії, аналізу і прогнозування, який розробляє і реалізує державну стратегію розвитку освіти, науки та інноваційної діяльності; координує та організовує процес стратегічного планування в освіті; готує плани діяльності на міністерському рівні; здійснює організацію прогностичної, моніторингової та статистично-інформаційної діяльності в освітній галузі; організовує співпрацю на стратегічному рівні центральних та регіональних органів управління освітою; планує і здійснює заходи стосовно освітньо-науково-виробничого партнерства та зростання конкурентоспроможності національної системи освіти і окремих освітніх закладів; організовує участь освітньої галузі у реалізації інноваційної стратегії розвитку на корпоративному рівні [6].

Висновки та напрями подальших досліджень. В цілому світовий досвід показує, що успішне управління освітою сьогодні можливе лише на основі глибоко продуманої стратегії. Світова практика показує, що ефективна освітня стратегія лежить в основі функціонування практичних механізмів державного управління національними освітніми системами. А це вимагає створення спеціалізованих структур для ефективного використання стратегічного планування, особливо в процесі здійснення освітніх реформ. Як правило, у системах освіти, що успішно розвиваються, саме такі структури займають провідні місця у системі галузевого управління. Незважаючи на наявний світовий досвід стосовно ефективності стратегічного планування в освіті, вітчизняне Міністерство освіти не має структурних підрозділів, що спеціалізовано здійснюють даний вид діяльності. Можливо, саме це є причиною стратегічної невизначеності освітніх реформ в Україні та невдач у їх здійсненні. У міністерстві є практика розробки стратегічних планів і заходів, але вони готуються окремо усіма управліннями, які потім узагальнюються, а пропонувані для складання стратегічного плану заходи науково необґрунтовані, базуються не на дослідженнях, а лише на думках фахівців. Звичайно, як вказують дослідники, «сліпо переносити досвід стратегічного планування зарубіжних країн неможливо і не потрібно, але створення нової якісної системи стратегічного планування неможливо без вивчення історичного досвіду і методів і технологій, що застосовуються в освітніх установах інших країн» [3, с. 25]. Але використання уже апробованих у світовій практиці методологій і технологій управління дозволяє суттєво підвищити ефективність освітніх реформ, і їх адаптація до вітчизняних умов є основним напрямом подальших досліджень.

Список літератури

1. Бондаренко Е.А. Стратегия развития муниципальных образований на современном этапе / Е.А. Бондаренко // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - 2016. - Т. 1. - № 1. - С. 18-21.
2. Ищук Т.Л. Зарубежный опыт стратегического планирования в системе высшего образования / Т.Л. Ищук. - Сибирская финансовая школа. - 2009. - № 3 (74). - С. 93-99.
3. Левинская Н.А. Зарубежный опыт стратегического планирования в сфере образования / Н.А. Левинская // Развитие современного образования: теория, методика и практика. - 2016. - № 2 (8). - С. 23-25.
4. Офіційний веб-сайт Департаменту освіти США (<http://www2.ed.gov/about/offices/list>).
5. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і культури Фінляндії <http://www.minedu.fi>.
6. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки Російської Федерації, сторінка Департаменту стратегії, аналізу і прогнозування: <http://минобрнауки.рф/департаменты/департамент-стратегии-анализа>).
7. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти Малайзії, сторінка Управління планування освіти і досліджень: <http://www.moe.gov.my/en/profile-jabatan?Div=2>].
8. Офіційний веб-сайт Федерального міністерства освіти і досліджень Німеччини: www.bmbf.de/pub/orgplan.pdf
9. Сафаров О.А. Пути повышения эффективности системы образования через стратегическое планирование / О.А.Сафаров // Бюллетень науки и практики. - 2017. - №11. - С. 276-288
10. Семенець-Орлова І.А. Сучасні тенденції управління актуальними освітніми змінами на прикладі зарубіжного досвіду / І.А. Семенець-Орлова // Університетські наукові записки. - 2014. - № 1 (49). - С. 219-226.
11. A Guide for Heads of Institutions, Senior Managers and Members of Governing Bodies. - HEFCE, 2000. - 120 p.
12. Barber Michael, Mourshed Mona. McKinsey report, How the world's bestperforming schools come out on top / Michael Barber, Mona Mourshed. - 2007, p. 13,17). - <https://www.mckinsey.com/industries/social-sector/our-insights/how-the-worlds-best-performing-school-systems-come-out-on-top> (дата звернення - 20 серпня 2018 р.).
13. Chevaillier Thierry. Higher Education and Markets in France / Thierry Chevaillier // Markets in Higher Education Rhetoric or Reality? - Springer Netherlands, 2004; Boston: Brill, 2004. - P.311-326.
14. Hamel G. Strategic Intent / G.Hamel, C.K. Prahalad // Harvard Business Review. - 1989. May - June. - P. 63-76.
15. Hoffman A.M. Total Quality Management: Implication for Higher Education / A.M. Hoffman, D.J. Julius. - Maryville Missouri: Preston Publishing, 1995. - 330 p.
16. L'adaptation de l'enseignement la Croissance. URL: <http://www.fcsq.qc.ca/perfectionnement/colloques/decroissance/atelier.html> (дата звернення: 11 лютого 2018 р.).
17. Leslie D.W. Wise Moves in Hard Times: Creating and Managing Resilient Colleges and Universities / D.W. Leslie, E.K. Fretwell. - San Francisco: Jossey-Bass, 1996. - 228 p.
18. Mintzberg H. Patterns in Strategy Formation / H. Mintzberg // Management Science. - 1978. - № 24. - P. 934-948.
19. Taylor J.S., Amaral Al., Machado M. de L. Strategic Planning in U.S. Higher Education: Can it Succeed in Europe / J.S. Taylor, Al. Amaral, M. de L. Machado // Planning for Higher Education. - 2007. - № 35 (2). - P. 5-17.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ivoniak V.V.

Master of the Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Івоняк Веніамін Вікторович

магістрант Інституту журналістики
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

AUDITORY AND CONTENT OF PROTESTANTS MEDIA AT THE EXAMPLE OF TELECOMMUNICATION «HOPE CHANNEL»

АУДИТОРІЯ ТА КОНТЕНТ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ МЕДІА НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕКАНАЛУ «НАДІЯ»

ABSTRACT. The auditorial specifics and content of the program grid of the Protestant channel «Hope Channel» are investigated. It was established that the main audience of media Protestant means is people from 30 to 70 years. It was revealed that the themes of the media product of the Adventist channel «Hope Channel» mainly consist of spiritual and educational programs.

Key words: TV channel «Hope Channel», program content, audience specifics.

АНОТАЦІЯ. Досліджено аудиторну специфіку та контент програмної сітки протестантського телеканалу «Надія». Встановлено, що основною аудиторією медійних протестантських засобів є люди від 30 до 70 рр. Виявлено, що тематика медійного продукту адвентистського телеканалу «Надія» в основному складається із передач духовно-просвітницького напрямку.

Ключові слова: телеканал «Надія», програмний контент, аудиторна специфіка.

Постановка проблеми. Релігійні медіа завжди відігравали вагомий роль у політичних та соціальних процесах багатьох держав світу. Наприкінці ХХ та на початку ХХІ століття функціонування релігійних організацій набуло особливої актуальності та гостроти на території країн пострадянського простору. Після розпаду СРСР в суспільстві виникло явище масової депресії у зв'язку з втратою старих та пошуком нових світоглядних орієнтирів. Отже, з розпадом Радянського Союзу на суспільну і політичну арену неофіційно вийшли донедавна заборонені Церква, релігійні організації, секти та благодійні місії.

Реалії унеможливають сталість політичної, економічної, суспільної, виборчих технологій – а надто в контексті релігійного життя. У 2013 – 2014 роках Церква відігравала вагомий роль під час революції гідності. Всі політичні лідери так чи інакше звертаються до релігійної тематики. Бачимо, яку неоднозначну роль у суспільному та політичному житті України відігравали і особливо нині можуть відіграти важливу роль візити патріарха РПЦ Кирила. Важливо розуміти, що обходитися без якісної релігійної інформації суспільству важко, а нині міжконфесійна ситуація в Україні є складною у світі. Її недооцінювання з боку державних інституцій та представників засобів масової інформації ускладнює гармонійний розвиток України.

Важливе місце в цьому контексті належить телебаченню, оскільки, як свідчать багато досліджень [1], сьогодні релігійні питання та суто церковна проблематика стають однією з популярних тем не тільки для теологічних а й для наукових досліджень. До цих тем все частіше звертаються в за-

собах масової інформації, зокрема телебачення. Результатом цього процесу стає активне обговорення місця релігії в розвитку суспільства і особистості, ролі релігії у соціальних процесах та рухах, впливі на політику, культуру, світогляд тощо.

На початку ХХІ століття серед науковців активно триває обговорення типологізації терміну «релігійна журналістика». Досі не визначено, який саме тип релігійної журналістики та вид відео-жанру є найбільш поширеним та впливовим у теле-ефірі.

Робота присвячена дослідженню історії та аудиторної специфіки протестантських медіа в Україні. Дослідження було проведено в декількох аспектах, а саме опрацювали: історію виникнення та специфіку протестантських медіа в Україні, їх жанрову палітру медіа та проблеми створення аудиторії.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання релігії і мас-медіа України досліджувались доволі активно. Саме це свідчить про актуальність даної теми та її проблематики. Насамперед це праці А. Бойко, І. Черемних. Сюди можна долучити й науковий доробок Г. Білак, Л. Вежель, В. Глаголюк, С. Гурьєвої, Л. Дениско, О. Канчалаби, А. Колодного, Ю. Комінко, М. Левчук, С. Мірошніченка, Н. Романенко, І. Склєнаря, А. Стародуба, А. Юраша, П. Яроцький, В. Титаренко, О. Горкуша.

Теоретичною й методологічною основою роботи слугують також праці в галузі релігієзнавства Р. Кухарчука, М. Балаклицького, С. Вельбовця, М. Шевченка, Є. Мільта. Дослідження в галузі соціальних комунікацій дають численні приклади вивчення телевізійних процесів як таких: питання

екранної діяльності телевізійного журналіста досліджували В. Гоян, В. Здорова, Г. Кузнецов, С. Муратов, В. Цвік, О. Юровський. Так, жанровий аспект розкрито в роботах Р. Борецького, В. Ворошилова, М. Кіма, Г. Кузнецова, В. Яковця, З. Дмитровського; історії розвитку та становлення телебачення присвячені роботи М. Голядкина, В. Єгорова, І. Машенка; контекст масовокомунікаційних процесів розкрито Г. Бакулевым, В. Березіним, В. Івановим, Г. Почепцовим, В. Різуном та інші.

Дослідження З. Дмитровського, А. Яковецького, М. Стівенса, Є. Багірова, Р. Борецького, А. Вартанова, Е. Дугіна, В. Єгорова, Я. Засурського, Г. Кузнецова, Г. Петрова, В. Смирнова, А. Юровського, О. Ятчука допомагають виявити основні тенденції розвитку телебачення в історичному аспекті, його специфіку, жанрові особливості телеконтенту та його роль у суспільстві. Етиці роботи репортерів, дотриманню журналістських стандартів присвятили свої праці О. Авраамов, Д. Авраамова, В. Іванов, Е. Прохоров, В. Сердюк, С. Штурхецький. При цьому необхідно зазначити, що рівень теоретичного осмислення проблематики нашої роботи вбачається недостатнім для повноцінного аналізу проблеми контентного наповнення релігійних програм на телебаченні, адже поза увагою науковців все ще залишаються такі проблеми, як порушення журналістських стандартів під час підготовки релігійної телепродукції до ефіру, поява нових видів телевізійних жанрів, притаманних саме релігійному контенту.

Мета дослідження – дослідити історію та проаналізувати аудиторну специфіку протестантських медіа на прикладі телеканалу «Надія».

Зважаючи на необхідність виходу на новий рівень теоретичного осмислення проблеми та розробки практичних рекомендацій, досягнення зазначеної мети потребує розв'язання таких завдань:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади появи релігійних засобів масової інформації України;
- визначити специфіку протестантських медіа;
- проаналізувати тематику та жанрову палітру медіа у протестантських ЗМІ;
- вивчити аудиторну специфіку протестантських медіа в Україні.

Хронологічні межі охоплюють період 1991р – 2018 р нижче ти вказуєш 2018 як верхню межу. Як нижню хронологічну межу обрано 1991 рік. Саме тоді разом з державною телерадіокомпанією почало створюватись і розвиватись українське комерційне телебачення.

Варто зазначити, що в релігійній сфері в контексті відносин церкви і медіа свій перший офіційний документ стосовно засобів поширення інформації видала Католицька Церква. Це енцикліка Папи про соціальну комунікацію до 20 річниці Клименту XIII «Про небезпеки антихристиянських писань». Верхня межа – 2018 рік, яким завершується проміжне дослідження програмних сіток та жанрових особливостей релігійного контенту в ефірі українських телеканалів.

Сьогодні український християнський телеканал «Надія» [2] – представник міжнародної телемережі «HOPE CHANNEL» в Україні. Перший вихід в ефір відбувся у серпні 2008 року. Глядацька аудиторія – люди різного віку, які обирають для себе та для своєї родини – позитивне телебачення. Сьогодні телеканал «Надія» пропонує 15 регулярних програм. Особлива увага приділяється дитячій, молодіжній, духовно-просвітницькій та соціальній проблематиці. Програми можна дивитися як через супутник (Hotbird, 13°E), на регіональних та місцевих телеканалах, так і на сайтах www.hopechannel.info та www.adventist.org.ua.

Для того, щоб зрозуміти контентну картинку програм, що їх транслює канал – Надія, подамо змішану програмну сітку телеканалу. Її програмне наповнення практично нічим не відрізняється від жанрової палітри проєктів, представлених на телеканалі CNL. Суттєвою різницею є конфесійна складова каналу, котра все-таки простежується в ефірі.

Всього телеканал пропонує 58 програм. Спектр – різноманітний. Для молоді – 8, для дітей – 7 програм. Решта розраховані на широку аудиторію. Телеканал «Надія» пропонує інформаційно-аналітичні, науково-просвітницькі та розважальні програми для всіх вікових груп і прошарків населення, з урахуванням українського культурного середовища і сучасних потреб. В таблиці 1 представлені статистичні дані щодо запитів і попиту на соціально-духовні передачі телеканалу «Надія», які були зроблені мною, як одне із робочих завдань.

Таблиця 1.

Аналіз попиту медіапродуктів телеканалу «Надія»

Назва	Запитів/міс укр.	Запитів/міс рос.
Як зробити своїми руками	10 306	116 677
Лайфхак	5 607	5 576
Рецепти	129 316	2 640 808
Як приготувати	23 595	425 728
Лікування хвороби	2 855	20 730
Як лікувати	12 352	294 861
Хвороби дітей	507	5 334
Стосунки	16 887	235 207
Як зберегти сім'ю	38	9
Як зберегти стосунки	7	469
Виховання дітей	22 563	13 623
Розвиток дітей	25 712	42 920

Як виховувати	1 676	14 219
Як розвивати	1 616	149 140
Мама блог	624	604
Догляд за дитиною	8 078	13 704
Як доглядають дитину	107	832
Догляд за тілом	163	887
Догляд за шкірою	814	5 406
Корисні поради	869	6 335
Здоровий спосіб життя	15 065	15 055
Дозвілля	10 763	30 044
Всього:	289520	4038168

На основі статистичних даних можна зробити наступні висновки:

У відповідності до уставу телеканалу «Надія» передачі, які набирають близько 400 000 запитів є актуальними, у випадку не відповідності програма закривається. Більше того зроблено висновок про те, що запитів російською мовою більше ніж у 10 разів за запити на українській.

Розглянемо зміст телеканалу детальніше. Інформаційно-аналітичні програми: «Вісті Надії», «Ваша думка», «У пошуках істини», «Ранок Надії» і ін. Науково – просвітницькі програми: «Є Любов», «Вихід поруч» («Вихід поруч») – документальні програми про цікаві сучасників. Цикл науково-історичних програм з Олександром Болотниковим: дослідження історії, клинопис і пергаментні манускрипти, унікальні бібліотеки і музеї. Телеканал «Надія» пропонує також програми про здоров'я сім'ї – виступ лікарів і психологів, огляду сучасної ситуації в сфері здоров'я, коментарі («Діагноз: здоров'я», «Щаслива сім'я», «Непросте стан»). Культурно-мистецькі програми, щоб збагатити глядача знаннями про скульптуру, архітектуру, картинах, навчити бачити витонченість і досконалість в навколишньому світі і поза ним. «Про вічне» – програма, де оживають образи і пейзажі, творчі особистості минулого і сьогодення.

Транслюються на телеканалі і духовно-освітні програми для дітей і молоді, творчі програми. Телеканал «Надія» активно використовує сучасні способи мовлення. Важливим інструментом досягнення суспільства є інтернет-ресурс www.horachannel.info, де користувачі всесвітньої мережі мають можливість переглянути програми off-line, обговорити актуальні питання, дізнатися останні новини столиці та регіонів. Крім цього, стати учасниками програм, які регулярно виходять в прямому ефірі.

Спектр програм ТК «Надія» постійно розширюється. Творчий колектив телеканалу заявляє, що вже зараз знаходяться в стадії розробки ряд цікавих програм, за допомогою яких глядач зможе заглибитися у вивчення Біблії, бути учасником цікавих життєвих історій, відправитися з дитячими героями в захоплюючі подорожі, занурюватися у світ музики, дізнаватися про події в світі і Україні в позитивній перспективі.

Розглянемо детальніше контент цього телеканалу. «Late nate show» – розважальне вечірнє шоу,

яке знайомить глядачів з цікавими людьми, відомими музикантами (це не інтерв'ю або бесіда, а огляд музичних новинок). «Love is» – програма про кохання, як знайомитися, як дружити, як розлучатися. «Кинотрейлер» – про зірок Голлівуду, огляд фільмів, новинки кіно. «Gerlz Talk» – дівчата запрошують цікавих людей, щоб більше познайомитися з тим, яким бачать світ чоловіки і жінки.

Таким чином, телеканал «Надія» в 2017 році отримав нагороди на всеукраїнському конкурсі «Відкрий Україну». Але всім християнським телеканалам необхідно йти від жанрів, де представлені «балакучі голови», а переходити до дискусій, репортажам, ток-шоу з цікавими ведучими та гостями. Так як всі християнські телеканали мають соціальне спрямування, то цей жанр в найкращому вигляді зміг би піднести євангельські теми про прощення, людські цінності і допомоги оточуючим.

Таким чином можна зробити висновки: телеканал «Надія» починав віщати в Україні як філія всесвітнього ТК horachannel в 2009 році. Тоді ж було відкрито телестудію, для виробництва українського продукту в Києві, а незабаром почали функціонувати ще чотири телестудії: в Миколаєві, Вінниці, Бучі (Київська область) і Львові. Уже в березні 2013 року «Надія» став повноцінним українським кабельним телебаченням. Мета ТК «Надія», як говорять про неї організатори, – «подивитися на все під кутом вічного і сучасного». Аудиторія телеканалу різновікова, але у найбільший відсоток глядачів складають протестанти, котрі цікавляться питаннями та тематиками, які висвітлюються в соціально-духовних передачах телеканалу «Надія». Контент телеканалу різноманітний, але в основному ділиться на три тематики – це сімейні телепрограми, медіа продукт про здоров'я та молодіжні телепрограми на різні тематики. Щодо змісту телеканалу, то основний контент складають телепередачі: інформаційно-аналітичні програми, такі як: «Вісті Надії», «Ваша думка», «У пошуках істини», «Ранок Надії» та інші.

Також є науково-просвітницькі програми, такі як: «Є Любов», «Вихід поруч» («Вихід поруч») – документальні програми про цікаві сучасників. З 2015 року почав виходити цикл науково-історичних програм з Олександром Болотниковим, який у своїх передачах досліджує: історію, клинопис і пергаментні манускрипти, унікальні бібліотеки і музеї.

Також телеканал «Надія» пропонує програми про здоров'я сім'ї – виступ лікарів і психологів,

огляду сучасної ситуації у сфері здоров'я, коментарі. Крім того є перелік телепередач на культурно-мистецькі тематики про скульптуру, архітектуру, картини. Звісно з огляду на те, що це є християнський телеканал є великий перелік телепередач про біблійні цінності.

Про реципієнтів адвентистських медіа України можна судити за результатами соціологічного опитування, здійсненого в 2015-2018 рр. Споживачі цих видань заповнили 388 анкет. Опитування проводилося в Інтернеті (де географічні межі не мають питомого значення), а також у Києві, Дніпропетровську, Харкові та Львові. Більшість анкет було запропоновано адвентистам сьомого дня. На питання «Чи потрібна журналістська інформація для Вашого релігійного життя?» 278 респондентів (71 %) відповіло ствердно, 24 (6 %) – заперечно. 136 респондентів (35 %) потребує журналістської інформації про релігію кілька разів на тиждень, 88 (23 %) нерегулярно, 86 (22 %) кілька разів на місяць, 56 (14 %) щодень.

174 респонденти (49 %) повідомили, що інформація протестантських ЗМІ цілком доступна для них, 125 (32 %) – не зовсім доступна, 56 (15 %) – мало доступна, 8 – практично недоступна.

Опитані назвали такі перешкоди в доступі до протестантських ЗМІ в бажаному обсязі:

недостатність своєї технічної оснащеності: немає підключення до кабельного / супутникового телебачення – 70 відповідей (18 %), немає підключення до Інтернету – 53 (14 %), недостатня регулярність виходу друкованих видань – 40 (10 %), невміння працювати в Інтернеті – 43 (11 %); висока ціна користування ЗМІ; бракує часу – 120 відповідей (30 %).

На запитання «Чи перевіряєте Ви повідомлення адвентистських ЗМІ?» 174 респонденти (49 %) відповіли ствердно, 114 (30 %) – заперечно.

На запитання «Якщо перевіряєте, то яким чином?» 86 респондентів (22 %) відповіли, що перевіряють Біблією; 36 – іншими джерелами, зокрема журналістськими, й найперше в Інтернеті; 18 порівнюють з іншими авторитетними джерелами; 14 використовують особисті контакти з особами, причетними до події, компетентними, «генераторами новин»; вісім перевіряють церковною догматикою; троє звертаються за порадою до пастора й церковної ради; по двоє – до одновірців, ЗМІ своєї конфесії, світських ЗМІ та незалежних джерел; по одному – «проводжу опитування в християнському чаті», «роблю тематичну вибірку, аналізую низку повідомлень за певний період часу», «відстежую, чи справдилися журналістські прогнози», орієнтуюся на «авторитет автора матеріалу».

Увагу адвентистської аудиторії найбільше привертають богослов'я та здоров'я, найменше політика та економіка. Серединні позиції займають історичні, соціальні, психологічні й наукові теми.

274 респонденти (70%) наголосили, що ринок адвентистських ЗМІ потребує підвищення їхньої якості, а 116 осіб (30%) ратували за збільшення кількості цих медіа [3].

З християнських ТК CNL – один з найбільш популярних серед населення християн протестантського спрямування, можливо, в силу того, що першим виник в українському медіа-пространстві. Перспективи у цього телеканалу досить широкі. Уже зараз запущено і активно функціонує новинне агенство CNLNEWS, інформує глядачів про всі цікаві події християнського світу, що відбуваються в різних країнах. Крім того, завдяки цілодобовому телемовленню CNL може надати виробникам якісних християнських програм змогу мовити свої програми, тим самим, роблячи їх доступними більш широкому колу телеглядачів.

Таким чином можна зробити наступні висновки: телеканал «Надія» починав віщати в Україні як філія всесвітнього ТК hopechannel в 2009 році. Тоді ж було відкрито телестудія, для виробництва українського продукту в Києві, а незабаром почали функціонувати ще чотири телестудії: в Миколаєві, Вінниці, Бучі (Київська область) і Львові. Уже в березні 2013 року «Надія» став повноцінним українським кабельним телебаченням. Мета ТК «Надія», як говорять про неї організатори, – «подивитися на все під кутом вічного і сучасного». Аудиторія телеканалу різновікова, але в найбільший відсоток глядачів складають протестанти, котрі цікавляться питаннями та тематиками, які висвітлюються в соціально-духовних передачах телеканалу «Надія». Контент телеканалу різноманітний, але в основному ділиться на три тематики – це сімейні телепрограми, медіа продукт про здоров'я та молодіжні телепрограми на різні тематики.

Список використаних джерел

1. Опря І. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900-1917 рр.). Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / І. Опря. – К. 2006. – 20 с.
2. Балакліцький М. А. Медіатизація протестантизму в Україні 1991–2010-ті рр. / М. А. Балакліцький. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2011. – 379 с.
3. Балакліцький М. Протестантське розуміння масово-інформаційної діяльності URL: <http://www.asd.in.ua/archives/1188292486>.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Yuri Zuev

research worker,

*V.I. Il'ichev Pacific Oceanological Institute
of Far-Eastern Branch of Russian Academy of Science*

ON THE QUESTION OF DISINTEGRATION OF THE USSR FROM THE PERSPECTIVE OF THE CLASS THEORY OF STATE

SUMMARY: On the basis of Vladimir Lenin's works the author makes the conclusion that the main causes of the disintegration of the USSR were the CPSU's strategic deviations from the class theory of the state and Stalin's course for reducing the role of the Party in state affairs, as well as major faults of Marxism. In this context, the question of class and nationalist interpretation of history and a new approach to it are considered.

Keywords: state, capitalism, classes, Marxism-Leninism, narodnik, nationalism, party, revolution, socialism, fascism, philosophy.

1. Introduction

In the quarter of a century that has passed since the disintegration of the USSR many experts tried to clear the causes of self-destruction of the first "socialist" state based on Marxist-Leninist class theory [1; 2; 3, p. 2; 4; 5]. Today the interest to this question is dictated by the necessity of understanding the motives of its founders. At the same time, the difference of approaches and positions caused the difference in interpretation. The approach of the author of this article is to consider historical developments from in the context of the hierarchy of factors (in hierarchical relation) [6, p. 4]. This approach allows to highlight key and conclusive factors. The key factor of Russian revolution was, as it is well-known, civilizational factor, i.e. feudalistic backwardness and social and capitalist underdevelopment of the country [7, pp. 379-381; 8, p. 1]. That explains why the socialist revolution was accomplished in a "backward peasant country" by following the bolshevist course in spite of the logic of the orthodox "Western Marxism" and European revolutions. Due to this factor selection, as the further development of capitalism in "civilized countries" showed, the revolution at that time was possible only in Russia [8, p. 19].

Since the moment when the conscious class struggle (according to Marx) became the defining force in social relations, the leading role in them began to play their theory. The first successful steps of the socialist revolution in Russia were linked with the theoretical work of Lenin. After him, such theoretical work in the Party was conducted by Leon Trotsky and practical work was conducted by Joseph Stalin. But the theoretical work already could not keep pace with the revolutionary practice, so Trotsky's idea of the permanent revolution [8, p. 6] due to the political situation in the 1930-s could not be implemented. The world was preparing itself to Second World War, and the USSR, which was not ready, in view of the strengthening of its national security up to the last moment followed the policy of peace and could not support Comintern [9]. At that time, Bolshevism split into two political movement Trotskyism and Stalinism. And the later had to substantiate its point of view in the new world war.

Today's trend of globalization of the capitalist monopolism erasing all forms of state, nationality, and

Narodnik ideology, of which Marx wrote back in pre-monopolistic era [10, p. 111], turns multi-polar world into a mono-polar one, and, with the civilization clash, makes national forms of class relations more complex [11, pp. 437-482]. Global challenges of modern civilization not only make the idea of the socialist revolution being successful in an individual country – suggested at different times by Georg von Vollmar (1878) [8, p. 19] and Vladimir Lenin [12, p. 354] – outdated, they produce an illusion that class struggle as such is irrelevant. And the idea of the "world revolution" set forth by Marx and Engels, and later by Trotsky [13, p. 89; 8, p. 6] becomes relevant again. Lenin considered it a slogan; the idea, in his view, could be relevant only after the accomplishment of the socialist state in Russia (Lenin's speech at the meeting of the Petrograd Soviet of Deputies, October 25 (November 7, N.S.) 1917). That is why this question cannot be avoided when we consider the failure of "Russian Socialism" and disintegration of the USSR. In the situation when class problem is complicated by globalization process, when national state, Narodnik ideology, and patriotism (characteristics of the multi-polar world) seem to be an illusion, and the old ways of the resolution of class conflict through fascism and world war seem to be impossible and are superseded by informational instruments (theoretical and diplomatic) social theory is relevant as never before. The attitude towards the theory is becoming the definitive arch-factor in the interpretation and solution of sociopolitical questions, including the question of the disintegration of the USSR, because theoretical factor played key role in that.

2. On class and Narodnik interpretation of history

In the long list of the causes of disintegration of the USSR, strategic deviations from the Marxist-Leninist class theory of state are conspicuous by their absence; they have never been analyzed, whereas many answers to this question are on the surface, in Lenin's works on the theory of State, revolution, and nationalities question. There Lenin pointed at many internal threats to the Socialist state. [14, p. 162; 15, p. 386-387]. Similarly, those questions were interpreted in Trotsky's works [8, pp. 1, 19]. Strangely enough, experts almost never refer to them. Then again, it may be

quite unsurprising, considering the fact that after "bourgeois" reforms of the 1990-s class theory was revised from a perspective of the quasi-modern "non-class theory of state", or rather Narodnik ideology, reactionary character of which, as a petty bourgeois phenomenon, was noted long ago by Marx (1847) [10, p. 130] and Lenin (1894) [16, p. 283]. Today it prevails in political thought [3]. Narodnik ideology represents today a wide range of nationalistic populism. An example of such revision is the textbook "Theory of the State and Law" by A. B. Vengerov, criticizing Marxist-Leninist theory of State for its "historicism" [17, p. 245-261]. (At the same time Vengerov falls at the same absolutist trap as Marxism that he criticizes [6, p. 4-7]) Vengerov's point of view is that it does not agree with the universal human values of today's "non-class civilization" (Post-Modern) and Western models of its own time ("Socialism in a backward country").

However, it was just that circumstance that Lenin used to substantiate the necessity of socialist revolution in Russia [18, p. 110]. When the European West from the late 19th - early 20th centuries already experienced the end of the era of capitalism (according to Marx) and entered the "era of socialist revolutions", the characteristics of which Marx described in the third chapter of the Communist Manifesto, Russia was only on the threshold of a bourgeois revolution. This civilizational backwardness, he, as we know, associated with the "reactionary nature of the Slavs", for which the chauvinist Narodniks dubbed him a "russophobe" [3, p. 6]. Nevertheless, it was thanks to Marx, that revolutionary Russia could not only overcome this backwardness, but also outstripped the West.

It seems that the characteristic that Marx gave in the Manifesto to different political classes is enough to understand the idealistic nature of the non-class rhetoric of the today's Narodnik, but it is not enough to reveal the reason for the disagreement of history between Narodniks and adherents of class theory. And this reason, which both sides do not suspect, is not actual (ontological), but methodological, and is in fact in an outdated approach and method of thinking, therefore it needs to be considered in the categories of theoretical philosophy. Here we can not study it in depth, considering it, however, in the light of a new, relativistic-hierarchical approach [6, p. 31-35]. That was the reason, why the classics of Marxism were inconsistent in their class and civilizational interpretation of history [3].

Marx in his manifesto showed that capitalist relations, as they develop, erase all national boundaries, and then the civil class struggle in individual countries turns into a class struggle between nations or into a "clash of peoples" [10, p. 124], where the peoples under their patriotic banners fight on the side of their national class enemies – i.e. against the "enemy of their enemy", which was why the Bolsheviks During the First World War I called on the belligerent peoples "to turn the imperialist war into a civil war" [18, p. 110; 19, p. 325]. The world "war of peoples" is essentially a class struggle at a new hierarchical level of its development, at the interstate level of "governments", where the roles of civil classes passes on to nations and civilizations.

Thus, the controversial question whether the "struggle of peoples" is class-based, can be methodologically decided on the basis of the principle of hierarchical relativity [6, p. 15]. Only Marx presents this solution in an intuitive form. Confusion of ethnic wars with class ones is possible only as the confusion of form with content, since the new, class content of these wars arises later in history, preserving the old form in the Narodnik ideas about the "struggle of peoples and civilizations", even among such modern ideas men as Marx. Putting it tentatively (not in the sense of the hierarchical relativity) "non-class" wars were possible only in primitive societies.

3. Narodnik perspective on Marxism and the Russian Revolution

The theme of the failure of "Russian socialism" and the disintegration of the USSR covered by today in extensive political and scientific literature, and is connected, one way or another, with Narodnik criticism of Marxism. This criticism is conducted from different positions: either discrediting or, on the contrary, protecting the "purity of Marxism" from the layers of "Leninism", "Bolshevism" and "Stalinism" [3, p. 1; 20, p. 21]. One of the prominent entries of this list is the book of the well-known political journalist S. Kara-Murza "Marx vs. Russian Revolution", in which he rejects Marx's chauvinism from the non-class, Narodnik position, noting nevertheless its civilizational-revolutionary motivation. The publisher advertises the book accordingly: "A new sensational book from the author of the bestsellers "Soviet Civilization" and "Mind Manipulation"! A fresh look at our history! A profound analysis of revolutionary events! Refutation of established dogma! The Russian revolution was not carried out "according to Marx," but in many respects contrary to it. *Russian folk* (italics added -Y.Z.) revolution violated the main Marxist dogma. The Russian people's revolution contradicted the Russophobic ideas of Marx about the "reactionary nature of the Slavs," and especially the Russians. And all the excesses of 1917, all the blood of the Civil War happened precisely because of attempts to squeeze the Russian people's revolution into the narrow framework of orthodox Marxism ... "[3].

4. On Lenin's practical negotiation of Marxism's limitations

The fact that "Russian revolution was made not 'according to Marx', but in a lot of ways contrary to him", according to Lenin and, later, to Stalin - in Bolsheviks' way - is obviously true, but not in the sense suggested by those who underline Narodnik character of the Russian revolution. The change of the stages of capitalist development at the turn of the 19th century and a number of revolutionary actions in Europe showed the major role of class consciousness. Capitalist socioeconomic relations are impossible to explain solely through them as such, regardless of their bourgeois subject, the class of private owners, and its superstructural (ideal) - legal and other - institutions of the bourgeois consciousness. That is why unconditional one-sided economic views of Marx had not just became obsolete and reactionary, they were originally flawed. For instance, in "Critique of the Gotha Program", Marx

wrote: "Do not the bourgeois assert that the present-day distribution is 'fair'? And is it not, in fact, the only 'fair' distribution on the basis of the present-day mode of production? Are economic relations regulated by legal conceptions, or do not, on the contrary, legal relations arise out of economic ones? Have not also the socialist sectarians the most varied notions about 'fair' distribution?" [22, p. 12]. This precedent was not philosophically realized at the time, but already manifested itself in the intuitive views of the advanced social-democratic "sectarians". That is why in the Leninist theory and practice of the revolution, one can find a system of contradictions to "the orthodox Marxism." Lenin's philosophical position: "Consciousness not only reflects the world, but also creates it" [23, p. 194] no longer corresponded with the unconditional Marxist materialistic postulate: "It is not the consciousness of people that determines their being, but, on the contrary, their social being determines their consciousness" [24, p. 541], which in relation to "being" was incorrect in the first place. In reality, consciousness, along with material conditions, is part of being and also determines it [6, p. 20-21]. From this follows that being is determined not only by economic (material) prerequisites, but also by a relatively independent class consciousness: its legal and ideological institutions (revolutionary proletarian or reactionary bourgeois). Only viewed from such a relativistic, "non-Marxist" position, Lenin's theory and the history of the Russian Socialist Revolution can be understood correctly.

But after the collapse of the USSR, the bourgeois point of view came to life again, explaining the failure of "Russian socialism" by its being premature, "historical running ahead - running into the future", and by the violent nature of the social revolution in Russia, despite the fact that all the "Western Marxist" bourgeois-reformist kinds of National Socialism failed to become anything more than utopias of social revolution. So the Social-Democrats now are motivated to reduce them to the claim that "closer to socialism is not the society that liquidated private property" (the basis of exploitation), "but the social system ... where, as a result of limiting exploitation and oppression, the man of labor ... gains more and more freedom" (an exploitative system with a human face." – Yu. Z.) [25].

5. Narodnik ideology as a nationalist form in the world class struggle

The correctness of the conclusion about the need for a violent social revolution in Russia was confirmed by the history of the World War II when the destiny of the world was decided not by bourgeois or feudal countries, but by two state-monopoly socialist powers: the USSR and Nazi Germany. But the petty-bourgeois German "military socialism" [26, p. 191-192] was only a Narodnik form in the world class struggle. Military-socialist Germany first of all fought not with "barbarian peoples", but with communism and the USSR as its stronghold [27], being (like the socialist revolution in Russia) Narodnik in its form and class in its substance. With the collapse of the USSR, the "era of socialist revolutions" in the modern world lost its revolutionary

character and became reactionary bourgeois-democratic. Here comes to mind the liberal, non-violent socialism of Herzen, which turned into Western Nazism (Eurofascism with a military organization (NATO)), or religious (Islamic or other) fascism. This process is accompanied by its theoretical logic: on the one hand, Narodnik criticism and revision of Marxist Historical Materialism [3, p. 25], and, on the other hand, contrasting it with Leninism [20, p. 21] Along with the old (democracy, patriotism, Zionism and racism), new types of Narodism appeared in different forms of the "struggle of peoples" such as "People's Front", "Slavic Unity" "Clash of Religions", movement "for the purity of Islam" (reminiscent of the struggle for "the purity of Marxism"), the "struggle of cultures", "the struggle between East and West, the North and South," "the struggle of civilizations" [11, p. 438]; and they also conceal the class essence of the forms of struggle, which can not be understood without a hierarchically relativist approach. Under the patriotic Narodnik banner today's feudal-bourgeois Russia was celebrated the 70th anniversary of the victory in the Second World War, its class character was never mentioned, as well as the socialist fatherland, the Soviet people, and their class leaders, Lenin and Stalin, which suited well today's Russian political leaders.

6. "Marxism" becomes the mainstay of reaction against Leninism

To understand the general plan of the modern socio-political process, as Lenin did in connection with the First World War, the methodological level of Marxist philosophy obviously is no longer sufficient. This will require revision of its philosophical categories. Us defining the next stage of imperialism (as the stage of monopoly capitalism) a "liberal globalism of the era of controlled chaos" [28] or stating that Western socialism in the modern sense is a social order with "the limitation of the exploitation and oppression of the labor man ..." [25], cannot substantially change Marxist understanding of the social process. Marxism relied on materialism as an advanced philosophy for its time, but, like idealism, it traditionally suffered from philosophical absolutism [6, p. 4-7]. This circumstance relates already to the theoretical reasons for the difficulties and failures of "Russian socialism" that Stalin saw [29]. Today, the philosophical shortcomings of Marxism are used by reaction (as by the Trotskyite opposition before [8]), as a theoretical basis in the struggle against the "real socialism", Leninism, and Stalinism. It seems that behind the political struggle between Trotsky and Stalin was not the struggle for power, but the relevance of their political courses - Trotsky's position was often untimely. This applies to the participation in the Communist International, the ideas of the "world revolution," and the separation of the party from the state.

To overcome the impasse in the solution of the class problem, conservative attempts are made to use the evolutionary tactics of late Marxism to justify of the opportunistic path of capitalism 'growing into' socialism and communism, and purifying Marxism from Leninism. In particular, famous professor of Marxism, T.I. Oyzerman in his article "Marxist doctrine and the

idea of a violent revolution", dogmatically interpreting the materialistic character of Marx's teaching, calls for overcoming Lenin's "voluntarism" in interpreting Marxism concerning a violent revolution, with which Marxism allegedly has nothing in common. [21] In fact, Lenin never linked himself dogmatically to Marxism, and although theoretically he remained on the absolutist platform of Marxism, but in revolutionary practice, under new historical conditions (in the struggle against "economism", and in his principle of "consciousness not only reflecting the world, but also creating it"), he had already "arbitrarily" overcome this defect in his own concept of revolution. This was highly appreciated by A. Gramsci in his article "The Revolution Against Capital" (1917) [3, p. 101], but "underestimated" by Oizerman. It is therefore not surprising that after such a "scientific" revision of Lenin's heritage that "President V. Putin" had nothing better to do than, at the meeting of the Presidential Council on the memorable date of January 21, 2016, to accuse Lenin of "subversive schemes against Russian statehood" and the collapse of the USSR [30].

The failure of socialism in the USSR is more likely to be explained by the practice of deviations from the Marxist-Leninist theory of the state, while Vengerov's criticism of its "historicism" (according to C. Popper claiming the knowledge of historical laws) [17, pp. 93, 115] and Oizerman's criticism of Lenin's "voluntarism" [21] clears nothing except for its own reactionary nature. The whole misunderstanding in the criticism of the former is that it is built on the absence of a single interpretation of statehood in history: if Marxism links this concept only with the history of public government in antagonistic class societies as an essential, historically transient feature of it ("history as class struggle"), Vengerov insists on a broad interpretation of the state, identifying it with any public authority and extending it to non-antagonistic, early class societies. Under the conditions of the modern globalization of capitalism, in a "classless" society (without class struggle), transnational capital dominates, needing neither state, nor any national power at all, turning them into archaisms. Such is the Marxist dialectic of the state, its historicism. And here lies the explanation for its appearance and vanishing and blaming class theory of the state for this seems inappropriate.

Another example of the reactionary political trend for the "purity of Marxism" in the labor movement and its liberation from Leninism and Bolshevism was shown by Marxist Workers' Party in its program, stating that "... the MWP

must remember the main error of the Bolsheviks, the error that led to the destruction of the gains of October, to the transformation of the RCP (b) into a non-Bolshevik, anti-labor CPSU. A proletarian party should not fight for power only in order to become the ruling party. It fights for power to organize the working class itself into the ruling class of society through the system of workers' Soviets "[20]. This is how the new leaders of the working class decided to correct the "mistakes" of the old leaders, which they see not in the CPSU's departure from the principles of the Marxist-Leninist

class theory of the state, but in its ruling status ('governmentalization'). The leaders of the MWP probably meant the inadmissibility of a prolonged party administration of the state, since this would contradict the very idea of the development of socialism into a classless society, since party state administration ('governmentalization' of the party and dictatorship) is necessary only in the initial period of the revolution and the construction of socialism "to organize the working class itself in the ruling class of society through the system of workers' Soviets." But the party, being a product of its class, at the same time, remains a superclass and "alien" organization to it - just like the state [31, p. 362] - an intermediary between the class and the state. However, the parties of the ruling classes always subordinate the state to themselves or stand over it, which further alienates them from the society with all the consequences that come with it. However, while at the first (political) stage of the revolution the governmentalization (bureaucratization) of the party is not a mistake but a necessity, later, at the cultural stage, it turns into a "childhood illness of leftism in communism" with a lethal outcome for the party. This is the "main error of the Bolsheviks ...". Thus it is not clear what it has to do with RCP (b), and why it is necessary to cleanse of Bolshevism, and Leninism in general, if this "mistake" falls on the 1960-80's, the years of the cultural period of the revolution and the CPSU rule, considering the fact that Stalin began the degovernmentalization of the party (similar to Lenin's separation of church and the state) with the constitution of the 1930-s. It was in this connection, as is known, that Stalin enunciated his famous principle: "Without a theory, we are dead! Dead!! Dead!!!" [29], setting the task of moving the party from the political to the ideological and theoretical, cultural stage of class relations.

An important theoretical point relating to the question of the relationship between "special units of armed men" (the state) and "self-acting armed organization of the population" [31, pp. 305, 363; 33, p. 10-11] should be noted here. In the post-war, cultural period of the revolution, the state's political functions with respect to classes fall away, because class problems are already being solved at the ideological and theoretical level and, accordingly, its legal system is being restructured. During this period, the state ceases to be an "instrument of class domination" as such and becomes a "state of socialist democracy", obviously that only a socialist, not a bourgeois, state can be one. Then the degovernmentalized parties turn into the "self-acting armed organization of the population", "armed" of course with ideology and theory. But this can only be the case in a well-developed civil society. Otherwise, the state (bureaucracy), in alliance with any of the social classes, itself becomes the ruling class, if the classes of the civil society with their parties are ideologically, theoretically, and legally disarmed, and therefore are not organized as "self-acting armed organization of the population" the class problem arises ("people vs. government") and, accordingly, a class struggle against the bureaucracy as a class starts. Although Trotsky,

from the standpoint of "Marxism", objected to such identification of bureaucracy as a class [8].

The value of the Marxist-Leninist theory, which has been enriched by the experience of the Russian revolution and counter-revolution for the real history of the twentieth century over and above covers all of its inherent theoretical shortcomings. Attempts to criticize Marxism-Leninism and "Stalinism" from the standpoint of fashionable physical concepts like "synergetics" [17, p. 23], which themselves still in need of scientific and philosophical conceptualization, are untenable. Marxist philosophy, despite the current crisis in its development caused by the absolutist flaws it inherited from the classical philosophy, nevertheless retains the ability to develop on modern methodological principles of hierarchical relativity, and remains an important materialist moment in relativistic philosophy [6, p.66].

7. Strategic deviations from the Marxist-Leninist theory as the cause of the collapse of the USSR

By the departures from the Marxist-Leninist theory of the state, revolution and socialism, as well as from the "Leninist norms", which after the Twentieth Party Congress has been called "Stalinism" [32], we mean not tactical deviations from the strategy in the course of practical construction. For Lenin, tactical (practical) or temporary deviations from the theory's provisions were the norm (violent revolution, NEP, the alliance of the working class with the peasantry and the petty bourgeoisie, a temporary concession to bourgeois nationalism). The revolution was threatened with strategic deviations from theory and vice versa - inertia and delay at the right practical moment (the need to move from federalism to a unitary state, from the temporary Leninist plan to the long-term Stalinist one).

Among the main theoretical theses of the socialist revolution in Russia, Lenin distinguished two stages (departing from Western theories): a short-term violent, political revolution, and long-term cultural revolution ("On Our Revolution" (1923)). That marked the originality of the Russian revolution, distinguished it from Western European revolutions – its "cultural unpreparedness" [13, pp. 86-87; 14, pp.169-175; 15, pp. 375-391]. At the first stage, the armed proletariat carries out the seizure of state power and the change of the state apparatus. The principal moment of this stage, as Lenin notes, is the control of the activity of the old state apparatus on the part of the "self-acting armed organization of the population." "Engels, writes Lenin, poses theoretically the same question that practically, visually and, on a scale of mass action, is put before us by every great revolution, namely, the question of the relationship between" special units of armed men "and" self-acting armed organization of the population" [33, pp. 10-11]. This most important strategic point of the theory was tactically violated because of practical necessity in the state structure of the USSR. The opposite occurred - instead of "self-acting armed organization of the population" the role of which was to be fulfilled by the revolutionary party that merged with the state, "special detachments of armed people" were created: the armed organs of the state and the party (the police). Functions of "self-acting armed organization of the

population" together with the party passed to the state apparatus. Citizens could not control the armed state apparatus, and therefore, there was no revolutionary restructuring of the state power, and it continued, as before, to maintain its dominant position over the society. This created the condition for its long (strategic) alienation and bourgeois degeneration.

The task of the second stage was the implementation of the cultural revolution in public administration and in the economy. These tasks Lenin expounded in his article "On Cooperation" (1923) and in the report at the Second All-Russian Congress of Departments of Political Education (October 17) [14, pp. 169-175]. The issues of state construction, the state apparatus, and the creation of the workers' and peasants' inspection consisted the most important theoretical and strategic direction of the cultural stage of the revolution and the subject of Lenin's constant attention ("How do we reorganize Workers' and Peasants' Inspectorate", "Less is better" (1923)). He warned that the most serious enemy was the internal enemy, "that destroyed all previous revolutions"; the enemy encountering which, "the revolution faces a precipice where all previous revolutions stumbled and retreated..." [14, pp. 162], this enemy, able to destroy it, is the petty-bourgeois element declassing proletariat and its government.

After the revolution, the question of the national and state structure of the country arose before the Bolshevik government. Before the First Congress of Soviets in 1922, the Central Committee of the Party instructed Stalin to draft a project of decision on the question of nationalities. The Stalinist project offered cultural autonomy of the national republics within the framework of the Soviet unitary state [34, p. 116]. Lenin then criticized the Stalinist project ("On the question of nationalities or about "autonomization" (1922)), seeing in it the infringement of the right of nations to self-determination [34, pp. 107-137]. Adoption of any one concept potentially was equally dangerous for the integrity of the state, only the Lenin's concept (as time showed) put off this threat to a later date, while Stalin's provoked it immediately. Lenin proceeded from the danger of weakening of proletarian solidarity by the unpopular policy of administrative restriction of national liberty. Stalin proceeded from the danger presented by bourgeois nationalists who opposed the centralization of Soviet power, under the slogans of national independence and liberation from Great-Russian chauvinism. Such forces were especially dangerous in Georgia and Ukraine [34, pp. 107-137]. The question was resolved by the adoption at the First Congress of Soviets of the Leninist plan for the federal system of the state on the basis of the then popular in the bourgeois world right of nations to self-determination (Lenin, On the Right of Nations to Self-Determination (1914)).

8. Conclusion

Thus, the main reasons that could lead to the disintegration of the first "socialist" state are the three most important strategic digressions in practice from the Marxist-Leninist class theory of the state, which had the character of a spontaneous class-bourgeois processes that:

1) were not controlled from below by the "disarmed" and having no "active power population"; 2) were determined by the pro-bourgeois, federal structure of the state and 3) by the prolonged Party's rule. Later, they proved incompatible with the cultural stage of the development of socialism and socialist state, which ultimately led to a systemic crisis and disintegration. All three reasons were the result of the CPSU's abandonment of the Stalinist course developed on the basis of the Marxist-Leninist theory of the state, which was discredited by the Party's leadership in the 1950-s - the course on "separating the party from the state" and reforming the federation of republics into a unitary state. The Russian socialist revolution proved to be possible only because Lenin could break philosophical provisions of the "Marxist" materialist theory of social revolution, having understood the independent of economic conditions role of class consciousness. The evolutionary, pro-bourgeois Social-Democratic path to socialism through the economic development of its material prerequisites remains utopian and leads to fascism on national as well as on global scale.

References

1. Video "On the causes of the collapse of the USSR." [Electr. resource]. - RD: <https://goo.gl/E3RcYc>
2. G.A. Zyuganov, TV appearance in the program "The Sunday Evening with Vladimir Solovyov", Channel 1 Russia. [Electr. resource]. - Access mode: <http://kprf.ru/party-live/cknews/140643.html#related>
3. Kara-Murza, S.G. - Marx vs. Russian Revolution. / - M.: Eksmo, Yauza, 2008. [Electr. resource]. - Access mode: www.litmir.co/br/?b=123156&p=1
4. Rogachev, V.I. To the Question of the Causes of the Collapse of the USSR and the CPSU. [Electr. resource]. - Access mode: <https://goo.gl/ftzFg7>
5. Tsygankov, A.V. - Why did the Soviet Union die? [Electr. resource]. - Access mode: <http://pomnimvse.com/380pb.html>
6. Zuev, Yu. Fh. - The Principle of Hierarchical Relativity. 23 Centuries from Plato and Aristotle to a New Solution of the Key Question of Philosophy. / Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2013. - 75p
7. Lenin, V. I. "About Our Revolution." / collect. op. T. 45. - P. 378-382.
8. Trotsky, L.D. "Revolution Betrayed". [Electr. resource]. - Access mode: <http://iknigi.net/avtor-lev-trotsky/70082-predannaya-revoluciya-chto-takoe-sssr-i-kuda-on-idet-lev-trotsky/read/page-1.html>
9. The Communist International. Wikipedia. [Electr. resource]. - P. d; https://ru.wikipedia.org/wiki/Коммунистический_интернационал#.D0.9A.D0.BE.D0.BC.D0.B8.D0.BD.D1.84.D0.BE.D1.80.D0.BC
10. Marx K. and Engels F. - Manifesto of the Communist Party. Selected Works. In 3 volumes, T. 1. - M.: Politizdat, 1980. - P. 95-138.
11. Semenov, V.S. Lessons of the 20th Century and the Path to the 21st Century. (Socio-Philosophical Analysis and Forecast). Moscow. 2000. [The electronic resource]. - Access mode: http://sbiblio.com/biblio/archive/semenov_uroki/
12. Lenin, V. I. "On the Slogan of the United States of Europe". / Collect. op. Vol. 26. p 351-355.
13. Engels, F. "Principles of Communism". Selected Works in 3 volumes/ Vol.1. Moscow. Politizdat, 1980. P. 77-94.
14. Lenin, V.I. "New Economic Policy and Tasks of Political Education./Collect. op. Vol. 44. P. 155-175.
15. Lenin, V.I. "To the History of the Question of Dictatorship". / Col. Works, vol. 41. P. 371-391.
16. Lenin, V.I. "What are the "Friends of the People" and How They Fight against the Social Democrats?" / Collect. op. Vol. 1. P. 131-349.
17. Vengerov A.B. "Theory of State and Law. Textbook." [for law schools] 4-th ed., Moscow, Omega-L, 2007. 608 p.
18. Lenin, V.I. "Development of Capitalism in Russia". / Collect. op/ vol 3, p. 527.
19. Lenin, V.I. "Socialism and war. / Full. collect. op. 26. - P. 306-351.
20. "Marxism and Bolshevism. Socialism According to Marx and Lenin." [Electr. resource]. - Access mode: http://lp-in-pdf.narod.ru/www.tel-enir.net/politika/marksizm_i_bolshevizm/p1.php#s4
21. Oyzerman, T.I. "The Teachings of Karl Marx and the Idea of a Violent Revolution". [Electr. resource]. - Access mode: https://sbiblio.com/biblio/archive/oyserman_uchenie/ <https://goo.gl/GTzctv>
22. Marx K. "Criticism of the Gotha Program". Selected Works. In three volumes, Vol. 3. Moscow, Politizdat, 1981. P. 5-28.
23. Lenin V.I. "A Synopsis of Hegel's Book "The Science of Logic"". / Full. collect. op. T. 29. - P. 200-204.
24. Marx K. "On the Criticism of Political Economy". Foreword. Selected Works. In three volumes, vol. 1. - M.: Politizdat, 1980. - P. 534-538.
25. Socialism. [Electronic resource]. - Access mode: <http://center-yf.ru/data/stat/Socializm.php#>
26. Lenin, V.I. "The Coming Catastrophe and How to Deal with It". / Collect. op. vol. 34. P. 151-199.
27. The Onset of Fascism and the Tasks of the Communist International. The Left Radical. [Electronic resource]. - Access mode: <http://levoradikal.ru/archives/11542>
28. Sorkin, M.A. "Marxism-Leninism and the Present". [Electronic resource]. - Access mode: <http://ledokol-ledokol.livejournal.com/41643.html>
29. Zhdanov, Yu. A. "Without theory, we will die!" Death!! Death!!! [Electronic resource]. - Access mode: http://sotref.com/politika/318-bez_nauki_smert.html
30. Putin told scientists... [Electronic resource]. - Access mode: Putin told scientists about the subversive role of Lenin in Russian history <http://www.interfax.ru/russia/490856>
31. Engels, F. - The Origin of Family, Private Property, and State / Selected works. In 3 volumes, T. 3. - M.: Politizdat, 1981. - P. 362-363.
32. Zinoviev, A. "Stalin. Stalin's Era. Stalinism". [Electronic resource]. - Access mode: <http://pomnimvse.com/479pb.html>
33. Lenin, V. I. "State and Revolution" /Collected works Vol. 33. P. 1-120.
34. History Teaches a Lesson / Edited by V.G. Afanasyev, G.L. Smirnov; Comp. A.A. Ilyin. - Moscow: Politizdat, 1989. - 414 p.

#11 (39), 2018 część 2
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#11 (39), 2018 part 2
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>